قەشقەر شەھىرى
تارىخ ماتېرىياللىرى

(تۆتىنچى توپلام)

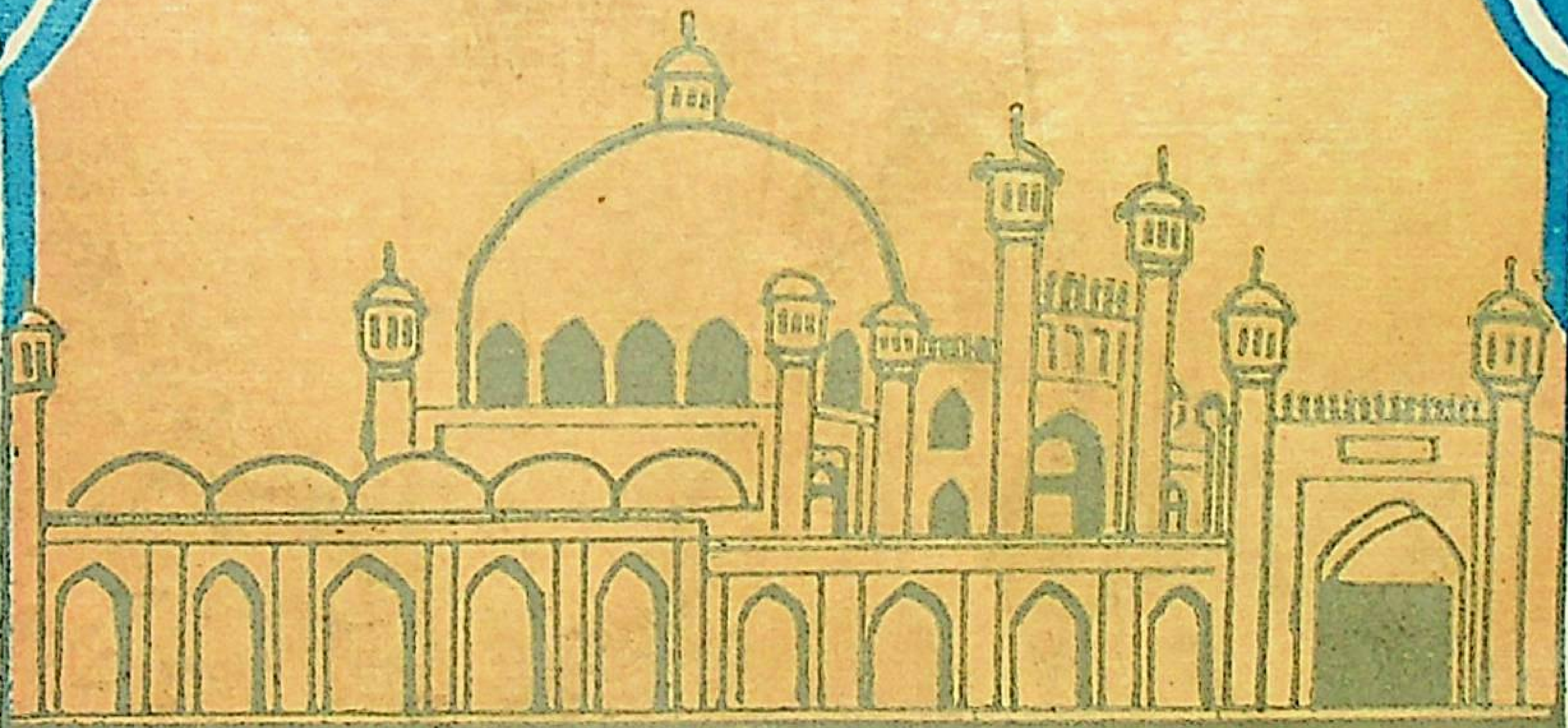

جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى قەشقەر شەھەرلىك كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللار تەتقىقات ھەيئىتى تۈزدى

قەشقەر شەھىرى تارىخىي
ماتېرىياللىرى

تۆتىنچى توپلام

مەسئۇل مۇھەررىرى : ئابدۇرېشىت ھاجى

جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى قەشقەر
شەھەرلىك كومىتېتى تارىخىي ماتېرىياللار
تەتقىقات كومىتېتى تۈزدى

1990 - يىل ، ئىيۇن

شەھەرلىك سىياسىي كېڭەش تارىخىي ماتېرىياللار كومىتېتى ئەزالىرى

چاڭ بىڭ، سۇ رۇڭچۈن، شيا ۋېيروڭ، ۋاڭ شىياڭ، ئابدۇرېشىت ھاجى، قەمەرجان، مىرزاھەمت كېرىم، تۇرغۇن ھېلىم، ئاتىكە زەمىر، ئابلىمىت ئىسمائىل، مەمتىلى زىكرىيا، مەخەت تۇردى، ھامۇت سابىر، ئىبراھىم ئىمىن.

«تارىخىي ماتېرىياللار» ئۇيغۇرچە توپلامنىڭ تەھرىرلەش گۇرۇپپا ئەزالىرى ئىسىملىكى

گۇرۇپپا باشلىقى: نۇرمەھەممەت ھوشۇر (قوشۇمچە)

ئەزالىرى: ئابدۇرېشىت ھاجى، قەمەرجان، مەمتىلى زىكرىيا، ئىبراھىم ئىمىن، مىرزاھەمت كېرىم، تۇرغۇن ھېلىم.

قىسقىچە مەزمۇنى

بۇ توپلىمىمىزغا كىرگۈزۈلگەن «قەشقەر شەھىرىنىڭ
«خۇسۇسىي سودا - سانائەتكە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش
كىرگۈزۈش» تارىخىي ماتېرىياللىرى» دا، قەشقەر شەھە-
رى سودا - سانائىتىنىڭ تەرەققىيات ئەھۋالى پاكىتلىق
ماتېرىياللار بىلەن كۆرسىتىپ بېرىلگەن. «تارىخىي ماتې-
رىيال» نىڭ بىرىنچى قىسمىدا، ئازادلىقتىن بۇرۇنقى شەھىرى-
مىزدىكى سودا - سانائەت شىركەتلىرىنىڭ، ساراي - دۇ-
كانلارنىڭ بېشىدىن كەچۈرگەن كەچۈرمىشلىرى ئارقىلىق،
ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمەتنىڭ يەرلىك، مىللىي سودا - سانا-
ئەتنى بوغقان، قىسقان رەزىل ئەپتى - بەشىرىسى تولۇق
ئېچىپ بېرىلگەن. شۇنىڭ بىلەن بىرگە قەشقەر شەھىرىد-
كى سودا - سانائەت كارخانىلىرى، ئەنئەنىۋى بازار-
رەستىلەر، سارايلار قىسقىچە تونۇشتۇرۇلغان. ئىككىنچى قىسمىدا،
سودا - سانائەتنىڭ پەقەت ئازادلىقتىن كېيىنلا جۇڭگو كوم-
پارتىيەسى ۋە خەلق ھۆكۈمىتى رەھبەرلىكىدە ئۆزىنىڭ ياش-
لىق باھارىنى تېخىمۇ ئۇرغۇتۇپ، تېخىمۇ زور تەرەققىياتقا
ئېرىشكەنلىكى جانلىق پاكىتلار، ئەسلى سانلار بىلەن كۆر-
سىتىپ بېرىلگەن. ئۈچىنچى قىسمىدا، سوتسىيالىستىك ئۆزگەر-
تىشنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى، شەھەرلىك پارتكوم، شەھەرلىك
ھۆكۈمەتنىڭ مەركەزنىڭ سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ھەققى-
دىكى سىياسەتلىرىنى، يوليورۇق - قارارلىرىنى ئىزچىل-
لاشتۇرۇش ئەھۋالى، كەڭ سودا - سانائەتچىلەرنىڭ ئۆز-

گەرتىشىنى قوبۇل قىلىش ، ئىددىيە ئۆزگەرتىش ئەھۋالى قاتارلىق ئەھۋاللار ئىخچام كۆرسىتىپ بېرىلگەن . « قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى » دېگەن ماقالىدا ، قەشقەرنىڭ يېڭى مىللىي مائارىپىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا ، ئۆچمەس تۆھپە ، شانلىق ئىز قالدۇرغان قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى ۋە كۆرسەتكەن تۆھپىسى جانلىق ، ئەمەلىي پاكىتلار ئارقىلىق تونۇشتۇرۇلغان . يەنە « شىنجاڭ ـــ ۋەتىنىمىزنىڭ ئايرىلماس زېمىنى » دېگەن ماقالىدا ، شىنجاڭنىڭ ئىچكى جايلار بىلەن تارىختىكى سىياسىي ، ئىقتىسادىي ، مەدەنىي ئالاقىسى ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى بىرلىكتە قوغداشتا ئوينىغان رولى ، كۆرسەتكەن خىزمەتلىرى تارىخىي پاكىتلار ئارقىلىق چۈشەندۈرۈلگەن . ئۇنىڭدىن باشقا ، ياپونغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە قەشقەردە خىزمەت قىلغان كوممۇنىستلارنىڭ ئىش-پائالىيەتلىرى تونۇشتۇرۇلغان بىر پارچە ماقالىمۇ بار . ماقالىدا ، كوممۇنىزمغا سادىق ، خەۋپ-خەتەرگە قارىماي خىزمەت قىلغان بىر تۈركۈم كومپارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئىش ئىزلىرى تونۇشتۇرۇلغان .

ـــ مۇھەررىردىن

مۇندەرىجە

قەشقەر شەھىرىنىڭ «خوسۇسىي سودا - سانائەتكە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈش» تارىخىي ماتېرىياللىرى (قىسقارتىلمىسى)

كىرىش سۆز 1

I 1949 - يىلدىن بۇرۇنقى ئەھۋال 4

II ئازادلىقتىن كېيىنكى خوسۇسىي سودا - سانائەتكە قارىتا پايدىلىنىش، چەكلەش، ئۆزگەرتىش 40

III سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش .... 64 _ 1

شىنجاڭ - ۋەتىنىمىزنىڭ ئايرىلماس زېمىنى...... 88

قەشقەر ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى 126

ياپونغا قارشى ئۇرۇش دەۋرىدە قەشقەردە خىزمەت قىلغان كوممۇنىستلار 146

«قەشقەر شەھىرىنىڭ ‹خۇسۇسىي سودا - سانائەتكە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈش› تارىخىي ماتېرىياللىرى» (قىسقارتىلمىسى)

(دەسلەپكى كۇپىيە)

ئابدۇرىشىت ھاجى، مەمەت نامانلار رەتلىگەن

كىرىش سۆز

بۇ ماتېرىيال «قەشقەر شەھىرىنىڭ ‹خۇسۇسىي سودا- سانائەتكە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈش› تارىخىي ماتېرىياللىرى» (ئىچكى ماتېرىيال، دەسلەپكى كۇپىيە، شاپىڭراق نۇسخىسى) ئاساسىدا مەزمۇن جەھەتتىن قىسمەن قىسقارتىلىپ، يېزىق جەھەتتە يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ تۈزىتىلگەندىن كېيىن مۇشۇ توپلامغا كىرگۈزۈلدى.

شەھىرىمىزنىڭ «خۇسۇسىي سودا - سانائەتكە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈش» تارىخىي ماتېرىياللىرىنى توپلاش، رەتلەش خىزمىتى 1988- يىلى 10- ئايدا ئاپتونوم رايون چاقىرغان «خۇسۇسىي سودا - سانائەتكە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈش» تارىخىي ماتېرىياللىرىنى توپلاش، رەتلەش خىزمىتى يىغىنىدىن كېيىن قولغا ئېلىندى.

شەھەرلىك پارتكوم بۇ خىزمەتكە ئىنتايىن تولۇق كۆڭۈل بۆلدى. شەھەرلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى تۇردى ئابدۇكېرىم باشچىلىقىدا رەھبەرلىك گۇرۇپپا قۇرۇلدى. مەخسۇس ئادەم، خىراجەت ئاجرىتىلدى. بىر يىلدىن كۆپرەك جاپالىق ئەجىردىن كېيىن دەسلەپكى نەتىجە قولغا كەلتۈرۈلدى. دەسلەپكى ئورىگىنال چىققاندىن كېيىن، رەھبەرلىك گۇرۇپپا قايتا-قايتا يىغىن ئېچىپ ئۆزگەرتىش، تولۇقلاش پىكرىنى بەردى. رەھبەرلىك گۇرۇپپىنىڭ پىكرىگە ئاساسەن، يولداش ئابدۇرىشىت ھاجى ماتېرىيال قۇرۇلمىسىنى يېڭىباشتىن ئەستايىدىل تەرتىپكە سالدى، يېزىق جەھەتتىن تۈزىتىپ كۆپەيتىنى بېكىتتى. شەھەرلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى تۇردى ئابدۇكېرىم «سۆز بېشى» يازدى. تۇردى ئابدۇكېرىم «سۆز بېشى» دا مۇنداق كۆرسەتتى:

«خۇسۇسىي سودا - سانائەتكە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈش» تارىخىي ماتېرىياللىرىنى توپلاش، رەتلەش خىزمىتى زور ئەھمىيەتكە ئىگە خىزمەت. ئەھمىيىتى شۇيەردىكى: ئۇ، پارتىيىمىزنىڭ پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنى باشلاپ ئېلىپ بارغان سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە قۇرۇلۇش تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىغە ماركسىزملىق تەربىيە، ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيە ئېلىپ بېرىشتا، توت ئاساسىي پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇپ، ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش فاڭجېنىدا چىڭ تۇرۇپ، نۆۋەتتىكى تەرتىپكە سېلىش، تۈزەش فاڭجېنىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، ئىگىلىكنى يۈكسەلدۈرۈپ، ئىچكى سىياسىي، ئىقتىسادىي مۇقىملىقنى ساقلاشتا، بولۇپمۇ كېيىنكى ئەۋلادلارغا قارىتا ئىنقىلابىي ئەنئەنە تەربىيىسى ئېلىپ بېرىشتا چوڭقۇر تارىخىي.

ئەھمىيەتكە ۋە رېئاللىقى ئەھمىيەتكە ئىگە. قەشقەر شەھەر-
نىڭ «خۇسۇسىي سودا- سانائەتكە سوتسىيالىستىك ئۆز-
گەرتىش كىرگۈزۈش» تارىخىي ماتېرىياللىرى قەشقەر شە-
ھەرلىك پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مەركەزنىڭ سوتسى-
يالىستىك ئۆزگەرتىشكە ئائىت يوليورۇقلىرىنى ئەستايىدىل
ئىجرا قىلىپ، شەھىرىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ۋە-
زىپىسىنى غەلىبىلىك تاماملاشتا ئىشلىگەن ئۈنۈملۈك خىزمەت-
لىرىنىڭ خاتىرىسى. ئۇ، شەھىرىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك ئىنقى-
لاب ۋە قۇرۇلۇش تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەشتە بىرىنچى قول
ماتېرىيال. شەھىرىمىزدە توپلاپ رەتلەنگەن «تارىخىي ماتېرى-
يال» تېخى تۇنجى مېۋە ھەم ياخشى باشلىنىش. «خۇسۇسىي سودا- سا-
نائەتكە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈش» خىزمىتى سىيا-
سەتچانلىقى ئىنتايىن كۈچلۈك، چېتىشلىق تەرەپلىرى كۆپ خىزمەت
(مەسىلەن: سوتسىيالىستىك تۈزۈم، پارتىيە رەھبەرلىكى، پارتى-
يىنىڭ لۇشيەن، فاڭجېنى، تۈرلۈك سىياسەتلىرى، جۈملىدىن ئاز
سانلىق مىللەت رايونلىرىدىكى مىللىي، دىنىي سىياسەت
قاتارلىقلار). شۇڭلاشقا ماتېرىياللارنى تولۇق توپ-
لاشتا، ئەستايىدىل رەتلەشكە ۋە شۇ ئاساستا، ئەستايىدىل
تەتقىق قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. «تارىخىي ماتېرىيال»نىڭ
تولۇق بولۇپ كېتەلمىگەن تەرەپلىرى، نۇقسانلىرى بولۇشى
چوقۇم. بۇ ئىشتا قىزىقىدىغان يولداشلارنىڭ ئەستايىدىل تى-
رىشىپ نەتىجە قازىنىشىنى، پايدىلانغۇچى يولداشلارنىڭ مۇ-
ۋاپىق پايدىلىنىشىنى، تەنقىدىي پىكىرلەر بولسا ئايىماي سىل-
قىنى ئۈمىد قىلىمەن.

I 1949 - يىلدىن بۇرۇنقى ئەھۋال

1. سودا - سانائەتنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى

قەشقەر ئېلىمىزنىڭ ئەڭ غەربىگە جايلاشقان قەدىمكى مەدەنىي شەھەر. قەدىمكى يىپەك يولىدىكى ھەر قايسى ئەللەر تاۋار ماللىرىنىڭ جۇغلىنىش، تارقاش جايى ۋە ئالماشتۇرۇش پونكىتى، شۇنداقلا قەدىمكى يىپەك يولىنىڭ ئېلىمىز غەربىي بۆلىكىدىكى ئىككى يولىنىڭ قوشۇلۇش جايى، ئەزەلدىن تارتىپ جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىي مەركىزى بولۇپ كەلدى. سوۋېت ئىتتىپاقى، ئافغانىستان، پاكىستان، ھىندىستان، كەشمىر قاتارلىق دۆلەت ۋە رايونلارغا ئۆتىدىغان قاتناش لىنىيىسى قەشقەر شەھىرىدىن باشلانغان. قەشقەر شەھىرىنىڭ ئۆزىگە خاس ئەۋزەل جۇغراپىيىلىك ئورنى — قەشقەرگە غەربتە ھىندىستان، پاكىستان، كەشمىر، ئافغانىستان، ھەتتاكى ئوتتۇرا شەرق بىلەن؛ شىمالىي تەرەپتىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۆزبېكىستان، قازاقىستان، قىرغىزىستان، قوقان، ئەنجان، فەرغانە، ئالمۇتا قاتارلىق رايون، شەھەرلىرى بىلەن سودا، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشتا قولايلىق شارائىت يارىتىپ بەرگەن. قەشقەرلىك چەۋەر سودىگەرلەر ئەلىك شارائىتتىن پايدىلىنىپ، چەت ئەللەر بىلەن چېگرا سودىسى قىلىپ، مال، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇپ، ئۆز رايونىنىڭ ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن ھەسسە قوشقان.

قەشقەرنىڭ سودىسى ئەزەلدىن ئىچكى بازارلارنى تەمىنلەشنى ئاساس قىلىپ كەلگەن. تىجارەت قىلىنغان مال تۈر-

لىرى ئاساسلىقى دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق قوشۇم-
چە مەھسۇلاتلار، يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلار، قول سانا-
ئەت مەھسۇلاتلىرىدىن ئىبارەت ئىدى. كېيىنكى مەزگىللەرگە
كەلگەندە، سودا - سانائەتچىلەر ئىچىدىن بىر بۆلۈكلىرىنىڭ
تىجارەت دائىرىسى كېڭىيىپ دەسمايىسىمۇ كۆپەيگەن. ئۇلار
مەملىكەت ئىچىدە ئۆلكە، شەھەر، رايون ئاتلاپ پۈتۈن شىن-
جاڭ، ھەتتا ئىچكى ئۆلكىلەرگە قاتناپ، ئۆز يېرىدىكى يەر-
لىك ماللارنى ئاپىرىپ سېتىپ، لازىملىق ماللارنى، بولۇپمۇ
سانائەت ماللىرىنى ئالماشتۇرۇپ كەلگەن. مۇشۇ ئەسىرنىڭ
20-، 30- يىللىرىدىن تارتىپ سىرتقى ئەللەرگە يۈزلىنىشنى
قەدەممۇ قەدەم كېڭەيتىپ، قەشقەرنىڭ يەرلىك ماللىرىنى،
قول سانائەت بۇيۇملىرىنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۆزبې-
كىستان، قازاقىستان، قىرغىزىستان رايونلىرىدىكى ئەنجان،
تاشكەنت، فەرغانە، قوقان، فرونزى، ئالمۇتا، ئوش قا-
تارلىق شەھەرلىرىگە ئاپىرىپ سېتىپ،
ئۇ يەرلەردىن قەشقەرنىڭ ئىقتىسادىنى
گۈللەندۈرۈشكە، خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاشقا باپ كېلىدى-
غان ئىشلەپچىقىرىش ماتېرىياللىرى، يېنىك سانائەت مەھ-
سۇلاتلىرى ۋە تۇرمۇش ۋاستىلىرىنى ئالماشتۇرۇپ كەلگەن.
ھىندىستان، پاكىستان، ئافغانىستان قاتارلىق ئەللەرنىڭ كەش-
مىر، گىلگىت، بالتىت، پىشاۋۇر، خانىئابات، ئىچقاشىم قاتار-
لىق رايون، شەھەرلىرىگە بېرىپ يەرلىك ماللارغا رەڭ، دو-
را - دەرمەك، دېڭىز ھايۋانلىرى تېرىسى، خۇشپۇراق بۇيۇم-
لارنى ئالماشتۇرۇپ كەلگەن، شۇنداقلا مۇشۇ رايونلار ئارقىلىق
ئوتتۇرا دېڭىز، ياۋروپا ئەللىرىنىڭ توقۇلما بۇيۇملىرى، نەپىس

زىننەت بۇيۇملىرى ئاتارلىق خەلق تۇرمۇشىغا لازىمەتلىك بۇيۇملارنى ئالماشتۇرۇپ كەلگەن.

ئىچكى - تاشقى سودىنىڭ راۋاجى قەشقەردىكى سودىگەرلەرنى يەككە ھالەتتىن ئۆتۈپ، ھەمكارلىشىشقا، تارقاق مەبلەغنى جۇغلاپ پاي قىلىپ قوشۇپ، مۇناسىپ شىركەتلەرنى قۇرۇشقا رىغبەتلەندۈرگەن. سودا شىركەتلىرىنىڭ ئارقا-ئارقىدىن قۇرۇلۇشى — قەشقەرنىڭ يەككە ترانسپورتىنى، كارۋانچىلىقىنى بىرلەشتۈرۈپ، ئورتاق ئۇلاغ ترانسپورت گەۋدىسى قۇرۇشقا سەۋەب بولغان.

ئىچكى سودىگەرلەرنىڭ سىرتقا چىقىشى — تاشقى سودىگەرلەرنىڭ قەشقەرگە كېلىپ سودا سارىيى، رەستىلەرنى ئېچىپ بازار قىلىشىغا تۈرتكە بولغان. قەشقەردىكى بىر نەچچە سارايلار، مەسىلەن: ئەنجان رەستە، ھىندى سارىيى دېگەنلەر ئاشۇ ئىچكى - تاشقى مال ئالماشتۇرۇشنىڭ مەھسۇلى.

قەشقەرنىڭ ئىچكى - تاشقى سودىسىدىكى تەدرىجى تەرەققىيات 1940 - يىللىرىغىچە تۈز سىزىق ھالەتتە يۇقىرى ئۆرلىگەنىدى، يەرلىك مىللىي سانائەتمۇ ئۆز تەرەققىياتىدىكى بىر قېتىملىق سەكرەشنى ئىشقا ئاشۇرغانىدى. ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى، 1941 - يىلىدىن باشلاپ ئاسىي شىڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىدىن، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىدىن يۈز ئۆرۈپ، زوراۋانلىق سىياسىتىنى يولغا قويۇشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن، مۇقىملىقنىڭ ئورنىنى مۇقىمسىزلىق، ئادالەت ئورنىنى ئادالەتسىزلىك، ئىناقلىق ئورنىنى ئىچكى نىزا، ئېغىر-بېسىقلىق ئورنىنى قاتتىق قوللۇق ئىگىلىدى. ئۈستقۇرۇلمىدىكى بۇنداق داۋالغۇش خېلى ۋاقىتتىن بېرى نىسپىي مۇقىملىقنى سىناقلاپ

كېلىۋاتقان ئىقتىسادىي بازىسىغا تەسىر كۆرسەتمەي قالمىدى. بولۇپمۇ سودا - سانائەت ساھەسىدە تەننەرقىنى قاپلىيالمايدىغان تۆۋەن باھا مەجبۇرىي يولغا قويۇلۇپ، ئىگىلىكنىڭ تەرەققىياتىنى بوغدى. مال باھاسىدا گاھ يوشۇرۇن، گاھ ئاشكارا ئىككى خىل باھا مەيدانغا چىقىپ، بازارنىڭ مۇقىملىقىنى قالايمىقانلاشتۇرۇپ پۇل پاخاللىقىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. ئىشلەپچىقىرىش، خەلق تۇرمۇشى قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى. ئارقىدىن گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقى، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىگە تېڭىلغان ئىچكى ئۇرۇش خۇددى ۋاباكېسەللىكىگە ئوخشاش بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى كەلدى. بۇنداق ۋەزىيەت تاكى 1949- يىلى جۇڭگو، شۇندىلا شىنجاڭ ئازاد بولمىغىچە تۈپتىن ئوڭشالمىدى.

گەرچە شېڭ شىسەينىڭ ئالدامچىلىقى ۋە يۈزسىزلىكى، گومىنداڭنىڭ قاتتىق قوللۇق زوراۋانلىق سىياسىتى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى، ئىگىلىك تەرەققىياتىنى چوڭ زىيانغا ئۇچراتقان بولسىمۇ، ئەمما تەدرىجىي تەرەققىي قىلىۋاتقان مىللىي سودا - سانائەتنى ئۈجۈقتۇرۇۋېتەلمىدى. مىللىي سودا - سانائەت خۇددى ئەتىيازدىكى قاتتىق شور پوستىنى تېشىپ چىققان قومۇش نوتىسىدەك ئۈنۈپ چىقتى. دەسلەپكى تولۇقسىز ستاتىستىكا مەلۇماتلىرىدىن قارىغاندا 1949- يىلىنىڭ ئاخىرىدا، كونىشەھەر بازار ئىچىدىكى (ھازىرقى قەشقەر شەھىرىنىڭ دەسلەپكى گەۋدىسى) قول - سانائەت، سودا، ترانسپورت، يېمەك - ئىچمەك، خىزمەت ئۆتەش، پۇل مۇئامىلە قاتارلىق چوڭ تۈرلەر بويىچە 1117 ئائىلە، 1324 تىن ئارتۇق ئادەم كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغان. قولىدا

ئىگىلەپ تۇرغان مۇقىم ۋە كۆچمە مۈلۈك 952 مىڭ 700 يۈەندىن ئەتراپىدا بولغان.

2. سودا ـ سانائەت شىركەتلىرى، سوداسارايلار، ئەنئەنىۋى بازارلار

بىرىنچى، سودا ـ سانائەت شىركەتلىرى.

1) «ئىتتىپاق شىركىتى»: 1937 ـ يىلى 10 ـ ئايلاردا ئاتۇش ۋە قەشقەر كونىشەھەر سودىگەرلىرىدىن مۇسەيىنەم باي، مۇھەممەت قۇربان ھاجى، ئىمىن ھاجى، ياسىن سەتەك، مەمەتئېلى خۇيجاك، خالىق ئاخۇن، سىيىت ئومۇمىي قاتارلىق سەككىز كىشى بىرلەشمە شىركەت قۇرۇپ، بۇ شىركەتكە «ئىتتىپاق شىركىتى» دەپ نام قويۇلغان (ئاتۇش سودىگەرلىرى بىلەن قەشقەر كونىشەھەر سودىگەرلىرى ئىتتىپاقلىق ئىشانى قىلىپ مۇشۇنداق نام قويغان). 1938 ـ يىللىرىغا كەلگەندە يەنە شاكىرجان، ئەخمەتجان، ئىمىر ئەخمەت ئاخۇن قاتارلىق ئۈچ كىشى قۇرغان شىركەتنى ئىتتىپاق شىركىتىگە قوشۇشقا ئىختىيار قىلىپ، پايچىلار 11 كىشىگە يەتكەن. شىركەت باشلىقلىقىنى ئىمىن ھاجىم (كېيىن ئىتتىپاق ئىمىن ھاجىم دەپ ئاتالغان)، مۇئاۋىنلىقىنى ياسىن سەتەك ئۆتىگەن. مەتئىمىن خۇيجاك مۇئاۋىن ھەم نازارەتچى، زوبالكىن باش بوغالتىر بولغان. بۇ شىركەت خوتەن، قاغىلىق، گۇما، مارالبېشى، يەكەن قاتارلىق ئورۇنلاردىمۇ شۆبە شىركەت، مويكا ۋە ئىش قوشۇش ئورۇنلىرىنى قۇرغان. ئىتتىپاق شىركىتى دائىرىسىدە يىلبويى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 200 دىن 500 گە قەدەر ئىشچى، باشقۇرغۇچى خادىملار ئىشلەپ كەلگەن. بۇ شىركەت ئاساسلىقى تېرە، ئۆچەي، يىپەك، پاختا، تىۋىت،

يوڭ قاتارلىقلارنىڭ تىجارىتىنى قىلغان. سېتىۋېلىنغان ماللارغا ئىش قوشۇپ پىششىقلاپ، ئۆزىنىڭ سودا چوپقىتىنى سوۋسىن تۆرك (سوۋېت - جۇڭگو شىنجاڭ سودا شىركىتى) گە ئۆتكۈزۈپ، ئۇنىڭدىن سانائەت ماللىرىنى ئالماشتۇرۇپ ھەر قايسى ئورۇنلارغا ئاپىرىپ سېتىش ياكى مال ئالماشتۇرۇش سودىسىنى قىلغان. بۇ شىركەت سوۋېت ئىتتىپاقىدىن چوڭ - كىچىك 30 دىن ئارتۇق ماشىنا سېتىۋېلىپ، ماشىنا كالۇنى قۇرۇپ ئۆزلىرىنىڭ تىجارىتى ۋە سوۋسىن تۆركنىڭ كىرا ئىشلىرى ئۈچۈن ئىشلەتكەن، ماشىنا كالۇنى قاشقان بازىرىدا گىراج قۇرۇپ، ئىبراھىم ئەپەندىنى باش مېخانىك قىلىپ ئىشلەتكەن. كالۇندا 50 كە قەدەر شوپۇر، رېمونتچى ۋە تېخنىك ئۇستىلار ئىشلىگەن.

ئىتتىپاق شىركىتى قۇرۇلۇپلا دوگۋار سودىسىنى يولغا قويۇپ تېز ۋاقىت ئىچىدىلا ئىقتىسادىي جەھەتتە يۈكسەلدى، 1938- يىللىرى شىركەت خادىملىرىدىن ھۆسەيىن باي، مۇھەممەت قۇربان ھاجى، مەمتىمىن خوجاڭ قاتارلىق كىشىلەرنى جاللات شىڭ شىسەي قاماققا ئېلىپ، ئۇلارنىڭ شىركەتتىكى قوشقان سەرمايە ۋە باشقا مال - مۈلۈكلىرىنى مۇسادىرە قىلىۋەتكەن. مۇسادىرە قىلىنغان پۇل ئۈچۈن ئىتتىپاق شىركىتىدىن سوۋسىن تۆرك بىلەن تۈزگەن دوگۋار باھاسىغا سۇندۇرۇپ خام مال ئالغان. مۇشۇنداق سەۋەبلىك شىركەتتىن نۇرغۇن سەرمايە ئاجرىتىلىپ كەتكەن بولسىمۇ، يەنىلا ھېچقانچە چوڭ تەسىرگە يولۇقماي تىجارىتىنى داۋاملاشتۇرۇپ ماڭغان. 1941- يىلدىكى سوۋېت - گېرمانىيە ئۇرۇشىدا ئىتتىپاق شىركىتى سوۋېتلەر ئىتتىپاقىغا گېرمان فاشىزمىغا قارشى ئۇرۇش

ئۈچۈن شوپۇرلىرى بىلەن قوشۇپ ياردەمگە ترانسپورتما-
شىنا ئەۋەتكەن. كېيىن بۇلاردىن ئاز قىسمى قايتىپ كەلگەن
بولسىمۇ، كۆپ قىسمى شۇ يەردە چىقىم بولۇپ كەتكەن.

1941- يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا، قەشقەر شەھىرىدە گومىن-
داڭ ھۆكۈمەت تەرەپ باشقۇرغان يەرلىك مائلار شىركىتى قۇ-
رۇلۇپ، سودا تىجارىتىنى يۈرۈشتۈرۈشكە باشلىغان. بۇ شىركەت-
مۇ ئۆز تىجارىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن قەشقەر را-
يونىدىكى يەرلىك مائلارنى، جۈملىدىن يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە
مەھسۇلاتى، چارۋا مەھسۇلاتى، يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلارنى
سېتىۋېلىپ، سوۋىت تۈرك بىلەن مال ئالماشتۇرغان. شۇنىڭ
بىلەن شەخسىي شىركەتلەرنىڭ سوۋىت تۈرك بىلەن قىلىۋاتقان
دوگۋار سودىسىغا ئارقا - ئارقىدىن تەسىر كۆرسىتىپ، ئا-
خىرى خۇسۇسىيلار شىركەتلىرىنى سوۋىت تۈرك بىلەن قىلىۋات-
قان سودا ئالاقىسىنى ئۈزۈپ قويۇشقا مەجبۇر قىلغان. سوۋ-
ىت تۈرك بىلەن بولۇۋاتقان بىۋاسىتە سودىنى يەرلىك مائ-
لار شىركىتى ئارقىلىق ئېلىپ بېرىشنى ئالدىنقى شەرت قىل-
دى. شۇنىڭ بىلەن ئىتتىپاق شىركىتى 1943- يىلى ئۆز تىجا-
رىتىنى توختىتىپ، سەرمايىدارلار ھېساب قىلىشىپ سەرمايىلار-
نى ئاجرىتىپ چىقىپ كېتىپ شىركەتنى تارقىتىۋەتكەن.

«ئىتتىپاق شىركىتى» مەۋجۇت بولغان ئەينى چاغدا
جەمئىيەتكە خېلى چوڭ تۆھپىسىنى قوشقان.

(1) پەسىل خاراكتېرلىك تىجارەت ۋە دوگۋارغا مال
تەييارلاپ چىقىش ئېھتىياجى بىلەن ھەر يىلى 200 دىن 500 گە
قەدەر ئىشسىز كىشىلەرنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۇلارنى

مۇۋاپىق ئىش ھەققى بىلەن تەمىنلەپ ئائىلە تۇرمۇشىنى ئۆتكۈزۈشكە ماددىي ئاساس ھازىرلاپ بەرگەن.

(2) 30 دىن ئارتۇق يۈك ماشىنىسى سېتىۋېلىپ ئۆز-لىرىنىڭ ئېھتىياجىغا ئىشلەتكەندىن سىرت، يەنە كىراغا سې-لىپ، سودىگەر ۋە ئاممىنىڭ قاتناش قىيىنچىلىقىنى ھەل قى-لىشقا ئوڭايلىق تۇغدۇرۇپ بەرگەن. بۇ ئارقىلىق ۋىلايەت، شەھەر دائىرىسىدىكى بەزى چوڭ سودىگەرلەرنى خام، تاغار، چەكمەن، شاتاۋار، پاختا قاتارلىق يەرلىك ماللارنى ئۈرۈم-چى، ئىلى، ھەتتا ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە قەدەر يۆتكەپ ئاپى-رىپ، تىجارىتىنى يۈرگۈزۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلغان. يە-نە بۇ شىركەت سوۋېت ئىتتىپاقىدىن سانائەت ماللىرىنى سې-تىۋېلىپ كېلىپ، قەشقەر دائىرىسىدىكى كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى تۇرمۇشىنى تەمىنلەشكە تۆھپە قوشقان.

(3) ئازادلىقتىن بۇرۇن قەشقەر ياۋاغ كۆۋرۈكى ھەر قېتىم سەل كەلگەندە، سەل سۇ ئېقىتىپ كېتىپ بىر قانچە ئايلاپ خەلقىمىزنىڭ دەريادىن ئۆتۈشىگە زور قىيىنچىلىق بولاتتى. ئەينى چاغدا قەشقەر شەھەر بايلىرىدىن چوڭ سودىگەر ئىب-راھىم لوزۇك بۇ كۆۋرۈكنى يېڭىدىن بىر قېتىم سالدۇرغان بولسىمۇ 3-4 يىلدىن كېيىن يەنە سەل سۇ ئاپىتىگە ئۇچراپ بۇزۇلۇپ كەتكەن. 1941 - يىلى ئىتتىپاق شىركىتى باشلام-چىلىق قىلىپ بۇ كۆۋرۈكنى ياغاچ بىلەن قايتا ياساپ قات-ناشنى راۋانلاشتۇرغان. بۇ كۆۋرۈك تاكى 1964-يىلى سېمونت كۆۋرۈك قىلىپ ياسالغانغا قەدەر مەزمۇت، پۇختا ساقلىنىپ كەلگەن. بۇنىڭدىن پۈتكۈل ئاھالە ناھايىتى خۇرسەن بولغان.

(4) قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ غەربىدىكى يېتىملىقتۇم دېگەن يۇرتنىڭ ناھىيە بازىرىغا ئۆتىدىغان

دەريا كۆۋرۈكى ۋەيرانلىشىپ كېتىپ ئاممىنىڭ دەريادىن ئۆتۈشىگە زور قىيىنچىلىق بولغان. شىركەت ئەزاسى ئەمەتجاننىڭ تەشەببۇسى بىلەن شىركەت بۇ كۆۋرۈكنى ئۆزى چىقىم قىلىپ ياساپ بەرگەن.

(5) يەكەن يىپەكچىلىك سانائىتىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن سوۋېتىن تۇرك ئارقىلىق 1939- يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن 40 يېشىك پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى سېتىۋېلىپ، يەكەن خەلقلىرىگە تارقىتىپ بېرىپ پىلە باقتۇرۇپ، غوزىسىنى چىقىرىپ يەكەننىڭ يىپەك ئىشلەپچىقىرىش تەرەققىياتىنىڭ زور كۆلەملىك يۈكسىلىشىگە ۋە كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ تۇرمۇشىنىڭ بىر قەدەر ياخشىلىنىشىغا ئاساس يارىتىپ بەرگەن.

(6) 1939 - يىلى قەشقەر شەھىرىدە خەلق كۇلۇبىنى ياساش ئۈچۈن ئىئانە توپلاش ھەرىكىتى بولغاندا ئىتتىپاق شىركىتى تەشەببۇسكارلىق بىلەن پۈتۈن چىقىمىنىڭ كۆپ قىسمىنى بېرىشنى ئۆز زىممىسىگە ئالغان ھەمدە نۇرغۇن پۇل ئاجرىتىپ بەرگەن. كۇلۇب پۈتكەندىن كېيىنكى ھېسابىنى كۆرگەندە 60 پىرسەنتتىن كۆپرەك پۇلنىڭ ئىتتىپاق شىركىتى تەرەپتىن بېرىلگەنلىكى ئىسپاتلانغان. بۇنىڭدىن قەشقەر رايونىدىكى بارلىق ئامما ناھايىتى خۇرسەن بولغان. خەلقىمىزنىڭ مەنىۋى مەدەنىيەت تۇرمۇشىنى بېيىتىش ئۈچۈن زور تۆھپە قوشقان بۇ كۇلۇب ھازىرغا قەدەر پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ جانلىق تەشۋىقات ئورنىلىق رولىنى جارى قىلدۇرۇپ كەلمەكتە.

(7) قەشقەر شەھىرىنى ئېلېكتىر چىرىغى بىلەن يورۇتۇش ئۈچۈن سەككىز تاشقا بىر ئېلېكتىر ئىستانسىسى قۇرۇش

لايىھەلىگەن. ئىتتىپاق شىركىتى تەشەببۇسكارلىق بىلەن نۇرغۇن پۇل چىقىم قىلىپ قۇرۇشقا كىرىشكەن. ئەپسۇسكى شۇ چاغدىكى ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەتنىڭ يول قويماسلىقى تۈپەيلىدىن ئېلېكتىر ئىستانسىسى قۇرۇلۇشىنى توختىتىشقا مەجبۇر بولغان. گەرچە بۇ ئىش ۋۇجۇدقا چىقىرىلمىغان بولسىمۇ، يەنىلا بۇ شىركەتنىڭ خەلق ئۈچۈن، جەمئىيەت ئۈچۈن كۆيۈنۈش ئەمەلىي ھەرىكىتى كىشىلەردە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغانىدى.

(8) ئىتتىپاق شىركىتى يەنە ئۆز ئېھتىياجى ئۈچۈن سەككىز تاشقا پاختا زاۋۇتى، قەشقەر شەھەر ياۋاغ چاۋاك مەھەللىسىدە تېرە، ئۈچەي، مويكا زاۋۇتى قاتارلىق ئىشلەپچىقىرىش ئورۇنلىرىنى قۇرۇپ، بۇ ئورۇنلاردا نەچچە يۈزلىگەن ئىشسىزلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىنى ئۆتكۈزۈشىگە ئاساس يارىتىپ بەرگەندىن سىرت، يەنە بىر قىسىم ئىشچىلارنى بىر نەچچە خىل كەسپىي تېخنىكىلارنى ئىگىلەپ چىقىشىغا شارائىت يارىتىپ بەرگەن.

2) «يېڭى يول» شىركىتى: قەشقەر شەھىرىدە ئەڭ چوڭ ئاتاقلىق بايلاردىن ئۆمەرباي، ئابدۇرېھىم بايۋەتچە، مۇھەممەدىن ھاجىم، ئابدۇراخمان مەخسۇم، ئىسمايىل ئاخۇن كۆرپىچى قاتارلىقلار بىرلىشىپ سەرمايە قوشۇپ «يېڭى يول» ناملىق بىر شىركەت قۇرغان. مۇزەپپەر دېگەن كىشى شىركەت ئىزامنامىسىنى تۈزۈپ چىققان. بىر پاينى 50 سەر تەڭگە قىلغان. بىر پاي بىر ئاۋاز قىلىنىپ بەلگىلىنىپ، كىم كۆپ پاي قوشقان بولسا شۇ كىشى باشلىق، مۇئاۋىن باشلىق بولۇش بەلگىلەنگەن. بۇ شىر-

كەت قۇرۇلۇپ ئانچە ئۇزۇن داۋام قىلماي پايچىكلىرىدىن ئۆمەرباي قولىغا ئېلىنىپ، ئابدۇرېھىم بايۋەچچە چەتكە قې-چىپ تارقىلىپ كەتكەن.

3) «ئازاد» شىركىتى: شىركەت ئورنى ياقۇپبەگ ئاچى دۆكىنىدا بولۇپ، ئا-دىمى سەككىز نەپەر، باشلىقى رەھمەتۇللا كىرىموپ، مۇئا-ۋىنى ئەخمەتخان (ياغ دوپپا)؛ ئەزالىرى: زۇنۇن ئاخۇن قا-زاق، تۆرخان موخۇرەكچى، مۇھەممەتخان مېھمانخاناچى قا-تارلىقلار بولۇپ، سەرمايە جەھەتتە ئالدى 2000 سەر تەڭگە، ئاخىرى 500 سەر تەڭگە پاي قوشقان. ئىككى يېرىم يىل دا-ۋام قىلغان بۇ شىركەتمۇ سوۋېتسىن تۈرك بىلەن تېرە - ئۈ-چەي، يۇڭغا مال ئالماشتۇرۇش سودىسى قىلغان، ئاخىرىدا زىيان تارتىپ تاقالغان. بۇنىڭ ئاساسلىق سەۋەبى: باشقۇ-رۇش تۈزۈمى ياخشى بولمىغان ھەمدە باشقۇرغۇچى-لارنىڭ نىيىتى بۇزۇلۇپ خىيانەت قىلىپ يەپ - ئىچىپ كەت-كەن، ھېسابات دەپتىرىنى كۆيدۈرۈپ، ھېساب كۆرۈشكە مۇمكىن بولمىغان.

4) غەيرەت شىركىتى: ئون نەپەر پايچىكتىن تەركىب تاپقان بولۇپ، باشلىقى خۇسۇيۇن مۇپتى، مۇئاۋىنى سوپى خەل-پەت، ئەزالىرى ئابدۇراخمان قىزىردىم، ئاتۇشلۇق سالىھاجى نى-ياز قاتارلىقلار ئىدى. تىجارەت ئورنى ئەنجان رەستىدىكى ماھمۇتخان بايۋەچچىنىڭ چوڭ دۆكىنى ئىدى. بۇ شىركەتمۇ سوۋېتسىن تۈرك بىلەن خام مالغا ماشىنا زاپچاسلىرى ئالماش-تۇرۇش سودىسى قىلغان. قەشقەر دائىرىسىدىن يۇڭ، تېرە، يىپەك، زاغرا، چەكمەن، ھەر خىل قۇرۇق مېۋە قا-

قارىلىقلارنى سېتىۋېلىپ، ئىش قوشۇپ تەييارلاپ، يۈنىڭغا ماشىنا ئىزاپچاسلىرىنى ئالماشتۇرۇپ، ماگىزىنلارغا سالغان. لېكىن قەشقەر، دائىرىسىدە مەيلى ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى ياكى ھەربىي ئورۇنلار ۋە ياكى شەخسىلەردە بولسۇن، ئۇنچىۋالا ماشىنا بولمىغاچقا، بۇ شىركەتنىڭ ماشىنا-سايمانلىرى ئېھتىياجدىن ئارتۇق بولۇپ كېتىپ، بازار تاپالماي بېسىلىپ قېلىپ، كىرىزىسكە ئۇچرىغان. شۇنىڭ بىلەن شىركەت سودا - تىجارەت ئىشلىرىنى تولۇق يۈرگۈزەلمەي زىيانغا ئۇچراپ قەرزگە بوغۇلغان. يەنە بىر تەرەپتىن جاللات شىڭ شىسەي شىركەت ئەزالىرىدىن شىركەت باشلىقى ھۈسەيىن مۇپتى قاتارلىق تۆت كىشىنى رېجىمغا ئالغان. مۇشۇنداق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن بۇ شىركەت تاقالغان.

5) تۆمۈرچىلەر شىركىتى: بۇ شىركەتنىڭ دۇكان ئورنى ئوردا ئالدىدا بولۇپ، ئومۇمىي پايچىكى 27 كىشى بولۇپ، شىركەت باشلىقى ھېسامىددىن ئاخۇن، ئابدۇقادىر يۈسۈپ، ئوبۇل يۈسۈپ، مەتىرېھىم ھاجى، نورۇز ھاجى، كېچىك ھاجى، ئابدۇرېھىم كاللا، ئىسمايىل موللام، ئۆمەرچۈك، زۇنۇن ئاخۇن قازان، ھەسەن ئاخۇن، رېھىمئىدىن ھاجى، قاسىم ھاجى (يۇقىرىقىلار ۋاپات بولغان) مەھەممەتخان مېھمان ھاجى ھازىر ھايات بار. (بىزنى مۇشۇ ماتېرىيال بىلەن تەمىنلىگەن) قاتارلىقلار بولۇپ، بىرلەشتۈرۈلگەن سەرمايىنى ئىشلىتىدىغان ئۈچ كىشى شىركەت دۇكىنىدا تىجارەت يۈرگۈزگەن. قالغانلارنىڭ يەنە ئۆز ئالدىغا ئايرىم دۇكىنى بولغان. بۇ شىركەت تۆت يىل داۋام قىلغان. ئاساسلىقى سوۋسىن تۆرك چوپتەتلىرىدىن تۆمۈر سايمانلارنى ۋە يەرلىك تۆمۈرچىلەرنىڭ

ئىشلەپچىقارغان تۆمۈر سايمانلىرىنى سېتىۋېلىپ تىجارەت
يۈرۈشتۈرگەن، شۇڭا بۇلارنىڭ شىركىتىدە پايدا كۆپ بولغان.
تۆت يىل جەريانىدىكى تىجارەتتە ھەر بىر كىشىنىڭ قوشقان
سەرمايىسى ئىككى ھەسسىگە قەدەر كۆپەيگەن. كېيىن شەھەر-
ىمىزدىكى باشقا شىركەتلەرنىڭ تاقىلىپ كېتىش ئەھۋالىغا قا-
راپ بۇ شىركەت ئەزالىرىمۇ تاقاپ سەرمايىسىنى قايتۇرۇۋې-
لىپ شىركەتنى تارقىتىۋەتكەن.

6) كارۋانلار شىركىتى: كارۋانچىلىق كەسپى قەش-
قەرنىڭ ھىندىستان، ئافغانىستان، پاكىستان، سوۋېت ئىتتىپا قى
قاتارلىق دۆلەتلەر بىلەن قىلىنىدىغان سودا تىجارەت ئىشلىرى باش-
لانغاندىن كېيىن ئۇزۇن يولغا يۈكلەرنى توشۇش ئېھتىياجىغا
ئاساسەن بارلىققا كەلگەن. مەزكۇر شىركەتنىڭ ئاساسىي گەۋ-
دىسى «ئاتچىلار شىركىتى» بىلەن «تۆگىچىلەر شىركىتى» ئى-
دى. ئاتچىلار شىركىتى ئابدۇراخمان خوجىيىن، ئابدۇقادىر
ھاجى، مەمەت قۇربان ھاجى، جېلىل ئاخۇن خاتىپ، مەمەت
تەتەي، ھوشۇر سەتەك، سالىھاجى قۇرساق، مەمەت ھاجى
تاۋاق، ئابلا ھاجىم كاۋا، ئابدۇۋايىت ئاخۇن، ۋارىس ئا-
خۇنلار بىرلىشىپ قۇرغان، جېلىل ئاخۇنباي، ئابدۇقادىر ھا-
جىلار باشلىق بولغان. شىركەتتە 350 دىن ئارتۇق ئات بار
ئىدى. ھەسسىدارلارنىڭ ئالدى 60، ئاخىرى 10 غا قەدەر
ئات سەرمايە قوشقان.

«تۆگىچىلەر شىركىتى»نى يۈسۈپ قارى ھاجىم، ئەيسىرا-
جىم قىزىل، ئوسمان ئاخۇن، سەلەي ھاجىم، يۈسۈپجان قا-
تارلىق 15 دىن ئارتۇق كىشى بىرلىشىپ قۇرغان. ھەر قاي-
سىلىرى ئۆزلىرى ئىشلىتىپ كەلگەن تۆگىلىرىنى پاي قىلىپ

قوشقان. جەمئىي تۆگە 1000 دىن ئارتۇق ئىدى (بۇنىڭ ئىچىدە يۈك ئارتىلغان تۆگە ۋە زاپاس تۆگىلەرمۇ بار). باشلىقى يۈسۈپ قارى ھاجىم ئىدى.

«كارۋانلار شىركىتى» — ئاساسەن سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە ھىندىستان، كەشمىر، گىلگىت تەرەپلەرگە يۈك يۆتكەيدىغان، يۈك ئەپكىلىدىغان سودىگەرلەرنىڭ يۈكلىرىنى كىرا قىلىپ توشۇپ چەتئەلگە قاتنايتتى. بۇلار دەسلەپتە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئەركەشتام ۋە سوپىقورغان دېگەن يەرلىرىگە يەرلىك مال كىرا قىلىپ بېرىپ، ئۇ يەردىن دوڭگۇارغا ئاساسەن سېتىۋېلىنغان ساناەت ماللىرىنى يۆتكەپ كەلگەن. كېيىن سوۋېت تەرەپ بىلەن بولغان دوڭگۇار ئۈزۈلگەندىن كېيىن گىلگىت، كەشمىر، ھىندىستان، ئافغانىستان، لاداخ تەرەپلەرگە قاتناپ كىراكەشلىك قىلىشنى داۋاملاشتۇرغان. بۇ شىركەتتە ئىشچى ۋە پاي ئىگىسى بولۇپ 180 دىن ئارتۇق ئادەم بولغانىدى. شىركەت ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ بىر نەچچە يىل تىجارەت قىلغان. تىجارەت داۋامىدا پايدا - زىيان ئۆز ئارا گىرەلىشىپ ماڭغان. ھاۋا كىلىماتى ۋە يول شارائىتىنىڭ ناچارلىقىدىن ئات - تۆگىلەر جۇدۇن - چاپقۇندا مۇزلاپ، قارمۇزدا تېيىلىپ تاغ - ئۆڭكۈرلەرگە چۈشۈپ كېتىش بىلەن، نۇرغۇن ئات - تۆگىلەر ئۆلۈپ كېتىپ، كارۋانلارغا زىيان بولىدىغان ئەھۋاللار دائىم بولۇپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە كىرا بولمىغان چاغلاردا ئات - تۆگىلەرنى بېقىش چىقىمى كۆپ بولغان.

دېمەك، پايدىسى زىيىنىنى قاپلىيالمايدىغان ئېچىنارلىق ئەھۋال ھەمىشە يۈز بېرىپ تۇرغانىدى. مۇنداق ئەھ-

ۋالدا بەزىلەر كارۋانلار شىركىتىدىن قايتىپ چىقىپ ئۆز
ئالدىغا ئايرىم كىراكەشلىكنى داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن. ئا-
زادلىقتىن كېيىنمۇ ئاتچىلار، ئات ھارۋىسى قىلدى، تۆگە كى-
راكەشلىرىمۇ شىنجاڭ دائىرىسىدە كىراكەشلىك بىلەن شۇغۇل-
لىنىپ كەلگەن.

ھارۋىكەشلەرنىڭ شاكىيسى (ئاقسا قىلى) ئىسلام شاكىيى،
سادىق شاكىيى، راخمان شاكىيى، ناسىر شاكىيى قاتارلىقلار ئى-
دى. بۇ شاكىيلار» پۈتۈن ھارۋىكەشلەرنىڭ كىرا ئىشلىرىغا كا-
پالەتچى بولاتتى. چەت ئەللەرگە مال يۆتكەيدىغان سودىگەر-
لەر ئالدى بىلەن «شاكىيلار»نى تېپىپ سۆزلەشكەندىن كې-
يىن، شاكىيلار كىراكەشلەرنى بەلگىلەپ كىرا ھەققىنى
سودىگەرلەر بىلەن پۈتۈشتۈرۈپ قويۇپ،
پۈتۈشكەن مۇددەت ئىچىدە كىرا ماللارنى ئامان - ئېسەن
ئاپىرىپ بېرىشنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىپ، كىرا قىلىنغان مال
پۇلىدىن پىرسەنت پۇلى ئېلىپ پايدىلىناتتى. قەشقەردىن ئۈ-
رۈمچىگە كىرا قىلىنغان ماللار ئىككى ئايدىن ئۈچ ئايغا قە-
دەر ۋاقىتتا ئاران باراتتى. توقسۇن، قۇمۇل، ئاقسۇ، كۇ-
چار، تۇرپان قاتارلىق ئورۇنلارغىمۇ بىر ئايدىن بىر يېرىم
ئايغىچە ۋاقىت ئىچىدە باراتتى. مۇنداق ئەھۋالدا بەزى
باھا ئۆرلەپ كەتكەن چاغلاردا بېرىپ قالغان ماللار زىيانغا
سېتىلىپ قېلىش ئەھۋاللىرىمۇ بولغان.

7) دوگۋار سودا شىركىتى: بۇ شىركەتكە تە-
لىمۋالدى موللام باشلىق بولغان، 1936- يىلىدىن كېيىن قۇ-
رۇلغان. كىچىك ھاجىم، تەۋەككۇل ئاخۇن، ئابلا كەتمەن،
توختى موللام، ۋاسىل قارى قاتارلىقلار قاتناشقان. بۇ شىر-

كەتمۇ سوۋسەن تۆرك بىلەن دوگۋار تۈزۈپ، يۇڭ، تېرە، پاخ-
تا، تىۋىت، ئۈچەي، ئات يايلى، زاراڭزا، مېغىز، قوي مېيى،
سۇ ماي قاتارلىقلارغا سانائەت ماللىرىنى ئالماشتۇرۇپ تىجا-
رەت يۈرۈشتۈرگەن. بۇ شىركەتنىڭمۇ 100 گە يېقىن ئىشچى-
خىزمەتچىسى بار ئىدى. بۇ شىركەتنىڭ ھەر قايسى ناھىيىلەر-
دىكى چوڭ بازارلىرىدىن خام ماتېرىياللارنى سېتىۋېلىش خا-
دىملىرى ۋە جىياگۇڭ قىلىدىغان ئىشچىلىرىمۇ بار ئىدى. بۇ
شىركەتمۇ دوگۋار تۈزۈمى توختىغاندىن كېيىن تارقىلىپ كەت-
كەن. شىركەتنىڭ دوگۋارى توختاپ قولىدا خام مال كۆپلەپ
قالغانلىقى ئۈچۈن زىيان تارتقان.

مۇندىن باشقا يەنە كۆنچىلەر شىركىتى، ئوبۇل قارى
باشچىلىقىدىكى ياشلار شىركىتى، غۇلجا شىركىتى قاتارلىق شىر-
كەتلەرمۇ قۇرۇلۇپ، بىر قانچە ئاي تىجارەت قىلغان. بەزى-
لىرى زىيان تارتقان، زىيان تارتقاندىن كېيىن تارقىلىپ
كەتكەن.

شەھىرىمىزنىڭ سودا تىجارەت ئىشلىرىدا يۇقىرىقىدەك
تەرەققىياتلار بارلىققا كېلىپلا قالماستىن، يەنە سانائەت ئىش-
لىرىمۇ ۋە خىزمەت ئۆتەش، مۇلازىمەت ساھەسىدىمۇ خېلىلا
ئىلگىرىلەشلەر بارلىققا كەلگەن. مەسىلەن: قادىر بىگا جىم-
ىنىڭ يەرلىك ماللارغا ئىش قوشۇش كارخانىسى ھەر خىل كە-
يىم - كېچەك تىكىش، كىگىز، پىيما ئېتىش، ھەربىيلەرگە،
دېھقانلارغا، شەھەر ئاھالىلىرىغا لازىملىق نەرسىلەرنى ئىش-
لەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللانغان. ئابدۇقادىر ئاخۇن ئۇستا
باشچىلىقىدا توك ئېنېرگىيىسى مەنبەسى قۇرۇپ، دېھقانچىلىق
سايمانلىرىنى ياساش، ھۈنەر-سەنئەت سايمانلىرىنى ياساش،

ئائىلە تۇرمۇش سايمانلىرىنى ياساش كارخانىلىرىمۇ بار-
لىققا كېلىپ، نۆۋەتتە ئۆزىنىڭ رولىنى كۆرسەتكەن.

ئىككىنچى، سودا سارايلار،

شەھىرىمىز تارىختىن بۇيان دېھقانچىلىق، چارۋىچى-
لىق، ئورمانچىلىق، قوشۇمچە كەسىپ، قول سانائەت ماللىرىنىڭ
توپلىنىپ تارقىلىش تۈگۈنى. يالغۇزلا دۆلىتىمىزنىڭ ھەر
قايسى چوڭ شەھەر، ۋىلايەت، رايونلاردىن سودا تىجارەتچى-
لىرى كېلىپ بىر مەزگىل تۇرۇپ كېتىشتىن تاشقىرى، يەنە سو-
ۋېت ئىتتىپاقى، ھىندىستان، پاكىستان، كەشمىر، گىلگىت، ئافغا-
نىستان قاتارلىق دۆلەت، رايونلارنىڭمۇ سودىگەرلىرى كېلىپ،
ھەر خىل سودا - سېتىق ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىپ تۇرا-
تتى. شۇڭلاشقا شەھىرىمىزدە بىر قانچە چوڭ ساراي ۋە مېھمان
كۈتۈش ئورۇنلىرى تەبىئىي شەكىللەنگەن. مەشھۇر بولغان-
لىرىدىن، خام بازىرىدىكى «ھىندى سارىيى» (يەنى، چوڭتۇر
ساراي، ئىلگىرى - سودا سانائەت بىرلەشمىسى ئۆتكۈزۈۋې-
لىپ ئىدارە قىلغان، ھازىر تەمىنلەش كوپىراتىپىنىڭ تىجا-
رەت بىناسى بار)، ئورنى شۇ چاغدىكى شەھەر كوچىسى-
دىن خېلىلا چوڭقۇر بولۇپ، ئورنى ھىندىستاندىن كەل-
گەن «رەكاباي»، «چەندەنباي» قاتارلىقلار ئىجارىگە
ئېلىپ تىجارەت ئورنى قىلىپ ئاچقان. بۇنىڭدىن باشقا يە-
نە خام بازىرىدىكى يۇسۇپ قوقاننىڭ سارىيىنىمۇ ھىندى
سودىگەرلىرىدىن «چۇنىۋاي»، «دۇشەنباي» قاتارلىقلار
ئىجارىگە ئېلىپ ئولتۇرۇپ تىجارەت يۈرۈشتۈرگەن. ھىندىس-
تاندىن كەلگەن يەنە بەزى سودىگەرلەر چىنىباغ ئەتراپىدى-
كى بەزى سارايلارنىمۇ چۈشۈپ تىجارىتىنى قىلىپ كېتىپ

تۇراتتى. يەنە بۇ نەگەدىن باشقا ھېيتگاھ جامەسىنىڭ غەربىي
جەنۇبىغا توغرا كېلىدىغان يەردىكى (1939 - يىلىدىن بۇ-
رۇنقى ۋاقىتقا توغرا كېلىدۇ) تۆگە سارىيى (دورغا بەگ
سارىيى دەپمۇ ئاتالغان) نى ئافغانىستان ۋە پاكىستاننىڭ
پىشاۋۇر دېگەن يېرىدىن كەلگەن سودىگەرلەر ئىجارىگە ئې-
لىپ تىجارەت يۈرگۈزگەن. چەتتىن كەلگەن بۇ تىجارەت-
چىلەر ھەر خىل رەڭ، دورا - دەرمەك قاتارلىقلارنى ئېلىپ
كېلىپ ئۇنى شەھەردە سېتىپ، ئۇنىڭ پۇلىغا يىپەك، خام،
كېگىز، جايناماز، ئاق چەكمەن، خوتەن تولىمىسى قاتارلىق
يەرلىك ماللارنى سېتىۋېلىپ ئۆز ئېلىگە يۆتكەيتتى. يەنە بە-
زىلىرى نېشە ئېلىپ ئۆز ئېلىگە ئېلىپ كېتەتتى. رەستىلەردە
ۋە شەھەرنىڭ تۆت دەرۋازىسى سىرتىدىكى رەستە-كوزىر كو-
چىلىرىدىمۇ ئاز بولمىغان ساراي ۋە ئادەتتىكى مېھمان كو-
تۇش (سودا - سېتىق ئىشلىرىغا كەلگەنلەرنى قوندۇرۇش
ئورنى) ئېچىلغان. بۇ مېھمانخانىلاردا ھەر قايسى ناھىيە،
رايون، بازارلاردىن كېلىدىغان چوڭ سودىگەر ۋە تىجارەتچى-
لەر ئېلىپ كەلگەن ماللارنى چۈشۈرۈپ بازار چىقىرىپ سا-
تاتتى ياكى بازارلىق ماللارنى سېتىۋېلىپ جۇغلاپ ئاندىن
يۆتكەيتتى. شەھىرىمىزدە چوڭراق سارايلار 50 دىن ئارتۇق
بولۇپ، بۇلار شەھەردىكى تۆت دەرۋازا ئىچىگە ۋە رەستىلەر-
گە ئورۇنلاشقان، بۇلاردىن مەشھۇرراقلىرى:
(1) موللاخۇن ھاجىم سارىيى (بۈگۈنكى ئوردىشكى يولى بە-
لەن تۆرە يارباغ كوچىسى ئۇچراشقان نۇقتىنىڭ شەرقىي شى-
مالىي تەرىپىگە توغرا كېلىدۇ) تاۋار ماللار ئالماشتۇرۇش
مەركەزلىرىنىڭ بىرى؛ (2) ئاخۇن ھاجىم سارىيى (بۈگۈنكى

ئوردىشكى يولىنىڭ جەنۇبىي بەشئەردق كوچىسىنىڭ شەرقىغە توغرا كېلىدۇ) تاۋار ماللار ئالماشتۇرۇش مەركىزىنىڭ بىرى؛ (3) ئىچاق سارىيى (بۈگۈنكى ئوردىشكى يولىنىڭ جەنۇبى، دوپپا، تۇماق بازىرى كوچىسىنىڭ غەربتەرىپىگە توغرا كېلىدۇ) پىچاق، يەرلىك مال، يىپەك بۇيۇملار سودىسى بىر قەدەر مەركەزلەشكەن ساراي؛ (4) ئابدۇۋەلى ھاجىم سارىيى (بۈگۈنكى ئوردىشكى يولى ئوتتۇرا قىسمىنىڭ جەنۇبىغا توغرا كېلىدۇ) پاختا يىپ مەھسۇلاتى، كىيىم - كېچەك سودىسى مەركەز قىلىنغان سودا سارىيى؛ (5) توخسۇن ھاجىم سارىيى (بۈگۈنكى نوربېشى يولىنىڭ شىمالىدا، ئەنجان كوچىسىنىڭ جەنۇبىي ئاغزىغا توغرا كېلىدۇ) سەرراپلار كۆپرەك توپلانغان پۇل مۇئامىلە سارىيى؛ (6) ياڭاق سارىيى (بۈگۈنكى ئۆستەڭبويى يولىنىڭ جەنۇبىدا، چانان كوچىسىنىڭ شىمالىي ئاغزىغا توغرا كېلىدۇ) خوتەن قەغىزى، ياڭاق، قۇرۇق مېۋە سودىسى مەركەزلەشكەن ساراي؛ (7) ماموت ئاخۇنباي سارىيى (بۈگۈنكى ئۆستەڭبويى يولىنىڭ جەنۇبىدىكى گۈدالڭ كوچا ئىچىگە توغرا كېلىدۇ) گۈل بېسىلغان، بويالغان پاختا رەختلەر سودىسى مەركەزلەشكەن سودا سارىيى؛ (8) خەندارىن سارىيى (بۈگۈنكى خەلق غەربىي يولىنىڭ جەنۇبىدا، تېلېگراف بىناسى ئورنىغا توغرا كېلىدۇ) چارۋا مەھسۇلاتلىرى سودىسى، پولات-تۆمۈر ماتېرىياللار سودىسى بىر قەدەر مەركەزلەشكەن ساراي؛ (9) ماشاۋىپ سارىيى (بۈگۈنكى خەلق غەربىي يولىنىڭ شىمالىدا، پوچتىخانا كونا ئىمارەت بۆلۈم ئورنىغا توغرا كېلىدۇ) گۆرەكەشلىك، ئېچىتىپ ئىشلەنگەن يېمەكلىكلەرنى ياساش، سېتىشنى مەركەز قىلغان؛ (10) لىشاۋىپ

سارىيى (بۈگۈنكى خەلق غەربىي يولىنىڭ شىمالىدا، ۋىلايەت-
لىك قۇرۇلۇش باشقارما ئورنىغا توغرا كېلىدۇ) گۆرەكەشلىك،
ھاراق، تاماكا، ئىستېمال بۇيۇملىرى تىجارىتىنى ئاساس قىلـ-
غان؛ (11) مەمەتىخان سوپۇنچى سارىيى (بۈگۈنكى خەلق
غەربىي يولىنىڭ شىمالىدا، ۋىلايەتلىك بانكا ئورنىغا توغرا
كېلىدۇ) سوپۇن ئىشلەش، سېتىش ئاساس قىلىنغان؛ (12)
قولاپ سارىيى (بۈگۈنكى قومدەرۋازا يولىنىڭ شەرقىدە، كونا
قاشقان بازىرىغا توغرا كېلىدۇ) ئاساسلىقى كەشمىر، پىشا-
ۋۇردىن كەلگەن سودىگەرلەر بوياقچىلىققا لازىملىق ماتې-
رىياللارنى سېتىشنى مەركەز قىلغان ساراي؛ (13) مەمەت
ئاخۇنباي سارىيى (بۈگۈنكى قارقى دەرۋازا يولىنىڭ غەربىي
بىلەن ئارنيا يولىنىڭ جەنۇبىغىچە، يەنى شەھەرلىك پارتكوم قو-
روسى ئىچىگە توغرا كېلىدۇ) دەك، قوشۇمچە يەرلىك مال
تىجارىتىنى ئاساس قىلغان؛ (14) قاسىم ئاخۇن ئۇستام سارى-
يى (بۈگۈنكى قارقى دەرۋازا يولىنىڭ شەرقىدە، ئارنيا يولىنىڭ
شىمالىدا، يەنى تۆمۈرچىلىك كوپېراتسىيە دۇكانلىرى ئورنى-
غا توغرا كېلىدۇ) پولات ماتېرىياللىرى، دېھقانچىلىق ساي-
مانلىرى سودىسىنى مەركەز قىلغان؛ (15) ئوبۇسا يەتتىبەگ
سارىيى (بۈگۈنكى قارقى دەرۋازا يولىنىڭ غەربىگە، ئارنيا يو-
لىنىڭ شىمالىغا، يەنى كونا گۈللە بازىرىغا توغرا كېلىدۇ) قۇرۇق
يېمىش سودىسىنى ئاساس قىلغان؛ (16) مۇسا موللام سارىيى
(بۈگۈنكى تۆمەن يولىنىڭ شەرقىگە، يەنى ۋىلايەتلىك تاش
يول ئاسىراش ئورنى ئىچىگە توغرا كېلىدۇ) دەك، قوشۇمچە
بورا، قومۇش تىجارىتى بىلەن شۇغۇللانغان؛ (17) ئابدۇ-
ۋاخمان ئاخۇن ئۆچەيچى سارىيى (بۈگۈنكى ھەزرەت يولىنىڭ

شىمالىغا، تۇمەن كۆۋرۈكىنىڭ غەربىگە توغرا كېلىدۇ) تېرە-ئۈچەيگە ئىش قوشۇش، ئېلىپ سېتىشنى ئاساس قىلغان؛ (18) توختى مۇللام تەۋەككۇل سارىيى (بۈگۈنكى شىمالىي ئازادلىق يولىنىڭ شەرقىگە، ياۋاغ يولىنىڭ شىمالىغا، يەنى كوناپاخال بازىرىغا توغرا كېلىدۇ) چارۋا مەھسۇلاتلىرى، يەرلىك مال، قۇرۇق مېۋە، پاختا يىپ مەھسۇلاتلىرى، دوگۋار سودىسى ئې-لىپ بېرىلاتتى؛ (19) مەھەممەتخان ھاجىم سارىيى (بۈگۈنكى سەمەن يولىنىڭ جەنۇبىغا، شەھەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ يېنىغا توغرا كېلىدۇ) تاۋار ماللىرى تىجارىتى سارىيى.

بۇ سارايلارنىڭ كۆپ ساندىكىلىرى ئاساسەن تىجارەتچىلەر ئۈچۈنلا مەخسۇس ئېچىلغان بولۇپ، بەزىلىرى يىلبويى ھوجرا تۇتۇپ، ئېلىم-سېتىم تىجارىتىنى يۈرۈشتۈرىدىغان ئەن-ئەنىۋى تىجارەت ئورنىغا ئايلانغان؛ (20) تىللا سارىيى (بۈگۈنكى ھېيتگاھ جامەئالدى مەيدانىنىڭ شىمالىي قىرغىقىغا، ھېيتگاھ سودا سارىيىنىڭ ئامبىرى ئورنىغا توغرا كېلىدۇ) دەپ ئاتالغان.

بۇ سارايدا ئالتۇن-كۈمۈش، ياقۇت، تەڭگە، داچەن، تىيىن قاتارلىق مېتال پۇللارنى ئېلىپ ساتىدىغان سەرراپ-لارنىڭ پۇل مۇئامىلە بازىرى بولاتتى. يىراقلاردىن كەل-گەن سەررافلارمۇ بۇ سارايدا ھوجرا ئىگىلەپ تىجارەت يۈرۈش-تۈرگەن. يەرلىك سەررافلارمۇ تەڭگە، تىللا بازىرىدا مۇقىم ئورۇن ئىگىلەپ تىجارەت يۈرۈشتۈرگەن. شەھىرىمىزدە پۇل تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان سەررافلار كۆپ سانىنى ئى-گىلىمىسىمۇ، لېكىن، ئۇلارنىڭ دەسمايىسى خېلى كۆپ سالماق-نى ئىگىلىگەن. مەشھۇر سەررافلاردىن نىياز ئاخۇن سەرراپ، مەھەممەتجان ھاجىم، مەھەممەت نىياز ئاخۇن، باقى

ئاخۇن، تۇردى ھاجىم كەشمىر، مەمەت ھاجىم، ئەخمەتجان، مىرەخمەت ھاجىم، ناسىر ھاجىم، سەھپىدىن ھاجىم، ئوسمان ھاجىم، ئابدۇھېلىم ئاخۇن، سىدىق ئاخۇن، مەمەتخان، ئەخمەت ئاخۇن ئاكا، روزى ئاخۇن ئاكا، پالتا ئاخۇن زەرگەر، تۇرغۇن سەرراپ قاتارلىقلار بولۇپ، بۇلار ئىمزىچىل ھالدا سەرراپلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن. سەرراپلىق قىلغۇچىلاردىن خەنزۇ سەرراپلارمۇ بار ئىدى. تىجارەتكە قاتناشتۇرۇلغان ئالتۇن تۇرلىرى بىر نەچچە خىل بولۇپ، نومۇر ۋە خەت بېسىلغان ھەبىب رەڭ ئالتۇن، ئالتاي ئالتۇنى، خوتەن ئالتۇنى، ئىش قوشقان بىلەيزۇك، زىرە، ئۇزۈك، قاداق تاجى قاتارلىقلار ئىدى. ئۇلار ئۆز تۇرى بويىچە پىر يۈم قىلىنىپ باھاسى بېكىتىلىپ سېتىلاتتى، شۇ چاغدا ھۆكۈمەت چىقارغان قەغەز پۇل بىلەن كۈمۈش پۇلدا پەرق بولغانلىقتىن، كۈمۈش پۇل بىر سەرلىك تەڭگە، يېرىم سەرلىك تەڭگە، ئۈچ مىسقال، ئىككى مىسقاللىق تەڭگە دەپ پەرقلىنىپ باھاسى بەلگىلەنگەن. تىللا ئىچىدە ئەنگلىيە ۋە چارروسىيە چىقارغان تىللا ئەتىۋارلىق قارىلىپ، باھاسى ئۇستۈنرەك بولاتتى، بۇنىڭدىن باشقا سورگىۋاي مىسقال، تاختا كۈمۈشلەرنى يامبۇ قۇيدۇرۇپ ساتاتتى. يامبۇ ۋەزنى جەھەتتە بىر نەچچە خىلغا ئايرىلاتتى. باھا جەھەتتە قەغەز پۇلنىڭ قىممىتىگە نىسبەتەن مىسقال پۇللارنىڭ قىممەت باھاسى بىر قەدەر مۇقىمراق بولۇپ، ئۇستۇن-تۆۋەنلىك ئۆزگىرىشى چوڭ ئەمەس ئىدى. قەغەز پۇل ئىچىدە شىڭ شىسەي پۇلى، گومىنداڭ پۇلى (جانىمخان چىقارغان پۇل)، گەنجىڭ پۇل قاتارلىقلار بار ئىدى.

ئازادلىقتىن بۇرۇن شەھىرىمىزنىڭ سودا - تىجارەت تەرەققىياتىنىڭ تەقەززاسى بويىچە ھەر قايسى مەركىزدىكى ئورۇنلاردا، رەستە - گۇزەرلەر بارلىققا كەلگەن. مەشھۇر بولغانلىرى «ئەنجان رەستىسى»، «قاراڭغۇ رەستە»، «ئەلچىخانا»، «ئوردا ئالدى» بازىرى قاتارلىقلاردۇر.

ئۈچىنچى، ئەنئەنىۋى بازارلار.

ئازادلىقتىن بۇرۇن، شۇ ۋاقىتتىكى ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ تەلىپىگە مۇناسىپ كېلىدىغان بىر قانچە مەركىزىي بازار، رەستە - گۇزەرلەر بارلىققا كەلگەن. خەلق ئېغىزىدىن چۈشۈرمەيدىغان «ئەنجان رەستىسى»، «قاراڭغۇ رەستە»، «ئەلچىخانا»، «ئوردا ئالدى» بازىرى قاتارلىق ئورۇنلار ھازىرمۇ ئاۋات بازارلاردۇر، بۇ بازارلار ھېلىمۇ ھەم شۇناملار بىلەن ئاتالماقتا.

(1) ئەنجان رەستە:

بۇ بازارنىڭ شەكىللىنىشى ھەرگىزمۇ تاسادىپىي ئەمەس. يېقىنقى تارىخنى ئەسلەپ كۆرگەندە، ئەنجاندىن قەشقەرگە كەلگەنلەر مىنگو يىلىنىڭ ئالدىدا كېلىشكە باشلىغان. 1917-يىلىدىكى سوۋېت ئۆكتەبىر ئىنقىلابى چار پادىشاھ ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، سوتسىيالىستىك سوۋېت ھاكىمىيىتىنى تىكلىگەندىن كېيىن، بىر بۆلۈك ئۆزبېك تىجارەتچىلىرى شىنجاڭغا، جۈملىدىن قەشقەر شەھىرىگە تىجارەت قىلىش ئۈچۈن كېلىشكە باشلىدى. بولۇپمۇ 1920-يىلى 5-ئايدا سوۋېت ھۆكۈمىتى بىلەن شىنجاڭنىڭ يەرلىك ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا باراۋەرلىك، ئۆز ئارا مەنپەئەت يەتكۈزۈش ئاساسىدا سودا قىلىش ۋاقىتلىق كېلىشىمى ئىمزالانغاندىن

كېيىن، قورغاس، جىمىنى، بۇرچىن، باقتۇ قاتارلىق تۆت ئېـ
غىزنى ئاچتى. 1923- يىلى سوۋېت ھۆكۈمىتى شىنجاڭ رايونىـ
غا قارىتىلغان تاشقى سودا سىياسىتىنى تۈزۈپ سودىگەرلەرـ
نىڭ سودا ئاپپاراتىغا قاتنىشىشقا رۇخسەت قىلدى. 1931- يىـ
لى 10- ئاينىڭ 1- كۈنى شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ھۆكۈمىتى
«شىنجاڭ-سوۋېت ۋاقىتلىق سودا كېلىشىمى» نى ئىمزالىـ
دى. كېلىشىمگە ئاساسەن شىنجاڭ ھۆكۈمىتى سوۋېت ئىتتىپاـ
قىنىڭ سودا ئورگانلىرى ۋە گىراژدانلىرىغا قەشقەر، ئىلى،
ئالتاي، چۆچەك رايونلىرىدا ئەركىن سودا قىلىش ھوقۇقىـ
نى بەردى. مۇشۇنداق ئەھۋاللار ئاستىدا سوۋېت ئۆزبېكىسـ
تان، ئەنجان تەرەپلىرىدىن كەلگەن ئۆزبېك سودىگەرلىرى
قەشقەر شەھىرى ۋە باشقا ناھىيىلەرگە قەدەر بېرىپ ئورۇنـ
لىشىپ ھەر خىل تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغان. دەسلەپتىلا
ئەنجاندىن شەھىرىمىزگە كېلىپ ئورۇنلاشقانلارنىڭ سانى
خېلى كۆپ بولغان. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئاتاقلىقلىرىدىن
ئەھمەت بىگاجى، سوپى بىگاجى، ئىسرائىلجان، ئابدۇخېلىل
ھاجى، ئىسمائىلجان قۇربانوپ، جالالىدىن ھاجى، ئابدۇقەيـ
يۇم ھاجى، يەھياجان، نەبىجان، ئەرەخان تۆرەم، ھاجى تۆـ
رەم، ھىسامىدىن باي، موھىددىنجان باي، سەيتىۋالدىجان،
غوپۇرجان ھاجىم، ئابلاجان ھاجىم، مەمەتجان ئاكا قاتارـ
لىقلار بولۇپ، بۇلار ھېيتگاھنىڭ جەنۇبىدىن شىمالىي تەرەپ
ياۋاغدەرۋازىغىچە سوزۇلغان ئانچە كەڭ بولمىغان بىر كوـ
چا (ھازىرقى ئەنجان رەستە كوچىسى) دىن دۇكان ئېچىپ
ئولتۇرۇپ تىجارەت يۈرۈشتۈرگەن. ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن
ئەنجاندىن كەلگەن ئۆزبېك تىجارەتچىلەرنىڭ سانى بارغانـ

سېرى كۆپىيىپ، تىجارەت سەرمايىسى ئاساسىي سالماقنى ئى-
گىلىگەن. شۇڭا بۇ كوچىنىڭ ئىسمى خەلق تىلىدا «ئەنجان
رەستىسى» دەپ ئاتىلىدىغان بولغان.

«ئەنجان كوچا» دېگەن ئاتالغۇ، ئەنجاندىن كەلگەن
ئۆزبېك تىجارەتچىلەر ئۆزلىرى دۇكان ئېچىپ ئولتۇرغان
ئەنجان رەستىنىڭ غەربىدىكى ئارقا كوچىدىن ئۆي ئىجارى-
گە ئېلىپ ياكى ئۆي سېتىۋېلىپ ئولتۇراقلاشقانلىقتىن بۇ
كوچىنىڭ ئىسمىمۇ «ئەنجانلىقلار كوچىسى» دەپ ئاتالغان.
ئەنجان رەستىسىنىڭ كوچا قۇرۇلۇش تەرەققىياتىدىمۇ
يىلدىن - يىلغا زور ئۆزگىرىشلەر بولغان.
كوچىنىڭ غەرب تەرىپىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ (ھا-
زىرقى ئەنجان رەستە باشلانغۇچ مەكتەپ) كە ماڭىدىغان كو-
چىنىڭ دوقمۇشىغا ياھاۋۇدىن باي «لەپكە» نامىلىق بىر
يۇرۇش دۇكان ياسىغان. شەرق تەرىپىگە ئىبراھىم ئاخۇن
لوزۇك بىر يۇرۇش، ئابدۇرېھىم ئاخۇن بايۋەچچى بىر يۇ-
رۇش دۇكان ياسىغان. غەرب تەرىپىگە ئۆمەر ئاخۇنباي (ئا-
خۇنباي يوپ) بىر يۇرۇش، كېيىنچە چايخانا دەپ ئاتالغان؛
ھېسامىدىن باي ئوغلى ماموتخان بايۋەچچە بىر يۇرۇش دۇ-
كان ياساپ ئۆزلىرى ئىشلىتىپ ئېھتىياجىدىن ئاشقان قىسمىنى
باشقىلارغا ئىجارىگە بەرگەن. موشۇنداق قىلىپ بۇ رەستە
مۇقىم سودا دۇكانلىرى بىلەن ئاۋاتلاشقان.

(2) ئوردا ئالدى بازىرى:

شەھىرىمىزدە يەنە ئاتاقلىق بازاردىن بىرى — ئوردا
ئالدى بازىرى. بۇ ئۇنىۋېرسال خاراكتېرگە ئىگە با-
زاردا ھەممە خىلدىكى ھۆپىگەرلەر، سېتىقچىلار، يايمىچىلار،

ئۇششاق قول - ھۈنەرۋەنلەر ئارىلاش ئورۇنلاشقان. بىر قىسمى مۇنتىزىم دۇكان، كۆپ ساندىكىلىرى يايما دۇكان قىلىپ سودا تىجارەت ۋە قول ھۈنەرۋەنچىلىكىنى يۈرۈشتۈرۈپ كەلگەن.

بۇ ئورۇننىڭ « ئوردا ئالدى » دەپ ئاتىلىشىنىڭمۇ تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشى بار. قەشقەر شەھىرىگە ھاكىمبەگ بولغان زورىدىن ھاكىم 1839 - يىللىرىغا كەلگەندە قەشقەر شەھىرىنىڭ قۇرۇلۇشدا ئىرىسىنى قايتا كېڭەيتكەندىن كېيىن ئىش بېجىرىش ئورنىنى بۇرۇنقى ئىچكەركى شەھەردىكى «كونا ئوردا، ئارا ئوردا» لاردىن ھازىرقى مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ئورنىغا يۆتكەپ، ئوردا ئىمارىتى سالدۇرغان. ئوردىنىڭ دەرۋازىسى تاكى 1864 - يىلغىچە جەنۇب تەرەپكە قاراپ تۇراتتى. 1864 - يىلدىن كېيىن زورىدىن ھاكىمبەگ ئورنىغا «بەدۆلەت» (ياقۇپبەگ) ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن ئوردا دەرۋازىسىنى شىمال تەرەپكە يۆتكىدى. شۇنىڭ بىلەن ئوردا دەرۋازىسىنىڭ ئالدى « ئوردا ئالدى» دېگەن نامغا يۆتكەلدى. بۇ نام پۈتۈن خەلق تىلىدا كەڭ ئورۇن ئېلىپ مۇقىملاشتى. 1878 - يىللىرىدىن كېيىن يەنە بەدۆلەت ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلۇپ، ئورنىغا چىڭ سۇلالىسى ھاكىمىيىتى تىكلىنىپ، دەرۋازىنى يەنە قايتا جەنۇب تەرەپكە يۆتكىدى. گەرچە ئارىدىن ھازىرغىچە 122 يىل ئۆتكەن بولسىمۇ، لېكىن «ئوردا ئالدى» دېگەن بۇ نام خەلق تىلىدىن ئۆچمەي، بۇ ئورۇن ھازىرمۇ مۇھىم بىر گوزەر بولۇپ كەلمەكتە.

(3) ئەلچىخانا رەستىسى:

شەھىرىمىزدە يەنە «ئوردا ئالدى» دەپ ئاتالغان بۇ

ئورۇنىنىڭ يېنىدا «ئەلچىخانا» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن بىر
مەشھۇر رەستە بار. ئېيتىلىشىچە، بۇ ئورۇنىنىڭ «ئەلچىخانا»
دەپ ئاتىلىشى ياقۇپبەگ ھاكىمىيىتى تىكلەنگەندىن كېيىن
روسىيە، ئەنگلىيە، تۈركىيە، ھىندىستان قاتارلىق دۆلەتلەر
ھاكىمىيىتى ئېتىراپ قىلىپ، مۇناسىۋەت ئورناتقان ۋە ئۆز
ئارا باردى - كەلدى قىلغان. بۇنىڭ بىلەن چەت ئەللەر
ئەلچى خادىملىرىنى قەشقەرگە ئەۋەتىشكە باشلىغان. ياقۇپ-
بەگ ھاكىمىيىتى، چەت ئەللەرنىڭ ئەلچى خادىملىرىنى كۈ-
تۈۋېلىش ۋە ئورۇنلاشتۇرۇش ئۈچۈن ئۆز ئوردىسىنىڭ شىما-
لىدىكى قومكوچا دېگەن جايغا بىر بىنا سالدۇرغان. بۇ بىنا
ئۆز زامانىسىدىكى ياقۇپبەگ ھۆكۈمرانلىقىدىكى ئوردى-
نىڭ شانۇ شۆھرىتىگە لايىق قىلىپ يەرلىك ئۇسلۇبتا خېلى
كۆركەم قىلىپ سېلىنغان. ھەر قايسى دىۋانخانا، ھوجرىلارغا
ئۆز لايىقىدا بېسات ۋە باشقا سەرەمجانلار ئورۇنلاشتۇرۇل-
غان ھەمدە ساراي باشقۇرغۇچى، مېھمان كۈتكۈچى قاتارلىق-
لارنى سەپلەپ، چەتتىن كەلگەن ئەلچى خادىم ۋە باشقا مېھ-
مانلارنى كۈتكەن. مانا مۇشۇنداق سەۋەبلىك بۇ ئورۇنغا
«ئەلچىخانا» دەپ نام قويۇلۇپ كەڭ تارالغان. كېيىنكى
چاغلاردا ئەلچىخانا دەپ ئاتالغان بۇ بىنا چېقىلىپ
رەستىگە ئايلانغان بولسىمۇ، لېكىن
خەلق تىلىغا ئۆزلىشىپ كەتكەن «ئەلچىخانا»
دېگەن نام ھازىرغىچە خەلق تىلىدىن ئۆچمىگەن. ئەلچىخانا
رەستىگە ئايلانغاندىن كېيىن خېلى بۇرۇنلا ھىندىستان سودى-
گەرلىرى كېلىپ ئورۇنلىشىپ، ئېلىپ كەلگەن ھەر خىل رەڭ،
دورا - دەرمەكلىرىنى يەرلىك دورا - دەرمەكچىلەرنىڭ

قولىغا ئۆتكۈزۈپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن بۇ ئورۇن ئاساسەن رەڭ-دورا بازىرىغا ئايلانغان. شۇ چاغدىن تارتىپ ھازىرغا قەدەر شەھەر بويىچە رەڭ ، دورا بازىرىنىڭ ئاساسلىق تۈگۈنى بولۇپ كەلمەكتە. ھازىر بۇ ئورۇندا سېتىلىۋاتقان رەڭ ۋە دورىلارنىڭ تۈرىمۇ ناھايىتى كۆپ. پۈتۈن سودىنىڭ 80 پىرسەنتتىن كۆپرەكىنى يېزىدىن كەلگەن دېھقانلار قىلىدۇ. ھەر خىل رەڭدىكى سىر ۋە مېتال سايمان، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى قوشۇلۇپ يەنىمۇ تولۇقلانغان ئۇنىۋېرسال بازارغا ئايلاندى.

3. سودىگەرلەر ئۇيۇشمىسىنىڭ ئەھۋالى ۋە رولى

ياشانغان پېشقەدەم تىجارەتچىلىرىمىزنىڭ ئەسلىمىسىدىن قارىغاندا، شەھىرىمىزدە 1936 - يىللىرىدىن بۇيان سودىگەرلەر ئۇيۇشمىسى تەشكىلى بولغان. دەسلەپكى ئاتىلىشى «شاڭۇۋخۇي» ئىدى. كېيىنچە «گۇڭشاڭخۇي» غا ئۆزگەرگەن. ئۇيۇشمىدا ھەرقايسى سودا كەسىپلىرىدىن ئەۋەتكەن سودىگەرلەرنىلا ئاساس قىلىپ تەشكىللەنگەن بىر جەمئىيەت بولۇپ، جەمئىيەتنىڭ باشلىقىنى «شاڭزۇڭ»، «خۇيجاڭ» دەپ ئاتايتتى. ئاساسىي ۋەزىپىسى خۇسۇسىي شىركەتلەرنىڭ ۋە شەخسىي تىجارەتچى، قول سانائەتچىلەرنىڭ ئىچىدىكى تۈرلۈك ئېلىم-سېتىم ئىشلىرىدىكى ماجىرا، پايدا - زىيان دەۋالىرىنى ھەل قىلىش، كاپالەتچىلىك، گۇۋاھچىلىق ئىشلىرىنى بېجىرىش، تىجارەتچىلەرگە ھۆكۈمەتنىڭ ئورۇنلاشتۇرغان ھەربىي مۇلكىي ئىشلىرىغا ئائىت چاقىرىقلىرىنى يەتكۈزۈپ ئىجرا قىلدۇرۇش، ئۇلارنى تەشكىللەپ يىغىن ھەم تۈرلۈك پائالىيەتلەرگە قاتناشتۇرۇش قاتارلىق ئىشلارنى بېجىرىش ئىدى. قەشقەردە سوۋېت تەرەپ بىلەن بولىدىغان سودا مۇناسىۋەت باشلانغان-

دىن كېيىن، سودا - سانائەت ئۇيۇشمىسىنىڭ خىزمىتى ئې-
خىمۇ جىددىي بولغانىدى. سودىگەرلەر ئۇيۇشمىسىنىڭ بىر
نەچچە نەپەر مۆتىۋەر كىشىلىرىدىن تەركىب تاپقان ھەيئەت
ئەزالىرى بولۇپ، چوڭ ئىشلار ئۈستىدە مەجلىس ئېچىپ مۇزا-
كىرە قىلىش ئارقىلىق بىرلىككە كېلىپ ئىش بېجىرگەن، خۇيې-
جاڭ، فۇخۇيجاڭ رەھبەرلىكى ئاستىدا كاتىبات بۆلۈم، بوغال-
تىر بۆلۈم، تەكشى باھا بۆلۈم ۋە كەسپىي ئىشلارنى بېجىرىش
بۆلۈمى، لاۋازىمات بۆلۈمى قاتارلىق مەخسۇس ئاپپاراتلار
تەسىس قىلىنغان.

دەسلەپكى «ئاقساقال» لىق ياكى شاگىرتلىق ۋەزىپىسىنى
ئاساس قىلغان ئاددىي تەشكىلىي ئاپپارات كېيىنچە خېلى مۇس-
تەھكەم فۇنكسىيىسى تولۇق ئاپپاراتقا تەرەققىي قىلغان.
سودىگەرلەر ئۇيۇشمىسىنىڭ تەركىبىدىكى خادىملار سايلام
ئارقىلىق ئەمەس، بەلكى يەرلىك ھۆكۈ-
مەتنىڭ بەلگىلىشى ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلگەن.
سودىگەرلەر جەمئىيىتىگە قادىر ئاخۇن (شەيتان)، مەتنىياز
مەخسۇم، مەمتىمىن خۇيجاڭ، ئىبراھىم ھاجىم (ئۆدەك)، ئاب-
دۇقادىر ھاجى، ئىلىۋالدى موللام، ياقۇپ ھاجىم، ئىسمائىل
ئاخۇن خەلپىتىم، ئىسرائىلجان شاگىرۇك ... قاتارلىق
مۆتىۋەر تىجارەتچىلەر ئىلگىرى - كېيىن خۇيجاڭ، فۇخۇيجاڭ
بولغان. ئۇيۇشمىنىڭ قالغان كادىرلىرىنىمۇ يەرلىك ھۆكۈ-
مەت ۋە سودىگەرلەر جەمئىيىتى ئەزالىرى بېكىتىپ ئىشلەتكەن.
1941 - يىلدىن 1949 - يىللىرىغىچە گوڭشاڭخۇينىڭ ئاسا-
لىق ۋەزىپىسى — تەكشى باھانى ئاساس قىلىپ، بازاردىكى مال
باھالىرىنىڭ ئېشىپ كېتىشىنى باشقۇرۇش، سودا -

سانائەتچىلەرنىڭ ئۆز ئارا مۇئامىلە، ئىشلەپچىقىرىش ئىشلىرىدىكى سۈركىلىش - توقۇنۇشلارنى ھەل قىلىش، سودىگەرلەرنىڭ ھۆكۈمەت ياكى فايۈەنگە ئەرز قىلىدىغان دەۋالىرىغا ئىگە بولۇپ ھەل قىلىپ قويۇش، يول قاتناش تىجارەتچىلىرىدىكى ھەۋۋاپىق باشتۇرۇش ھەققى ئېلىپ يول خېتى يېزىپ بېرىش، ھەر بازاركومىنى ئاساس قىلىپ، مال باھالىرىنى ئىگىلەپ مۇقىم دەپتەرگە ئول-تۇرغۇزۇپ، يەرلىك ھۆكۈمەتكە جەدۋەل ئارقىلىق يوللاپ تۇرۇش قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى بېجىرگەن.

سودا - سانائەت بىرلەشمىسى ئەزالارغا قائىدە-قانۇن-لۇق تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىشى ئۈچۈن مۇناسىۋەتلىك خىزمەتلەرنى ئىشلىگەندىن سىرت، يەنە سودا - سانائەتچى-لەرنى باشلاپ شەھەردىكى ھەر ساھە، ھەر مىللەت خەلقلەر بىلەن بىرلىكتە ۋەتەنپەرۋەرلىك پائالىيەتلىرىگىمۇ ئاكتىپ قا-نىشىپ ئەمەلىي تۆھپىلەرنى قوشتۇرغان. مەسىلەن: جۇڭگو كومۇ-نىستىك پارتىيىسىنىڭ ياپون جاھانگىرلىكىگە ئاكتىپ قارشى تۇ-رۇش تەشەببۇسى بىلەن «شىنجاڭ خەلقىنىڭ ياپونغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى قۇتقۇزۇش ئارقا سەپ ياردەم بېرىش قەشقەر شۆبە ھەيئىتى» 1938 - يىلى 2 - ئايدا قەشقەردە رەسمىي قۇرۇل-غان. شۆبە ھەيئىتىنىڭ يېتەكلىشى ۋە قوزغىتىشى بىلەن قەش-قەردىكى ھەر ساھە خەلقلىرى ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ئالدىنقى فرونتتا قان كېچىپ جەڭ قىلىۋاتقان جەڭچىلەرگە مەنىۋى جەھەتتە مەدەت بەرگەندىن سىرت، يەنە ئىئانە توپلاپ ماددىي جەھەتتىن ياردەم بەرگەن. ئىئانە قىلغانلار ئىچىدە سودىگەرلەر ئۇيۇش-مىسى، تىجارەت شىركەتلىرى ھەم ۋەتەنپەرۋەر سودىگەرلەر،

قول سانائەتچىلەردا ساسىي ئورۇننى ئىگىلىگەن بولۇپ. بىز-لارنىڭ قىلغان ياردەم سوممىسى يۇقىرى سالماقنى ئىگىلىگەن. مەسىلەن:

ئىتتىپاق شىركىتى نامىدىن مەمتىمىن ئاخۇن 100.000 سەر (شۇ ۋاقىتتىكى قەشقەر پۇلى ھېسابىدا، تۆۋەندىمۇ شۇنداق).

ئازاد شىركىتى نامىدىن سىدىق ئاخۇن 75.000 سەر.

غەيرەت شىركىتى نامىدىن 50.000 سەر.

ئۈمىد شىركىتى نامىدىن ئابدۇقەييۇم ھاجىم 15.100 سەر.

ترانسپورت شىركىتى نامىدىن يۈسۈپ قارى ھاجىم 80.000 سەر.

تۆمۈرچىلەر شىركىتى نامىدىن ئابدۇقادىر ئاخۇن 30.000 سەر

ياشلار شىركىتى نامىدا ئابدۇراخمان ھاجىم 10.000 سەر.

غۇلجا شىركىتى نامىدىن مەھەممەت ئاخۇن خەلپىتىم 10.000 سەر.

كۆنچى شىركىتى نامىدا ئوبۇل قارى 10.000 سەر.

ئاتچىلار شىركىتى نامىدىن ئابدۇراخمان ئاخۇن 50.000 سەر.

ئىتتىپاق قىلىق شىركىتى نامىدىن ھېدايىتۇللا ھاجىم 10.000 سەر ئىئانە قىلغان.

يۇقىرىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئەينى زاماندىكى ئاتاقلىق شەخسىي تىجارەتچىلەردىن ئۇيۇشقان شىركەتلەر بولۇپ، بۇلارنىڭ ئومۇمىي ئىئانە سوممىسى 440 مىڭ 100 سەر بولغان.

مۇندىن باشقا شەخسىي تىجارەتچىلەردىن تۆۋەندىكـ
ـلەر ئۆز ئالدىغا ئايرىم ئىئانە قىلغان. بۇلار:

مۇسۇيۇن ئاخۇن مۇپىتى ئاخۇن	25.000 سەر
سوپى بەگ ھاجىم	10.000 سەر
ئەھمەتخان مەخسۇم	20.000 سەر
قادىر ئاخۇن شاپتۇل	30.000 سەر
ئابدۇراخمان ئۇچەيچى	30.000 سەر
يۇسۇپ قارى ھاجىم	10.000 سەر
مەھەممەتخان خانئىرىق	25.000 سەر
ئىلمۇالدى موللام خۇيجاك	20.000 سەر
مەتنىياز مەخسۇم خۇيجاك	20.000 سەر
ئىسرائىلجان شاگزۇك	5000 سەر
ھاجى ئاخۇن خەلپىتىم	3000 سەر
ھاشىمجان قادىر ئاخۇن خەلپىتىم	5000 سەر
ئىمىن ھاجىم ئابدۇللا ھاجىم	1000 سەر
ئابدۇراخمان ئاخۇن ئۇچەيچىنىڭ 16 نەپەر ئىشچىسى	3.200 سەر
ئىسمائىلجان فۇجىڭلى	15.000 سەر
ئەھمەت ھاجىم ئاتۇش (ئەھمەتقۇل ھاجىم)	10.000 سەر
تۇردۇش ئاخۇن باي ئاتۇش	10.000 سەر
ئىمىن ئاخۇن ئاتۇش	15.000 سەر

قاتارلىق 150 نەپەر سودا ـ ساناتەتچىلەرنىڭ ئالدى 30.000 سەردىن، ئاخىرى 1000 سەرگىچە، جەمئىي 544 مىڭ 450 سەر

ئىمانە قىلغان. سودىگەرلەر ئۇيۇشمىسى مەسئۇل بولۇپ يىغىپ، ئالاقىدار ئورۇنلارغا تاپشۇرغان.

يەنە مۇندىن باشقا كىنو - تىياتىر قويۇش ئارقىلىق ياردەم توپلاش ئۈچۈن سودىگەرلەر ئۇيۇشمىسى مەسئۇل بولۇپ تىياتىرخانىدىن بىر قېتىمدا 586 ۋاراق تىياتىر بېلىتىنى (قىممىتى 79 مىڭ 160 سەر) ئېلىپ چىقىپ سودىگەرلەرگە سېتىپ، پۇلىنى تىياتىرخانا ئارقىلىق ئىمانە توپلاش ئورنىغا تاپشۇرغان.

4. تەكسى باھا ھەيئىتىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە تەكسى باھانىڭ يولغا قويۇلۇش ئەھۋالى

قەشقەرنىڭ سوۋېت تەرەپ بولغان مال ئالماشتۇرۇش سودىسى باشلانغاندىن كېيىن، شەھىرىمىزدىكى يەرلىك سودىگەرلەردىن تەركىب تاپقان شىركەتلەر ۋە ئايرىم يەككە سودىگەرلەر سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپ بىلەن مال ئالماشتۇرۇش دوگۋارى تۈزۈپ، سوۋېت تەرەپتىن ھەر خىل سانائەت ماللىرىنى شەھىرىمىزگە كىرگۈزۈشكە باشلىدى. كىرگۈزۈلگەن ماللار چەكلىك بولۇپ، خەلقنىڭ ئېھتىياجىنى تولۇق تەمىنلەپ كېتەلمىگەنلىكى ئۈچۈن ماللارنىڭ سېتىلىش باھاسىمۇ بىر خىل بولماي داۋاملىق ئۆرلەپ كېتىپ، باشقا ماللارنىڭ باھاسىغىمۇ زور دەرىجىدە تەسىر كۆرسىتىپ، تەبىئىي ھالدا پۇل پاخاللىقىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ، ھەربىي ۋە ھۆكۈمەت ئىشلىرى ھەم خەلق تۇرمۇشىغا ئېغىر قىيىنچىلىقلارنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. يەرلىك سودىگەرلەر بىلەن سوۋېت تەرەپ ئوتتۇرىسىدىكى دوگۋار سودىسىنىڭ نورمال يۈرۈشتۈرۈلۈشىگىمۇ زور تەسىر كۆرسەتتى. بۇنداق ئەھۋالدا،

سودىگەرلەر چەشمىتىنىڭ تەشەببۇسىغا ئاساسەن قەشقەر-
دە «تەكسى باھا ھەيئىتى» قۇرۇلغان. ھەيئەت تەركىبىدە، يەرلىك
ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىدىن دوتەي، شەنجاڭ، گوڭشەنجۇنىڭ
جۇيجاڭى، باجىخانا، بانكا، گېزىتخانا، گوڭشاڭخۇي ۋە مالىيە
ئىدارىسى قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ باشلىقلىرى، تىجارەتچىلەر
ئىچىدىكى ئىناۋەتى بار كىشىلەر بار ئىدى. ھەيئەتنىڭ باش-
لىق ۋە مۇئاۋىن باشلىقلىق ۋەزىپىسىنى دوتەي قوشۇمچە
ئۆتىگەن. شەنجاڭ ۋە گوڭشەنجۇينىڭ جۇيجاڭى ھەم گوڭشاڭخۇينىڭ
باشلىقلىرى ھەيئەتنىڭ ئەزالىرى بولغان. تەكسى باھا ھەيئىتىنىڭ
ۋەزىپىسى: بازاردىكى ماللارنىڭ باھالىرىنى ئىگىلەپ ئۆز ئارا
تەڭشەش، تەكسى باھا ھەيئەتلىرى بىلەن مەجلىس ئېچىپ
ھەر خىل ماللارغا، بولۇپمۇ سانائەت ماللىرىغا تەكسى باھا
بەلگىلەپ ئېلان قىلىش، ئىجراسىنى تەكشۈرۈش، خىلاپلىق
قىلغۇچىلارغا ئەھۋالغا قاراپ جەرىمانە قويۇش ياكى مۇسا-
دىرە قىلىش چارىسىنى قوللىنىش، ئېغىر بۇزغۇنچىلىق قىل-
غۇچىلارنى قاماققا ئېلىپ جازالاشتىن ئىبارەت بولغان. شۇ
چاغدا سوۋېت بىلەن دوگۇۋارلاشقان يەرلىك سودىگەرلەرنىڭ
سوۋېت تەرەپتىن ئالماشتۇرۇپ ئالغان سانائەت ماللىرىنىڭ
20 پىرسەنتىنى تەكسى باھادا سېتىش، 80 پىرسەنتىنى دوگۇۋار-
چىنىڭ ئۆزىنىڭ مال ئالماشتۇرۇۋېلىشىغا يول قويۇش توخ-
تام قىلىنغان بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە تەكسى باھادا سېتىش دائى-
رىسى ئىچىدىكى ماللارنىمۇ ئۈستۈن باھادا سېتىپ، تەكسى باھاغا
ئەمەل قىلمايدىغان ئەھۋالنى شەكىللەندۈرگەن. مۇشۇنداق
ئەھۋالدا تەكسى باھا ھەيئىتى تەكسى باھانىڭ ئىجراسىنى
تەكشۈرۈش ئۈچۈن 90 كۈن مۇددەت بەلگىلەپ بەرگەن ھەمدە

بەلگىلەنگەن مۇددەتتە، ئىچىدە باھانى تەكشۈرۈپ چىققان. تەكشۈرۈش ئارقىلىق بەزىلەرنىڭ ماللىرىنى يوشۇرۇپ قويۇش ياكى تەكسى باھادا ئېلىپ، ئۈستۈن باھادا يوشۇرۇن سېتىش قاتارلىق قىلمىشلىرىنى تېپىپ چىققان. پاش قىلغۇچىلارغا مال سودىسىنىڭ 20 پىرسەنتىنى مۇكاپات ئايرىپ بېرىش ئۇسۇلىنى قوللانغان. بۇنىڭ بىلەن بەزى بىر بۆلۈك كىشىلەرنىڭ ئۆيى، دۇكانلىرىنى گۇمان بىلەن ئاختۇرۇپ ئورۇنسىز زىيان ئۇرۇش ئەھۋاللىرىمۇ كۆرۈلگەن، بەزىلىرى قولغا ئېلىنىپ مال - مۈلۈكلىرى مۇسادىرە قىلىنغان، يەنە بەزىلىرى ئېغىر جەرىمانىغا ئۇچراپ ئىقتىسادىي جەھەتتە قاتتىق زەربىگە ئۇچرىغان. كېيىنكى ۋاقىتلاردا خائىن شىڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يۈز ئۆرۈپ، شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ئۈزۈلۈپ، مال ئالماشتۇرۇش سودىسىغىمۇ چوڭ تەسىر كۆرسەتتى. قەشقەر شەھىرىدىكى دوڭگۇار تۈزۈشكەن 12 تارماق شىركەتلەرمۇ ئارقا - ئارقىدىن تاقالدى. بۇ شىركەتلەرنىڭ جىيا گوڭ قىلىپ ئالماشتۇرۇشقا تەييارلاپ قويۇلغان خام ماللىرىنى ئالمىدى ياكى بەكمۇ تۆۋەن باھادا سېتىۋالدى. ئىلگىرى ئۆتكۈزۈپ بولۇنغان ماللارغا ئالماشتۇرۇلىدىغان سانائەت ماللىرىنى ۋاقتىدا بەرمىدى. دوڭگۇار سودىسىدىكى بۇ خىل ئېگىز - پەس توختاق ھالەت يەرلىك سودىگەرلەردىمۇ ئېغىر زىيانلارنى كەلتۈرۈپ بەردى، بەزىلىرى نۇرغۇن قەرزگە بوغۇلۇپ، مال-مۈلكىدىن ئايرىلىپ خانىۋەيران بولدى، يەنە بەزىلىرى خائىن شىڭ شىسەي تەرىپىدىن سوۋېت پەرەس دېگەن باھانە بىلەن تۇتقۇن قىلىنىپ، تۈرمىگە تاشلىنىپ ھاياتىدىن

ئايرىلدى. شىڭشىسەي شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىن تەكسى باھا ھەيئىتىنىڭ رولىمۇ بارغانسېرى ئاجىزلىشىپ، تەكسى باھامۇ قوللىنىلمايدىغان ھالەتلەر بارلىققا كەلدى. گوڭشاڭخۇيىنىڭ تەشكىلىي ئورگىنى گەرچە مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان بولسىمۇ، رولى تولۇق جارى بولمىدى. ئۆز ئەزالىرىنىڭ مەنپەئىتىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان ئىشلاردا تەلەپكە لايىق ئىشلىيەلمەي، يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ قوللىشىغا ئېگە بولالماي، يەرلىك سودا - سانائەتچىلەردىن ئەزالىق بەدەل يىغىپ ئۆزىنى ئۆزى ئاران تەمىنلەپ، پالەچ ھالەت ئىچىدە تەشكىلىي ئاپپاراتىنى ئارانلا ساقلاپ قالدى.

II ئازادلىقتىن كېيىنكى خۇسۇسىي سودا-سانائەتكە قارىتا پايدىلىنىش، چەكلەش، ئۆزگەرتىش

(1956 — 1951)

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، پارتىيە ۋە ھۆكۈمىتىمىز كاپىتالىستىك سودا-سانائەتكە قارىتا پايدىلىنىش، چەكلەش ۋە ئۆزگەرتىش سىياسىتىنى، يەنى ئۇلارنىڭ دۆلەت پىلانى خەلق تۇرمۇشىغا پايدىلىق بولغان تەرىپىدىن پايدىلىنىش، دۆلەت پىلانى ۋە خەلق تۇرمۇشىغا پايدىسىز بولغان تەرىپىنى چەكلەش ھەمدە دۆلەت كاپىتالىزمىنىڭ تۈرلۈك شەكىللىرى ئارقىلىق ئۇلارغا پەيدىنپەي سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئېلىپ بېرىش سىياسىتىنى قوللاندى. بۇ سىياسەت شەھىرىمىزدە ئىزچىل ئاشۇرۇلغاندىن كېيىن، شەھىرىمىزدىكى سودا-سانائەت ئىشلىرى توغرا تەرەققىيات ئىزىغا چۈشتى ۋە ساغلام ئەسلىگە كەلدى ھەمدە تەرەققىي قىلدى.

1. خۇسۇسىي سودا-سانائەتنىڭ ئەسلىگە كېلىشى ۋە تەرەققىي قىلىشى

ئازادلىقتىن كېيىن پارتىيىمىز ئالدى بىلەن ئىلگىرى ھېچقانداق كاپالەتكە ئىگە بولالماي ۋەيران بولۇش گىر-

دائىمغا بىرىپ قالغان سودا ـ سانائەتنى قايتا راۋاجلاندۇ-
رۇش ئۈچۈن كەڭ خەلق ئاممىسىغا يېقىنى ھاكىمىيەتنىڭ سو-
دا ـ سانائەتچىلەرنى قەتئىي قوللاپ مەدەت بېرىدىغانلىقى
ھەققىدە كەڭ كۆلەملىك تەشۋىقات ئېلىپ باردى ھەمدە سو-
دا ـ سانائەتچىلەر ئىچىدىكى مۆتىۋەر ۋەتەنپەرۋەر زات-
لارنى بىرلىكسەپ سېپىگە قوبۇل قىلىپ، ئۇلارغا پارتىيىنىڭ
مىللىي بىرلىكسەپ سىياسىتىنى چۈشەندۈرۈپ، ئۇلارنىڭ پار-
تىيە بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ، بىردەك ئىتتىپاق قىلىشىپ، سودا-
سانائەت ئىقتىسادىنى بىرلىكتە ئەسلىگە كەلتۈرۈپ راۋاج-
لاندۇرۇشنى، سودا ـ سانائەتچىلەرنىڭ پارتىيىمىزگە ئەگە-
شىپ ۋە ئىشىنىپ بىرلىكتە ئالغا ئىلگىرىلىشىنى تەلەپ قىل-
دى. شۇنىڭ بىلەن كەڭ سودا ـ سانائەتچىلەردە توغرا تو-
نۇش قەتئىي ئىشەنچىسى تۇرغۇزۇلدى.

1950 ـ يىلىدىن 1953 ـ يىلغىچە خۇسۇسىي سودا ـ سا-
نائەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش يولىدا، پارتىيىمىز نۇر-
غۇنلىغان ئەمەلىي خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. سودا ـ سانا-
ئەتچىلەرنىڭ، قول ـ ھۈنەرۋەنلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىشى مۇ-
قىم كاپالەتكە ئىگە بولۇپ، سان جەھەتتە يىلمۇ يىل كۆ-
پىيىشكە باشلىدى (1 ـ، 2 ـ جەدۋەلگە قارالسۇن).

1 - جەدۋەل

سودا - سانائەتچىلەرنىڭ 1950-، 1951 - يىللىقى

كەسىپلەر بويىچە تەكشۈرۈش ئىگىلەش جەدۋىلى

(1990 - يىل 2 - ئاي)

نومۇرى	كەسىپلەر ئايرىمىسى	ئائىلە سانى	ئىقتىسادىي ئەھۋالى ★		
			1950 - يىل	1951 - يىل	جەمئىي
1	قاسساپلار	212	829793700	1694237150	1660030850
2	مەلىچ ماپچىلار	237	268412550	318863520	587276070
3	رەۋەندىلەر	130	184614750	175663750	360278500
4	يۇڭ، تېرىچىلار	240	509221400	1138950150	1648171550
5	پول تىجارەتچىلەر	224	634422400	619232750	1253655150
6	گەزماللچىلار	115	85879900	60243500	146123400
7	دوكۋارچىلار	50	192721200	362721500	555433700
8	ترانسپورتچىلار	5	26054200	28662400	54716600
9	سارايۋەنلەر	22	16709850	32385750	49095600
10	بوخۇچىلار	4	57010700	65303250	122313950
11	ئەسلاھەماتېرىيالچىلار	76	31408250	60181950	91690200

1 ـ جەدۋەلنىڭ داۋامى

تەرتىپى	كەسىپلەر ئايرىمىسى	ئائىلە سانى	ئىقتىسادىي ئەھۋالى ★		
			1950 ـ يىل	1951 ـ يىل	جەمئىي
12	ياغاچچى، تامچىلار	67	53484824	119662047	173146971
13	مەيدە مالچىلار	384	44465710	37863550	82329260
14	ئاشپەزلەر	46	7970000	11174600	19244600
15	ناۋايلار	181	28935500	133107400	162042900
16	بوياقچىلار	45	18293600	124934900	143228500
17	كۆنچىلەر	192	65044150	97453000	162497150
18	تۆمۈرچىلەر	90	74137000	48939100	122896100
19	هاراق، تاماكىچىلار	66	37147700	23063100	70210800
20	تۇماقچىلار	181	20907720	25050320	45958040
21	باققاللار	94	13050379	35875574	49925953
22	رەڭ، دورىۋاچىلار	197	282575300	64239600	166814900
23	ماشىنىچىلار	291	102023215	60505997	162529212
	جەمئىي	3333	3404575098	4025043608	7429618706

★ كونا پۇل بىرلىكى بويىچە ھېسابلاندى

پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ چوڭ غەمخورلىقى ۋە مەدەت بېرىشى ئاستىدا، شەھەر-يېزىلاردىكى خۇسۇسىي سودا - سانائەت ئىشلىرى ئەسلىگە كېلىپلا قالماي، تېخىمۇ زور كۆلەملىك تەرەققىي قىلىشقا قاراپ ماڭدى. كۆپ ساندىكى سودا - سانائەت كەسىپدارلىرى ئولتۇراق تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىپ ئۆز ئالدىغا چوڭ - كىچىك دۇكانلارنى ئېچىپ تىجارەت قىلغان بولسا، يەنە بەزىلىرى شىنجاڭ دائىرىسى، ھەتتا ئىچكى ئۆلكىلەرگە قەدەر قاتناپ يۈرۈپ، يول تىجارىتى بىلەن شۇغۇللاندى. تىجارەتچىلەر ئىچكى ئۆلكىلەردىكى تېز تەرەققىياتلارنى كۆرۈپ شەھەر-يېزىدىمۇ كۆپچىلىك سەرمايە چىقىرىپ شىركەت بولۇپ شەكىللىنىپ تىجارەت يۈرۈشتۈرۈشنى بارلىققا كەلتۈردى. شەھەر-يېزىدە خۇسۇسىي تىجارەتچىلەردىن قۇرۇلغان شىركەتلەر ئىچىدىكى نۇقتىلىقلىرى «يېڭى يول شىركىتى»، «تىنچلىق شىركىتى»، «بىرلىك شىركىتى» قاتارلىقلار بولۇپ، بۇ شىركەتلەرگە قويۇلغان ناممۇ ئالاھىدە مەناغا ئىگە. مەسىلەن: تىنچلىق شىركىتى شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد قىلىنغانلىقىنى، پۈتۈن خەلقىمىزنىڭ تىنچ، خاتىرجەم ھاياتقا ئىگە بولغانلىقىنى ئىپادىلىگەن. «يېڭى يول شىركىتى» ئازاد بولغاندىن كېيىن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىكىدە سودا - سانائەتچىلىرىمىز تىجارەتتە ئۆزلىرى «يېڭى يول» تېپىپ سوتسىيالىزمنىڭ داغدام يولىدا مېڭىپ، يېڭىچە تىجارەت ئۇسۇلى بىلەن تىجارەت باشلىغانلىقىنى ئىپادىلىگەن. «بىرلىك شىركىتى» پۈتۈن خەلقىمىزنىڭ بىر نىيەت، بىر مەقسەت بىلەن پارتىيە باشلىغان سوتسىيالىزم يولىدا بىرلىكتە قەدەم تاشلاپ مېڭىش روھى ئىپادىلىگەن.

2 ـ جەدۋەل 1 ـ بەت

قەشقەر شەھىرى (شەھەر، يېڭىشەھەر بازارئىچى) دىكى 1953 ـ يىل 10 ـ ئايدىكى خۇسۇسىي سودا ـ سانائەتچىلەرنىڭ كەسىپ تۈرى ۋە سەرمايە ئەھۋالىنى ستاتىستىكا قىلىنىش جەدۋىلى

1990 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى   بىرلىكى: يۈەن (كونا پۇل ھېسابىدا)

كەسىپ تۈرى	ئومۇمىي ئائىلە سانى	ئادەم سانى	سەرمايە: ھازىر بار سەرمايىسى: جەمئىي	ھازىر بار سەرمايىسى: ھەرىكەتلىك	ھازىر بار سەرمايىسى: مۇقىم	ئەسلى مەلۇم قىلغان سەرمايە: جەمئىي	ئەسلى مەلۇم قىلغان سەرمايە: ھەرىكەتلىك	ئەسلى مەلۇم قىلغان سەرمايە: مۇقىم	ھەر خىل سەرمايىدىكى ئائىلە: جەمئىي	100 مىليوندىن يۇقىرى	50 مىليوندىن يۇقىرى	30 مىليوندىن يۇقىرى	10 مىليوندىن يۇقىرى	5 مىليوندىن يۇقىرى	5 مىليوندىن تۆۋەن
ئومۇمىي جەمئىي	6017	6651	2374544	1741278	633266	1247917	947099	273818	6017	13	38	82	339	536	5009
پۇل تىجارەتچىلەر	221	221	771150	768685	2465	463455	461295	2160	221	12	28	32	81	34	34
كەزمالچىلار	179	179	254844	237210	17634	137796	131685	6111	179	1	—	6	61	56	55
ئىگىراكەشلەر	442	452	106125	695	105430	26012	—	26012	442	—	—	—	1	25	416
تۆكىچىلەر	83	83	108400	5100	103300	55650	4750	50900	83	—	1	6	36	12	28
يەم ـ خەشەكچى	30	60	4925	3445	1480	1475	785	690	30					3	27
مىلىچ مالچىلار	225	225	78758	73049	5709	40378	36017	4361	225			2	7	21	195
مەيدە مالچىلار	116	120	78363	58995	193068	43829	33633	10196	116		1	9	15	8	83
تۆمۈر پۇرۇشلار	103	103	26469	22886	3583	16908	14938	1970	103	—	—	4	—	4	95
قەغەزچىلەر	10	10	3455	2885	570	2510	2192	320	10	—	—	—	1	2	7
سەتىراچلار	14	14	1131	891	240	851	657	194	14	—	—	—	—	—	14
سېتىقچىلار	90	92	5453	4827	626	3611	3174	437	90						90
ئەسكەرلەر	7	7	657	620	37	23621	430	34	7						7
ماشىنىچىلار	140	300	50110	6639	43471	14930	711	7980	140				4	19	117
چاپانچىلار	144	150	59640	17705	41935	23282	4470	10460	144	—	—	—	7	32	105
پەششىق خىشچى	66	178	50139	18174	31965	9780	6132	7055	66	—	—	5	15	9	37
ياغاچ پۇرۇش	91	91	41194	28724	12470	9780	4890	4890	91				9	26	56

2- جەدۋەل 2- بەت

كەسىپ تۈرى	تۈزۈلمىسى ئائىلە سانى	ئادەم سانى	ھازىرقى بار سەرمايىسى: جەمئىي	ھازىرقى بار سەرمايىسى: ھەرىكەتلىك	ھازىرقى بار سەرمايىسى: مۇقىم	ئەسلى مەلۇم قىلىنغان سەرمايە: جەمئىي	ئەسلى مەلۇم قىلىنغان سەرمايە: ھەرىكەتلىك	ئەسلى مەلۇم قىلىنغان سەرمايە: مۇقىم	ھەر خىل سەرمايىدىكى ئائىلە: جەمئىي	100 مىليوندىن يۇقىرى	50 مىليوندىن يۇقىرى	30 مىليوندىن يۇقىرى	10 مىليوندىن يۇقىرى	5 مىليوندىن يۇقىرى	5 مىليوندىن تۆۋەن
تۇۋاقچى	20	20	803	526	277	44440	221	94	20						20
ئاشپەز	79	79	18835	9541	9294	1475	3347	4790	79					7	72
ناۋاي	245	245	38858	26101	12757	19175	10912	8263	245				2	5	238
ساماۋەرچى	32	32	3579	1331	2248	2516	770	1746	32					2	30
مەيدە كېيىم - كېچەكچى	178	178	11480	5968	5512	5839	2714	3125	178				1	1	176
سەيچىلەر	63	63	3070	1631	1641	2353	1118	1235	63		—	—	—	1	62
ئاچچىقسۇچىلار	11	11	12050	7700	4350	6220	3800	2620	11	—	—	2	2	—	7
رەڭ بوياقچىلار	64	64	59190	53160	6010	49480	56409	4180	64	—	1	—	20	22	21
دورا - دەرمەكچىلەر	7	7	3515	2375	1140	2990	45300	4180	7	—	—	—	—	3	4
قەنت، چايچىلار	89	89	13516	11484	2000	10176	2250	540	89	—	—	—	4	1	84
سارايۋەنلەر	207	218	63027	23138	38889	28203	8859	1319	207	—	—	—	2	32	173
رەۋەندسىلەر	136	136	39212	23051	16161	22095	15236	21331	136	—	—	—	9	27	100
تۆكمەنچىلەر	49	49	21090	3550	17540	14472	13101	8994	49	—	—	—	6	13	30
ھاراق ساتقۇچىلار	123	123	27793	24130	3667	7170	15337	3808	123	—	2	6	5	8	102
تاماكىچىلار	72	72	21026	18865	2161	8852	5209	1961	72	—	1	4	13	10	44
ھاراق ياسىغۇچىلار	38	38	10086	6080	4006	3117	8191	667	38	—	1	2	—	2	33
تۆمۈرچىلەر	97	97	24162	7939	16225	16820	10558	18459	97	—	—	—	3	9	85
مەسكەرلەر	23	23	1767	675	1095	1208	5275	11545	23	—	—	—	1	8	14
پاختاتدورچىلار	27	27	4680	3000	1680	2630	396	612	27	—	—	—	—	—	27
قازانچىلار	17	17	3155	2400	755	1970	1525	1105	17	—	—	—	—	—	17

2 ـ جەدۋەل 3 ـ بەت

كەسىپ تۈرى	تومۇمىي ئائىلە سانى	ئادەم سانى	سەرمايە						ھەرخىل سەرمايىدىكى ئائىلە						
			ھازىر بار سەرمايىسى			ئەسلى مەلۇم قىلغان سەرمايە			جەمئىي	100 مىليوندىن يۇقىرى	50 مىليوندىن يۇقىرى	30 مىليوندىن يۇقىرى	10 مىليوندىن يۇقىرى	5 مىليوندىن يۇقىرى	5 مىليوندىن تۆۋەن
			جەمئىي	ھەرىكەتلىك	مۇقىم	جەمئىي	ھەرىكەتلىك	مۇقىم							
ھەرخىل رېمونتچىلار	21	21	6564	3518	3046	2913	5320	650	21	—	—	—	—	5	16
قۇلۇپسازلار	67	67	6140	2035	4105	3677	862	2050	67	—	—	—	2	—	65
قاساپلار	178	198	37000	34000	3000	21041	17740	3301	178	—	—	—	6	10	162
قۇرۇق يېمىشچىلەر	362	362	27059	21494	5565	19512	15559	3953	362	—	—	—	4	7	351
ھۆل يېمىشچىلەر	76	76	8539	5535	3004	3976	2632	1344	76	—	—	—	—	—	76
ياغچىلار	90	90	20392	9547	10845	9168	4208	4960	90	—	—	—	—	9	81
كىرسىنچىلەر	18	25	7076	5300	1776	3280	2520	760	18	—	—	—	2	4	12
سوپۇنچىلار	27	27	5449	4700	749	3061	2526	535	27	—	—	—	2	—	25
شامچىلار	9	9	1581	1205	376	851	565	286	9	—	—	—	—	—	9
تېرىچىلەر	87	94	18111	14671	3440	11686	9456	2330	87	—	—	—	3	47	37
يۇڭچىلار	55	55	12820	10242	2578	7616	5394	2222	55	—	—	—	1	4	50
زەرگەرلەر	55	68	3885	2440	1445	2300	1975	1325	55	—	—	—	—	—	55
سۈرەتچىلەر	44		4296	2898	1398	550	350	200	44	—	—	—	1	3	40
سائەتچىلەر	7	7	710	350	360	270	110	160	7	—	—	—	—	—	7
چىش دوختۇرلار	2	2	800	400	400	500	200	300	2	—	—	—	—	1	1
ساتىراچلار	13	17	3550	580	2970	1138	175	963	13	—	—	—	2	—	11
ئويمىچىلار	13	13	361	258	103	257	171	86	13	—	—	—	—	—	13
مونچىكەشلەر	5	10	14030	2050	11980	9625	2650	6975	5	—	—	—	—	—	5
سازچىلار	5	5	275	150	125	81	33	48	5	—	—	—	—	—	5
ئەگلەكچىلەر	18	18	1825	1130	695	1310	880	430	18	—	—	—	—	—	18

كەسىپ تۈرى	ئومۇمىي ئائىلە سانى	ئادەم سانى	سەرمايە: ھازىر بار سەرمايىسى — جەمئىي	ھەرىكەتلىك	مۇقىم	ئەسلى مەلۇم قىلغان سەرمايە — جەمئىي	ھەرىكەتلىك	مۇقىم	ھەر خىل سەرمايىدىكى ئائىلە — جەمئىي	100 مىليوندىن يۇقىرى	50 مىليوندىن يۇقىرى	30 مىليوندىن يۇقىرى	10 مىليوندىن يۇقىرى	5 مىليوندىن يۇقىرى	5 مىليوندىن تۆۋەن
تۇماقچىلار	134	134	25971	22952	3019	16205	13504	2701	134	—	—	—	2	11	121
كىگىزچىلەر	41	41	3535	2740	795	2312	1781	531	41	—	—	—	—	—	41
كۆنچىلەر	196	203	27681	25963	1718	14835	13167	1668	196	—	—	1	2	4	189
ۋاپۇرۇچىلار	125	131	26177	23085	3092	12570	10938	1632	125	—	—	—	1	12	112
موزدوزلار	234	403	25057	15926	9131	9433	6211	3222	234	—	—	—	1	9	224
ماتاچىلار	64	64	9717	8948	769	5991	5575	416	64	—	—	—	—	2	62
چاپانچىلار	14	14	3715	3569	146	2410	2270	140	14	—	—	—	—	2	12
پاختەچىلار	56	56	7449	6355	1094	4025	3290	735	56	—	—	—	—	—	56
بوياقچىلار	25	25	4780	3830	900	4420	3620	800	25	—	—	—	—	1	24
توقۇمىچىلار	306	306	11833	6850	4983	11317	7367	4450	306	—	—	—	—	—	306
دورىگەرلەر	23	23	14346	10975	3371	2820	1880	940	23	—	2	2	2	2	15
دوختۇرلار	10	10	1550	830	720	355	340	15	10	—	—	—	—	1	9
ياغاچچىلار	94	199	6078	1812	4266	3563	1445	2118	94	—	—	—	—	—	94
تامچىلار	5	6	595	370	225	286	180	105	5	—	—	—	—	—	5

(1) «يېڭى يول» شىركىتىنىڭ قۇرۇلۇش ئەھۋالى:

شەھىرىمىزدە ئازادلىقتىن كېيىن خۇسۇسىيلار سەرمايە چىقىرىپ تۇنجى قېتىم قۇرۇلغان «يېڭى يول شىركىتى» 1952 - يىلى 10 - ئايدا قۇرۇلۇپ، 1956 - يىلى 3 - ئايغا قەدەر داۋاملاشقان. بۇ شىركەت شەھىرىمىزدىكى ئاتاقلىق ۋەتەنپەرۋەر زات ياقۇپ داموللا ھاجىم باشچىلىقىدا 18 نەپەر تىجارەتچى ئۇيۇشقان شىرىك شىركەت. شىركەتنىڭ قۇرۇلۇشىدا شەھەرلىك پارتىيە كومىتېتىنىڭ يېتەكچىلىكى ئاساسىي ئورۇننى ئىگىلىگەن بولۇپ، پارتىيە، ھۆكۈمەت تەستىقلاپ ئەنگە ئالغان.

تەشكىلىي قۇرۇلۇشى: شىركەت باشلىقى ياقۇپ داموللا ھاجىم، مۇئاۋىنى كۈچار مامۇتخان. بۇلار شىركەت ئەزالىرى تەرىپىدىن دېموكراتىيە ئۇسۇلى ئارقىلىق سايلاپ چىقىلغان. ئابدۇقېيۇم ھاجى دۇكان مۇدىرى، مەھەممەت سېيىتخان ھاجىم بوغالتىر، ئەھمەتجان تۇرسۇن مال سېتىۋالغۇچى، موللىخان ھاجى، ھاجىۋاي، ئابلاجان خېلىل، مەمەت يۇسۇپ ھاجى، تاش مەمەت، ئابدۇقادىر تاش، روزى بەختى ھاجى، ئىبراھىم ھاجى، ئالىمجان ئاكا، ئابلىمىتجان پازىل، نەبىجان ئاكا، ئابدۇرېھىم ھاجى، يولۋاسخان قاتارلىقلار پېركازچىك بولغان. بۇلارنىڭ قوشقان ئومۇمىي سەرمايىسى 47 مىڭ يۈەن (خەلق پۇلى ھېسابىدا) ئىدى. شىركەتنىڭ قەشقەر شەھىرىدە مۇقىم ماگىزىن ئورنى بولغاندىن سىرت، يەنە شىنجاڭ ۋە ئىچكى ئۆلكىلەرگە قەدەر قاتناپ مال كەلتۈرۈپ سېتىش ئارقىلىق سەرمايىسىنى ئېشىر ئايلاندۇرۇپ، ئوبوروتنى كۆپەيتىپ پايدا ئۇنۇمىنى ئېشىر

ئۆستۈرگەن. قىلىنغان ئوبوروتتىن دۆلەتكە تاپشۇرغان باج ۋە تۇرلۇك چىقىملارنى چىقىرىۋېتىپ ئاشقان ساپ پايدىنى قوشقان سەرمايىسىنىڭ ئاز - كۆپلۈكى بويىچە تەقسىم قىلىشقان ھەمدە پايدىنىڭ بىر قىسمىنى قولغا ئېلىپ، تۇرمۇشقا ئىشلەتكەن بولسىمۇ، يەنە بىر قىسمىنى قايتا مەبلەغ قىلىپ سېلىپ سەرمايىسىنى كۆپەيتىپ ماڭغان. 1956- يىلى 3- ئايدا خۇسۇسىي ئىگىلىكىكە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈش ھەرىكىتى باشلانغاندا، بۇ شىركەت ئەزالىرى ئاكتىپ ئاۋاز قوشۇپ ئۆزلىرىنىڭ شىركەتتىكى كۆپەيگەن سەرمايىسىنىڭ ھەممىسىنى مەلۇم قىلغان. ئۇنىڭدىن شەخسىيگە بېرىشكە تېگىشلىك مۇئامىلە ۋە ئائىلە تۇرمۇشىدىكى زۆرۈر بولغان ئېھتىياجىغا لايىق سوممىنى قولغا قايتۇرۇپ ئالغاندىن باشقا، شىركەت بويىچە 114 مىڭ 436 يۈەن سەرمايە قوشۇپ گۇڭسى-خېيىڭ بولۇپ ئۆزگەرگەن. شىركەت ئەزالىرىنىڭ ئۆزگەرتىشكە قوشقان سەرمايىسى كۆپىيىپ ئەسلىدىكى قوشقان سەرمايىسىدىن ئىككى يېرىم ھەسسە ئارتۇق بولغان. شىركەتنىڭ باشقا پاراۋانلىق ئىشلىرىمۇ بىر قەدەر ياخشى باشقۇرۇلغان. شىركەت ئەزالىرىمۇ قانۇنغا رىئايە قىلىپ، تىجارەت يۈرۈشتۈرۈپ، مۇۋاپىق ئىش ھەققى بىلەن ئۆز تۇرمۇشىنى ئۆتكۈزۈشنى كاپالەتلەندۈرگەن. شىركەت داۋاملىشىپ تۇرغان مەزگىللەردە پارتىيەمىزنىڭ زايوم سېتىۋېلىش چاقىرىقىنى ئاكتىپ ھىمايە قىلىپ، شىركەت نامىدىن 25 مىڭ يۈەنلىك زايوم سېتىۋېلىپ، دۆلەتنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرىلىتىشكە تۆھپە قوشقان.

(2) «تىنچلىق شىركىتى» نىڭ قۇرۇلۇش ئەھۋالى:

بۇ شىركەت شەھەرىمىزدىكى ئاتاقلىق تىجارەتچى مەھەممەتخان ھاجى تاجى ھاجىنىڭ تەشەببۇسكارلىقى بىلەن 1953- يىلى 3- ئايدا 12 كىشىدىن تەشكىللەنگەن. شىركەتنىڭ ئومۇمىي سەرمايىسى 53 مىڭ 22 يۈەن 54 فۇڭ بولۇپ، ئالدى 11 مىڭ يۈەندىن ئارتۇق، ئاخىرى 1000 يۈەندىن ئارتۇق پاي قوشقان. شىركەت باشلىقلىقىنى مەھەممەتخان ھاجىم، مۇئاۋىن باشلىقلىقىنى توختى موللا ھاجىم، ئامبارچىلىقىنى ئاسىر ھاجىم، بوغالتىرلىقىنى داۋۇت توختى، كاسسىرلىقىنى ئابدۇرېھىم ئاخۇن ئۆتىگەن. قالغانلىرى پىرىكازچىك بولۇپ. دۇكان ئىچىدە مال سېتىش بىلەن شۇغۇللانغان. شىركەت خۇسۇسىي شىركەتلەشكەن كوللېكتىپ كارخانا بولۇپ، تىجارەت قىلىشقا شەھەردە مۇقىم بىر ماگىزىن بولغاندىن سىرت، يەنە شىنجاڭ دائىرىسى ۋە ئىچكى ئۆلكىلەرگە قەدەر قاتناپ مال كەلتۈرۈپ سېتىش بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئەينى چاغدىكى دۆلەت سودىسىنىڭ تولدۇرغۇچىلىق رولىنى جارى قىلدۇرالغان. شىركەتكە ئويۇشقانلار ئازادلىقتىن بۇرۇنمۇ تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغان، ھەتتا سوۋېت تەرەپ بىلەن سودا دوگۋار تۈزۈپ تىجارەت يۈرۈشتۈرۈپ خېلى مول تەجرىبە-ساۋاقلارغا ئىگە بولۇپ، پىششاق ماھىر تىجارەتچىلەر بولغانلىقى ئۈچۈن، شۇنداقلا يەنە پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ ھەر تەرەپلىمە قوللاپ ئەمەلىي مەدەت بېرىشى بولغاچقا سودا تىجارەت ئىشلىرى ئازغىنا ۋاقىتنىڭ ئىچىدىلا ناھايىتى تېز تەرەققىي قىلغان. مەسىلەن: شىركەت يېڭى قۇرۇلغاندا مەھەممەتخان ھاجىم 11 مىڭ 761 يۈەن 93 فۇڭ سەرمايە قوشقان بولۇپ، بۇ سەرمايە

1956 ـ يىلىغا كەلگەندە 25 مىڭ 385 يۈەن 80 فۇڭغا كۆپەيگەن. توختى
موللاھاجىم شىركەتكە 8387 يۈەن 39 فۇڭ سەرمايە قوشقان بولۇپ،
بۇ، 1956 ـ يىلىغا كەلگەندە 17 مىڭ 886 يۈەن 66 فۇڭغا كۆپەيـ
گەن. باشقا ئەزالارنىڭمۇ سەرمايىلىرى ئۈچ يىل ئىچىدە بىر
ھەسسىدىن ئارتۇقراق كۆپەيگەن.

1956 ـ يىلى خۇسۇسىي سودا ـ سانائەتكە سوتسىيالىسـ
تىك ئۆزگەرتىش ئېلىپ بېرىلغاندا «تىنچلىق شىركىتى» ئۆز ئەـ
زالىرىغا ئوبدان تەربىيە قىلىپ، ئۆزگەرتىشنىڭ ئەۋزەللىـ
كىنى چۈشەندۈرگەن. كېيىن «تىنچلىق شىركىتى» دىكى ھەسسىدارـ
لار ھېسابىتىكى سەرمايىنى ئەينەن مەلۇم قىلىپ، قوشقاندىن
سىرت، بەزىلەر يەنە تەكرار سەرمايە قوشقان. شىركەت جەمئىي
124 مىڭ 261 يۈەن 7 فۇڭ سەرمايە بىلەن ئۆزگەرتىلىپ، ئىلگىرىـ
كى نامىنى ساقلاپ قېلىپ، ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىـ
كىدىكى تىنچلىق ماگىزىنى قىلىپ تەشكىللەنگەن. شىركەت تەشـ
كىللەنگەن ۋاقىتتا سەرمايىسى 53 مىڭ 22 يۈەن 54 فۇڭ ئىدى. ئۈچ
يىل جەريانىدا تەرەققىي قىلىپ 124 مىڭ 261 يۈەن 7 فۇڭغا
كۆپىيىپ بىر يېرىم ھەسسىگە يېقىن ئاشقان.

(3) «بىرلىك شىركىتى» نىڭ قۇرۇلۇش ئەھۋالى:

«بىرلىك شىركىتى» 1953 ـ يىلىنىڭ باشلىرىدا قۇرۇلغان
بولۇپ، توققۇز كىشىدىن تەركىب تاپقان. كېرىم ھاجى دىـ
رېكتور بولغان. ھەسسىدارلار قوشقان ئومۇمىي سەرمايە
54 مىڭ 800 يۈەن. بۇ شىركەت باشىدا مۇستەقىل ھېساب ئاچقان.
باج ئىدارىسى تەستىقلىغان ئۆلچەملىك ھېسابات دەپتەر ئىشلىـ
تىپ، پۈتۈن كىرىم ـ چىقىملىرى مالىيە ھېسابات تۈزۈمى بوـ
يىچە يۈرگۈزۈلگەن. بۇ شىركەتنىڭ تىجارەت دائىرىسى
شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرى ۋە ئىچكى ئۆلكىلەرگە قەـ
دەر قاتناپ مال تەشكىللەپ كېلىش ئارقىلىق شەھەر ئىچى

ئەنجان رەستىدىكى بىر ماگىزىننى ئاساس قىلىپ پارچە ۋە توپ باھادا مال سېتىپ چىقىرىپ سودا ئوبوروتىنى ئايىمۇ ئاي كۆپەيتكەن. كىچىككىنە بىر ماگىزىندا بىر كۈندە 5000 يۈەندىن ئارتۇق پۇلغا سودا قىلىپ شۇ چاغدا شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى سودا - سانائەت بۆلۈمىنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشكەن. دۇكان ئەزالىرىنىڭ تىرىشچانلىق كۆرسىتىشى ئارقىسىدا ئوبوروتىنى كۆپەيتىپ سەرمايىنى ئېيىغا بىر قېتىم ئايلاندۇرۇشنى قولغا كەلتۈرگەن. بۇ شىركەت دۆلەتكە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك تىجارەت بېجى ۋە تاپاۋەت بېجىنى تولۇق تاپشۇرۇپ شىركەتنىڭ نورمالنى تىجارىتىنى يۈرگۈزگەندىن سىرت 30 مىڭ يۈەن مەبلەغ ئاجرىتىپ «تىنچلىق شىركىتى»، «يېڭى يول شىركىتى» بىلەن بىللە ماي زاۋۇتى قۇرۇلۇشىغا 150 مىڭ 8 يۈەن 21 فۇڭ مەبلەغ تەييارلىغان. ئۇنىڭدىن باشقا 5558 يۈەنلىك زايوم سېتىۋالغان. چاۋشيەنگە ياردەم بېرىپ، ئامېرىكىغا قارشى تۇرۇش ئۇرۇشى ئۈچۈن 3500 يۈەن ئىئانە قىلغان، 2912 يۈەن چىقىم قىلىپ بىر دۇكان ياساتقان. 1956- يىلى 3- ئايدا خۇسۇسىي سودا - سانائەتكە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئېلىپ بارغاندا، بۇ شىركەتتىكى بارلىق ئەزالار سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىشنىڭ ئەۋزەللىكىنى تونۇپ، شىركەت ھېساباتىدىكى ئۆزلىرىنىڭ تېگىشلىك سەرمايىسىنى تولۇق مەلۇم قىلىش ئارقىلىق شىركەت بويىچە 76 مىڭ 452 يۈەن 30 فۇڭ سەرمايە قوشۇپ، دۆلەت بىلەن خۇسۇسىيلار شىرىكچىلىكىدىكى بىرلىك ماگىزىنى قىلىنىپ ئۆزگەرتىلگەن. كىرىم ھاجى ماگىزىن مۇدىرى قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلغان.

2. سودا - سانائەتچى، قول ھۈنەرۋەنلەرگە ئىشلەپچىقىرىش قەرز پۇلى تارقىتىش

شەھەرلىك پارتىيە كومىتېتى شەھىرىمىزدىكى تىجارەتچى ۋە قول سانائەتچىلەرگە ئەمەلىي مەدەت بېرىپ، ئۇلارنىڭ

تىجارەت ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئىشلىرىنى تېخىمۇ جانلاندۇرۇش ئۈچۈن ئىشلەپچىقىرىش قەرز پۇلى تارقىتىشنى ئورۇنلاشتۇرغان. شەھەر بويىچە 1952 - يىلى 4 - پەسىلدىن تارتىپ 1953 - يىل ئاخىرىغا قەدەر ئىلگىرى - ئاخىر 242 نەپەر تىجارەتچىگە شەھەرلىك سودا - سانائەت بىرلەشمىسىنىڭ كېپىللىكى بىلەن 2 مىليارد 64 مىليون 50 مىڭ دوللار (كونا پۇل بىرلىكى ھېسابىدا) قەرز پۇل تارقىتىلغان.

1954 - يىلى شەھەردىكى تىجارەتچىلەردىن 648 كىشىگە 129 مىڭ 515 يۈەن قەرز بېرىلگەن. شەھەر ئىچىدىكى گۇرۇپپىلىشىپ قول ھۈنەرۋەنچىلىك قىلىدىغان 20 گۇرۇپپىدىكى 164 كىشىگە 95 مىڭ 280 يۈەن قەرز بېرىلگەن. شەھەرگە قاراشلىق يېزا دائىرىسىدىكى 236 ئائىلىلىك قول ھۈنەرۋەنگە 17 مىليون 800 مىڭ دوللار (كونا پۇل بىرلىكى ھېسابىدا) قەرز بېرىلگەن.

1955 - يىلى ئىچىدە 425 ئائىلىلىك تىجارەتچى ۋە قول سانائەتچىلەرگە 69 مىڭ 385 يۈەن قەرز بېرىلگەن. شەھەر ئىچىدىكى تۆمۈرچى، ئاياغ كىيىمچى، ماشىنىچى، كۆنچى، تۇماقچى، سوپۇنچى، خۇسۇسىي دوختۇر، ياغاچچى، زەرگەر، شامچى قاتارلىق قول ھۈنەرۋەنلەردىن تەشكىللەنگەن 38 كارخانا، گۇرۇپپىدىكى 806 ئائىلىگە 1 مىليارد 947 مىليون 950 مىڭ دوللار (كونا پۇل ھېسابىدا) قەرز بېرىلگەن. بانكىنىڭ قەرز تارقىتىش ئىشلىرىغا شەھەرلىك پارتكوم ھەر جەھەتتىن مەدەت بەرگەن ھەم قەرز بېرىلگەن پۇللارنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلىپ، تىجارەت ۋە ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ئەمەلىي ئۈنۈمىنى قولغا كەلتۈرگەن. شەھەرلىك سودا - سانائەت

بىرلەشمىسى بېرىلگەن قەرزنىڭ توغرا ئىشلىتىلىشىگە، ئۆز ۋاقتىدا قايتۇرۇلۇشىغا نازارەتچىلىك، يېتەكچىلىك قىلغان.

قەرز بېرىلگەندىن كېيىن، تىجارەتچىلەرنىڭ سەرمايەسى كۆپىيىپ، تىجارەت دائىرىسى كېڭىيىپ ئىچكىرى ئۆلكە ۋە چوڭ شەھەرلەرگە قەدەر بېرىپ مال كەلتۈرۈپ ساتقان. شەھەرلىك پارتىيە كومىتېتى 1953 - يىلى5 - ئايدا شەھىرىمىزدىكى چوڭ تىجارەتچىلەردىن توققۇز كىشىنى تەشكىللەپ 695 مىليون دوللار (كونا پۇل ھېسابىدا) سەرمايە تەييارلىتىپ خوتەندە ئېچىلغان يەرمەنكىگە قاتناشتۇرۇپ ئۇ يەردىن شەھىرىمىزگە باپ كېلىدىغان نۇرغۇنلىغان ماللارنى كەلتۈرگۈزۈپ ئالاھىدە پايدىغا ئىگە قىلدۇرغان. 1953 - يىلى 9 - ئايدا 11 كىشىنى تەشكىللەپ 1 مىليارد 600 مىليون دوللار (كونا پۇل بىرلىكى ھېسابىدا) سەرمايە تەييارلىتىپ لەنجۇدىكى مال ئالماشتۇرۇش يەرمەنكىسىگە قاتناشتۇرغان، ئۇ يەردىن سانائەت ماللىرىنى ئالماشتۇرۇپ كېلىپ شەھىرىمىزدە سېتىپ بىر تەرەپتىن شەھەر خەلقىنى تەمىنلەپ، يەنە بىر تەرەپتىن دۆلەتكە پايدا يەتكۈزگەن، شەخسىي تىجارەتچىلەرمۇ مەلۇم پايدىغا ئىگە بولغان. سودا - سانائەتچىلەر پارتىيىنىڭ غەمخورلىقى ۋە ئەمەلىي مەدەت بېرىشى ئارقىلىق ھەقىقەتەن باي بولۇشقان. شۇڭا، كەڭ سودا - سانائەتچىلەر پارتىيىگە مىننەتدارلىق بىلدۈرۈشۈپ پارتىيە رەھبەرلىكىنى ھەممىدىن ئۈستۈن بىلىپ 1953 -، 1954 - يىللارنى «ئاسماندىن ئالتۇن ياغقان يىل» دەپ تەرىپلىگەن.

قول سانائەتچىلەرگە قەرز بېرىلگەندىن كېيىن ئۇلار ئىشلەپچىقىرىش دائىرىسىنى كېڭەيتىپ، كوللېكتىپ ئىشلەپ-

چىقىرىشنى يولغا قويۇپ، دۆلەت سودا ئورۇنلىرى ۋە تەمىن-
لەش سودا كوپېراتىپىنىڭ مال زاكىزىنى قوبۇل قىلغان،
ھەر خىل مەھسۇلاتتىن 424 مىڭ 300 يۈەنلىك ئىشلەپچىقارغان.
ئىشلەپچىقىرىش ئۈنۈمىمۇ زور دەرىجىدە ئۆسكەن. تارقاق
ئىشلەپچىقىرىش ۋاقتىدا قول ھۈنەرۋەنلەر 22 مىليون دوللار-
لىق (كونا پۇل ھېسابىدا) مەھسۇلات ئىشلەپچىقارغان
بولسا، تەشكىللەنگەندىن كېيىن يەنە شۇ ئوخشاش ساندىكى
قول ھۈنەرۋەنلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىش قىممىتى 34 مىليون
دوللارغا يەتكەن (كونا پۇل بىرلىكى ھېسابىدا). يالغۇزلا
تۆمۈرچىلىك كوپېراتىپىدىكى 13 ئائىلىنىڭ يىللىق دارامىتى
523 مىليون دوللارغا كۆپىيىپ، ھەر بىر ئائىلىگە 40 مىليون
دوللاردىن توغرا كەلگەن (كونا پۇل بىرلىكى ھېسابىدا).
يەنە، تۆمۈرچىلەردىن تەشكىللەنگەن ئىككى كوپېراتسىيە
ئەزالىرىنىڭ يىللىق دارامىتى 790 مىليون دوللار بولۇپ،
ئىككى گۇرۇپپىدىكى ئەزالارنىڭ ھەر بىر ئائىلە ئۈچۈن 18
مىليون دوللاردىن توغرا كەلگەن (كونا پۇل بىرلىكى ھېسابىدا).
دېمەك كوپېراتسىيەلەشمىش ئارقىلىق قول سانائەتچىلەرنىڭ
ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇش ئەھۋالى ئالاھىدە ياخشىلانغان.

3. سودا - سانائەتچىلەر ئارىسىدا ئېلىپ بېرىلغان «بەشكە قارشى ھەرىكەت»

1952 - يىلىنىڭ بېشىدا، مەركەز يوليورۇق چىقىرىپ، بۇرژۇئازىيىنىڭ غالجىرانە ھۇجۇمىنى چېكىندۈرۈش مەقسى-
تىدە، ئالدى بىلەن دۆلەت ئورگانلىرى ۋە دۆلەت كارخا-
نىلىرىدا «خىيانەتچىلىككە قارشى تۇرۇش، ئىسراپچىلىققا
قارشى تۇرۇش، بيۇروكراتلىققا قارشى تۇرۇش» تىن ئىبا-

رەت « ئۈچكە قارشى تۇرۇش » كۈرىشىنى ئېلىپ باردى ئارقىدىنلا كاپىتالىستلارغا قارىتا « پارا بېرىشكە قارشى تۇرۇش، باج ئوغرىلاش، باج تاپشۇرماسلىققا قارشى تۇرۇش، ئىش ھالتىسىنى قىسقارتىش، خام ئەشيانى ئوغرىلاشقا قارشى تۇرۇش، دۆلەت مۈلۈكىنى ئوغرىلاشقا قارشى تۇرۇش، دۆلەتنىڭ ئىقتىسادىي ئاخباراتىنى ئوغرىلاشقا قارشى تۇرۇش» تىن ئىبارەت «بەشكە قارشى تۇرۇش» كۈرىشىنى ئېلىپ باردى.

1952 - يىلىنىڭ ئالدىنقى يېرىم يىلى ئىچىدە، كونىشەھەر ناھىيىلىك پارتىيە كومىتېتىنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىدە بەشكە قارشى ھەرىكەت ئېلىپ بېرىشتا رەھبەرلىك قىلىش ھەيئىتى قۇرۇلغان. ھەيئەتكە كونىشەھەر ناھىيىلىك پارتىيە كومىتېتىنىڭ شۇجىسى جۇ باۋجىي، ۋىلايەتلىك گۇڭئەنچۇنىڭ جۇيجاڭى ئابدۇرېھىم ئىمىنوپ ۋە مىللىي قىسىم ھەربىي باشقۇرۇش ھەيئىتىدىن ئاشىر، كونىشەھەر ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمەت ھاكىمى ياقۇپ ھاجىلار مەسئۇل بولغانىدىن سىرت، گۇڭئەنجۇ، باج ئىدارىسى، گۇڭشاڭخۇي قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ مەسئۇللىرى ھەم مۇستەقىل تىجارەتچىلەردىن ۋەكىل قاتناشقان. ھەيئەتلەر كاتىبات، تەشۋىق - تەربىيە، تەكشۈرۈپ ئېنىقلاش، مالىيە قاتارلىق ئىشلار ئۈستىدە كونكرېتنى خىزمەت تەقسىم قىلىشقان.

« بەشكە قارشى تۇرۇش » ئۆگىنىشكە سودا - سانائەتچىلەرنىڭ 23 كەسىپتىن جەمئىي 3333 كىشى قاتنىشىپ، كەسىپلەر بويىچە تەشكىللەنگەن 23 چوڭ گۇرۇپپىلارغا ئايرىلغان.

شەھەر ئىچىدە بۇ ھەرىكەتنى يولغا قويۇشتىن بۇرۇن ئالدى بىلەن، ناھىيىلىك پارتىيە كومىتېتى ئومۇمىي سودا-

سانائەتچىلەر بىلەن بىر نەچچە قېتىملاپ چوڭ يىغىن ئاچ-
قان. «بەشكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتىنى ئېلىپ بېرىشنىڭ
ئۇلۇغ ئەھمىيىتى ھەققىدە جۇباۋجىي شۇجى ۋە ھەربىي باشقۇ-
رۇش ھەيئىتى پارتىيە كومىتېتىدىن ئاشىر قاتارلىقلار «بەش
زەھەرگە قارشى تۇرۇش» نىڭ ئۇلۇغ ئەھمىيىتى ھەققىدە سۆزلەپ،
كۆپچىلىكنى ئاكتىپ قاتنىشىشقا سەپەرۋەر قىلغان. ھەرىكەتكە
يېتەكچىلىك قىلىشتا، ھەيئەت ئەزالىرى ئالدىن ئۆگىنىشنى
يولغا قويۇپ، «بەشكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتىنىڭ ئەھ-
مىيىتى، مەقسىتى، نىشانى ۋە ھەل قىلىدىغان مەسىلە قاتار-
لىقلارنى تولۇق ئۆگىنىپ، ئۆزلىرى باشلامچى بولۇپ تولۇق
قاتناشقان. يەنە 23 چوڭ گۇرۇپپا بويىچە رەھبەرلىك قىلغۇ-
چىلارنى يېتەكلەپ، قەدەملىك، باسقۇچلۇق ھالدا ھەرىكەتنى
ساغلام چوڭقۇرلاشتۇرغان. ئۆگىنىشكە قاتناشقان سودا - سا-
نائەتچىلەر، كەسپدارلار ئۆزلىرىنىڭ 1950-، 1951- يىللىرى،
ئىچىدىكى تىجارەت ۋە سودا - سېتىق ئىشلىرىنى «بەش
زەھەر» گە تەدبىقلاپ سۆزلىگەن. باشقىلارنى پاش قىلغان،
ئۆزى سۆزلەش، باشقىلار پاش قىلىش، ئىنچىكە ھېساب قى-
لىش ۋە ئېنىقلاپ چىقىش ئارقىلىق، قانۇنغا سېلىشتۇرۇپ
«قانۇنغا رىئايە قىلغانلار»، «ئاساسىي جەھەتتىن قانۇن-
غا رىئايە قىلغانلار»، «يېرىم قانۇنسىز»، «قاتتىق قانۇن-
سىز» دېگەن تۆت تۈر بويىچە باھالاپ پەرقلەندۈرۈپ
خۇلاسە قىلىنغان.

«بەشكە قارشى تۇرۇش» تا تەكشى ئېنىق-
لانغان 1950-، 1951- ئىككى يىللىق ئومۇمىي ئوبوروت قىممىتى
7 مىليارد 429 مىليون 618 مىڭ 706 دوللار (كونا

پۇل بېرىلگەنلىكى ھېسابىدا)، بۇنىڭدىن 1135 كىشىنىڭ ئېنىقلانغان ئومۇمىي پۇلى 54 مىليون 56 مىڭ 970 دوللار، بۇنى قانۇنغا رىئايە قىلىپ تاپقان ھالال مېھنەت مېۋىسى دەپ قارىغان، 1748 كىشىنىڭ ئېنىقلانغان 3 مىليارد 58 مىليون 235 مىڭ 837 دوللار پۇلىنى ئاساسىي جەھەتتىن قانۇنلۇق تاپقان ھالال مېھنەت مېۋىسى دەپ قارىغان، 431 كىشىنىڭ ئېنىقلانغان ئومۇمىي پۇلى 3 مىليارد 537 مىليون 524 مىڭ 949 دوللار بولۇپ، بۇنىڭ خاراكتېرىنى يېرىم قانۇنسىز دەپ بېكىتىپ «بەش زەھەر» گە ئائىت بولغان بىر قىسمىنى دۆلەت خەزىنىسىگە قايتۇرغان. يەنە 19 كىشىنىڭ ئېنىقلاپ بېكىتىلگەن ئومۇمىي پۇلى 76 مىليون 980 مىڭ 95 دوللار بولۇپ، بۇنىڭ خاراكتېرىنى قاتتىق قانۇنسىز دەپ بېكىتىپ ئۇلارنىڭ زىممىسىگە چۈشكەن زاڭ پۇلنى تولۇق ھالدا دۆلەت خەزىنىسىگە قايتۇرغۇزغان.

ناھىيىلىك پارتىيە كومىتېتى بۇ ھەرىكەتكە دادىل يېتەكچىلىك قىلىپ پىلانى، تەشكىللىك، باسقۇچلۇق بولغان ئاساستا ئاممىۋى لۇشيەن بويىچە ئېلىپ بارغانلىقى ئۈچۈن، ھەرىكەت ساغلام ئېلىپ بېرىلغان ھەم نەتىجىلىك بولغان. يالغۇز ئىقتىسادىي جەھەتتىلا ئەمەس، سىياسىي جەھەتتىمۇ كەڭ سودا - سانائەتچىلەر ئەمەلىي تەربىيىگە ئېرىشكەن. قانۇن، سىياسەتلەرگە بولغان تونۇشىنى يەنىمۇ ئۆستۈرۈپ، يېڭى تىجارەت ئىستىللىرىنى تۇرغۇزغان.

4. ئەقىلغا مۇۋاپىق باجنىڭ يولغا قويۇلۇشى ۋە سودا - سانائەتچىلەر ئارىسىدىكى باج تاپشۇرۇش ئەھۋالى

كونىشەھەر ناھىيىلىك پارتكوم يېتەكچىلىكىدە ئېلىپ بېرىلغان «بەشكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتىنىڭ ئەمەلىي

تەربىيەسى ئارقىلىق كەڭ سودا - سانائەتچىلەر دۆلەتكە
تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك بولغان باج كىرىمىنى تولۇق تاپشۇ-
رۇشنىڭ تولىمۇ زۆرۈر ئىكەنلىكىنى تونىغانىدى. ناھىيىلىك
پارتكوم، خەلق ھۆكۈمىتى يالغۇز داۋاملىق باج سىياسىتىنى
تەشۋىق قىلىپلا قالماي، يەنە جانلىق تەدبىر قوللىنىپ،
ئىلگىرىكى ناموۋاپىق باج سېلىقلىرىنى تېخىمۇ مۇۋاپىقلاش-
تۇردى. بىر بۆلۈك سودا-سانائەتچىلەرنىڭ بېجىنى ئالتە ئاي
كەچۈرۈم قىلىپ، ئېغىرچىلىقىنى يەڭگىللەتتى. بۇنىڭ بىلەن
سودا - سانائەتچىلەرنىڭ باج تاپشۇرۇش ئاكتىپلىقى ئۇس-
تىگە ئاكتىپلىقى قوزغالدى. دۆلەت بېجىنى تولۇق تاپشۇرۇش-
قا بولغان رەھبەرلىكنى كۈچەيتىش ئۈچۈن سودا - سانائەت
بىرلەشمىسى ئىچىدىكى مۆتىۋەر زاتلارنى تەشكىللەپ مەخسۇس
يېتەكچىلىك ھەيئىتى قۇرۇپ، ئۆز ئۆزىنى تەربىيىلەش، ئۆز
ئۆزىنى ھەرىكەت قىلدۇرۇش، ئۆز ئارا باج باھالاش، كە-
سىپلەر بويىچە دولقۇن كۆتۈرۈپ باج تاپشۇرۇش. خىزمەت
كۆرسەتكەنلەرنى مۇكاپاتلاش، جاھىللىق قىلغۇچىلارغا تەنقىد-
تەربىيە بېرىپ تۈزىتىش ئۇسۇللىرىنى قوللىنىپ، دۆلەتنىڭ باج
كىرىم خىزمىتىگە پۈتۈن سودا - سانائەتچىلەرنى تولۇق
قاتناشتۇرغان. 1955 - يىلىدىكى ستاتىستىكىنى ئالغاندا باج
تۆلەشكە تېگىشلىك سودا - سانائەتچىلەر 3200 ئائىلە بو-
لۇپ، بۇلارنىڭ يىللىق ئوبوروتى 12 مىليون 673 مىڭ 806 يۈەن، بۇ-
نىڭغا 3 پىرسەنتتىن باج ھېسابلاپ 633 مىڭ 690 يۈەن 30 فۇڭ باج
تاپشۇرۇلغان. باج تاپشۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلىش ھەيئىتى-
نىڭ تەربىيەسى ئارقىلىق ئوبوروت يوشۇرۇش، باج قاچۇرۇش
قاتارلىق ئىشلارنى چوڭ تەكشۈرۈپ ئېنىقلاپ، بىر بۆلۈك كە-

شىلەرنىڭ كەم تاپشۇرغان 649 مىليون 55 مىڭ 500 دوللار (كونا پۇل بىرلىكى ھېسابىدا) بېجىنى قايتىدىن تولۇقلاپ تاپشۇرۇپ دۆلەت خەزىنىسىگە كىرىم قىلغان. سودا - سانائەتچىلەرنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك باج تاپشۇرۇش ھەرىكىتى شەھەر بويىچە ئالاھىدە مۇھىم سالماقنى ئىگەللەيدىغان يۇقىرى پائالىيەت بولغاچقا كونىشەھەر ناھىيىلىك پارتكوم ۋە شەھەرلىك پارتكوم ئايرىم - ئايرىم ھالدا سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىسىگە ۋە باج تاپشۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلىش ھەيئىتىگە ھەم خىزمەت كۆرسەتكەنلەرگە لەۋھە تەقدىم قىلغان، مۇكاپات بەرگەن.

5. بىرىنچى نۆۋەتلىك سودا - سانائەتچىلەر ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىنىڭ چاقىرىلىشى، كەسپىي جەمئىيەتلەرنىڭ قۇرۇلۇشى

(1) سودا - سانائەت بىرلەشمىسىنىڭ 1 - قېتىملىق ئەزا ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىنىڭ ئېچىلىشى.

يېڭى تەرەققىيات ئېھتىياجىغا ئاساسەن، شەھەرىمىزدە سودا - سانائەتچىلەرنىڭ ئۆز تەشكىلى بولغان سودا - سانائەت بىرلەشمىسىنىڭ تۇنجى قېتىملىق ئەزا ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىنى چاقىرىپ يېڭى تەشكىلىي ئاپپاراتنى تۇرغۇزۇپ، ئۇنىڭ رەھبەرلىك رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش زۆرۈر بولغانلىقى ئۈچۈن، شەھەرلىك پارتىيە كومىتېتى ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈپ، قۇرۇلتاينىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرىگە ياردەم قىلىش ئۈچۈن خىزمەت گۇرۇپپىسىنى ئەۋەتىپ ئەمەلىي، يېتەكچىلىك قىلغانىدى. بىرىنچى قېتىملىق ئەزا ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىنى خۇسۇسىي سودا - سانائەتكە سوتسىيالىستىك

ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈشتىن بۇرۇن 1954 - يىلى 4 - ئايدا خەلق كۇلۇبىدا ئېچىلغان، قۇرۇلتايغا جەمئىي 124 ۋەكىل قاتناشقان. سايلام ئارقىلىق 35 نەپەر ئىجرائىيە ھەيئەت، 13 نەپەر دائىمىي ھەيئەت، مۇدىر، مۇئاۋىن مۇدىرلار ۋۇجۇدقا كەلگەن. ئىسرائىلجان شائىزۇك مۇدىر، تۇردىھاجىم، تۇرسۇن توختىلار مۇئاۋىن مۇدىر بولۇپ سايلانغان. قۇرۇلتايغا قەشقەر يەرلىك پارتكوم بىرلىككەپ بۆلۈم مەسئۇللىرى، قەشقەر شەھەرلىك پارتكوم شۇجىلىرىدىن دۇڭچۈەنلىنلى چۈنفاڭ، ھوشۇرۇپ، شەھەرلىك ھۆكۈمەتتىن ئابدۇرېھىم لىتىپ سىجاڭ قاتارلىق رەھبەرلەر قاتنىشىپ قۇرۇلتايىنىڭ غەلىبىلىك چاقىرىلىشىنى تىلىگەن ھەم مۇھىم يولىيورۇقلارنى بەرگەن. دۇڭ شۇجى سۆز قىلىپ، پارتىيىمىزنىڭ سودا-سانائەتچىلەرگە قىلغان غەمخورلىقى، بەرگەن مەدەتلىرىنى ئالاھىدە تىلغا ئالغان. سودا-سانائەتچىلەردىن ئۆزىنىڭ ئۆتەشكە تېگىشلىك مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلىپ، پارتىيىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، پارتىيىگە داۋاملىق ئەگىشىپ مېڭىشىنى تەلەپ قىلغان، پەقەت شۇنداق قىلغاندىلا سانائەتچىلەرنىڭ ئىستىقبالى پارلاق بولىدىغانلىقىنى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويغان. شەھەرلىك ھۆكۈمەت باشلىقى ئابدۇرېھىم لىتىپ سىجاڭمۇ سودا-سانائەت بىرلەشمىسىنىڭ خاراكتېرى، رولى ۋە ۋەزىپىسى، سودا-سانائەتچىلەرنى كەسىپ تۈرى بويىچە تەشكىللەپ كەسپداشلار جەمئىيىتىنى قۇرۇپ، ئۆز ئۆزىنى ئىدارە قىلىشنىڭ زۆرۈرلىكى ھەققىدە مۇھىم سۆز قىلغان. سودا-سانائەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ 1- نۆۋەتلىك ئەزا ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى ئېچىلغاندىن كېيىن، كەڭ سودا-سانائەتچىلەرنىڭ پارتىيىگە

بولغان ئىشلەپچىقىرىش تېخىمۇ يۇقىرى بولدى. يېڭى سودا-سانا-
ئەت بىرلەشمىسى پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ تۈرلۈك فاڭچېن، سىياسە-
تلىرىنى ۋە ئەمىر - پەرمانلىرىنى كەڭ سودا-سانائەتچى-
لەرگە تەشۋىق قىلدى. سودا-سانائەتچىلەرنىڭ پىكىر-ئىنت-
كاسى، تەلەپلىرىنى پارتىيە، ھۆكۈمەتكە ۋاقتىدا يەتكۈ-
زۈپ، پارتىيە-ھۆكۈمەت بىلەن سودا-سانائەتچىلەر ئوتتۇرى-
سىدا كۆۋرۈكلۈك رولىنى جارى قىلدۇردى. بۇنىڭ بىلەن
سودا-سانائەت بىرلەشمىسىنىڭ ئىناۋىتى تېخىمۇ يۇقىرى
كۆتۈرۈلدى.

(2) كەسىپداشلار جەمئىيىتىنىڭ قۇرۇلۇش ئەھۋالى.

پارتىيەمىزنىڭ ھەرتەرەپلىمە دەۋەت بېرىشى ئاستىدا سايلام
بويىچە شەھەرلىك سودا-سانائەت بىرلەشمىسىنىڭ باش ئاپ-
پاراتى قايتا تەشكىللىنىپ خىزمەت پائالىيىتىنى قانات يايدۇرغاندىن
كېيىن، شەھىرىمىزدىكى خۇسۇسىي سودا - سانائەتچىلەرنى
باشقۇرۇش ئوڭاي بولسۇن ئۈچۈن، 147 تۈردىكى كەسىپنى
خاراكتېرى بىر-بىرىگە ماسلىشىدىغان 24 كەسىپكە بىرلەش-
تۈرۈپ كەسىپداشلار جەمئىيىتى قۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئۆز-ئۆزىنى
تەربىيەلەش، ئۆز-ئۆزىنى باشقۇرۇش تۈزۈمى
يولغا قويۇلدى. يېڭى تەشكىللەنگەن كەسىپى جەمئىيەتلەر:
گەزمالچىلار، رەڭ-دورىچىلار، يول تىجارەتچىلىرى،
رەختچىلەر، مەيدە مالچىلار، ھاراق-تاماكىچىلار، توقۇلما
بوياقچىلار، سەگەزچىلەر، دوپپا-تۇماقچىلار، قۇرۇلۇش ما-
تېرىياللىرى، مىلىچ مالچىلار، تۆمۈرچىلەر، باققاللار، ترانس-
پورتچىلار، قاسساپلار، يېمەك-ئىچمەك كەسىپتىكىلەر،
ياغاچچىلار، رەۋەندىلەر، زەرگەرلەر، ياغچىلار، سارايۋەن-

لەر، ساتىراچ قاتارلىقلار. يەنە، يېڭىشەھەر بازار رايونلۇق كەسپىي جەمئىيەتى، سەمەن، قوغان رايونلۇق كەسپىي جەمئىيەتلەر بولۇپ جەمئىي 24 ئاساسىي قاتلام كەسپداشلار جەمئىيىتىدىن ئىبارەت. ھەر بىر كەسپداشلار جەمئىيىتىنىڭ بەشتىن 11 گە قەدەر ھەيئەت ئەزاسى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىن جۇرىن، فۇجۇرىنلار شەكىللەنگەن. يەنە شەھەرلىك سودا - سانائەت بىرلەشمىسى شىنىتا تىمدا بىر نە- پەردىن كادىرنى كاتىپلىققا ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ خىز- مىتىگە ياردەملەشتۈرگەن. كەسپداشلار جەمئىيىتى ئۇنىۋېرسال خىزمەت باشقۇرۇشنى يولغا قويۇپ، كەسىپ ئەزالىرىنى تەر- بىيىلەش، يېتەكلەشتە چوڭ رول ئوينىغان.

6. سودا - سانائەتچىلەرنىڭ ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش، يەر ئىسلاھاتى، ئامېرىكىغا قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش قاتارلىق ھەرىكەتلەردىكى ئوينىغان رولى

(1). 1949 - يىلى 10 - ئايدا قەشقەرگە خەلق ئازاد- لىق ئارمىيىسى كېلىدىغانلىق خەۋىرى تارقالغاندىن كېيىن، سودا - سانائەت بىرلەشمىسى ئۆز ئەزالىرىنى تەشكىللەپ بەشيۇلتۇزلۇق قىزىل بايراق، لوزۇنكا تەييارلاپ، داقا- دۇمباق چېلىشىپ ئايرودرومغىچە ئالدىغا چىقىپ خۇشاللىق تەنتەنىسى بىلەن قارشى ئالغان. ھەربىي ۋەكىللەر سودا- سانائەتچىلەر بىلەن ئارمىيىنى ھېمايە قىلىش، خەلقنى سۆيۈش چوڭ يىغىنلىرىنى ئاچقاندا سودا - سانائەتچىلەر ۋەكىلى خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ خەلقپەرۋەر قوشۇن ئىكەنلىكىنى، قورچاق گومىنداڭ ئەسكەر-

لىرىگە تۈپتىن ئوخشىمايدىغانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆزگەن مىساللار ئارقىلىق سۆزلىگەن. ھۆكۈمەتنىڭ ئارمىيىنى ھىمايە قىلىش، يېڭى خەلق ھۆكۈمىتىنى ھىمايە قىلىش، خەلقنى سۆيۈش چاقىرىقىغا قىزغىن ئاۋاز قوشۇدىغانلىقىنى ھەمدە ئەمەلىي ھەرىكىتى بىلەن ھىمايە قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن.

(2) پارتىيىمىز رەھبەرلىكىدە 1950 - يىلى ئېلىپ بېرىلغان باۋچا سىستېمىسىنى ئاغدۇرۇش، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش، ئاساسىي قاتلام خەلق ھاكىمىيىتىنى قۇرۇش قاتارلىق ئىجتىمائىي ھەرىكەتلەردە مۇتلەق كۆپ ساندىكى سودا-سانائەتچىلەر پارتىيىگە ئەگىشىپ، كەڭ خەلق ئاممىسى بىلەن بىر مەيداندا تۇرۇپ، ئۆزىنىڭ رولىنى تولۇق جارىي قىلدۇردى. ئۇلار ئارىسىدىكى ئىناۋىتى يۇقىرى بولغان بىر قىسىم مۇتىۋەر زاتلار ھەر دەرىجىلىك ھاكىمىيەت تەشكىلاتلىرىگە قاتناشتۇرۇلدى.

(3) ئىقتىسادنى گۈللەندۈرۈش، ئىگىلىكنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، ئىچكى-تاشقى سودىنى راۋاجلاندۇرۇش، يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلابنىڭ مېۋىسىنى مۇستەھكەملەش جەھەتتە سودا - سانائەتچىلەرنىڭ كۆپچىلىكى ئۆزىنىڭ بىر ئۈلۈش ھەسسىسىنى قوشتى.

(4) سودا - سانائەتچىلەرنىڭ مەدەنىيەت ئۆزگەرىش، ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش، ۋەزىيەت تەربىيىسى قاتارلىق ئۆگىنىشكە بولغان

قىزغىنلىقى ئۈستۈن بولدى. 1952 - يىل بىر يىل ئىچىدىلا سودا - سانائەتچىلەردىن 445 كىشى «شىنجاڭ گېزىتى»، «قەشقەر گېزىتى» گە مۇشتەرى بولۇپ، دۇكان ۋە ئائىلىلەر بويىچە گېزىت ئوقۇش - ساۋات چىقىرىش گۇرۇپپىلىرىنى تەشكىللىگەن. بۇنداق گۇرۇپپىغا قاتناشقانلار شۇ چاغدىكى ساۋاتلىق بولغان سودا - سانائەتچىلەرنىڭ 80 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ.

(5) كونىشەھەر ناھىيىسىدە ئىجارە كېمەيتىش، يەر ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىش يېتەكچىلىك ھەيئىتىگە مۆتىۋەر سودا - سانائەتچىلەردىن مەھەممەتخان ھاجىم، قادىربەگ ھاجى، قاسىم ھاجى، مەتقۇربان ھاجى، ئىمىن ھاجىم، ئەيسا ھاجىم، ھۆسەنتىللا ھاجىم، ئىبراھىم ئاخۇن ئۇستام قاتارلىقلارنى ھەيئەت قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇپ، بۇلار ئارقىلىق، يېزىلاردىكى يۇقىرى قاتلام كىشىلەرگە ۋە شەھەردىكى سودا - سانائەتچىلەرگە پارتىيىنىڭ ئىجارە كېمەيتىش، يەر ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىش، سىياسىتى ھەم سودا - سانائەتچىلەرگە قارىتا ئېتىبار بېرىش سودا - سانائەتنى قوغداش سىياسەتلىرى تەشۋىق قىلدۇرۇلدى. بۇلار ئارقىلىق كەڭ سودا - سانائەتچىلەرگە پارتىيىنىڭ سىياسەت، قائىدىلىرىغا بولغان قاراشىنى توغرىلاپ، تونۇشىنى ئۆستۈرۈپ، ئىنقىلابىي ھەرىكەتلەرگە ئاكتىپ قاتنىشىش، بۇزغۇنچىلىقتىن ساقلىنىش، قارشىلىق كۆرسەتمەسلىك، ئىگىلىگەن يەر، مال - مۈلۈكلەرنى ئەينەن مەلۇم قىلىپ، ھېساب بېرىشكە تېگىشلىك ئەھ-

ۋاللاردا كەڭ دېھقانلار ئاممىسىغا ياۋاشلىق بىلەن باش ئېگىپ، ئەقىلىي ھېساب بېرىش، ئىجارە ھەققىنى قايتۇرۇشتا ئۈلگىلىك رول ئوينىش ھەققىدە بىر قاتار تەربىيە خىزمەتلىرى ئىشلىنىپ، شەھىرىمىز دائىرىسىدە ئېلىپ بېرىلغان ئىجارە كېمەيتىش، يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىنىڭ ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىغا كاپالەتلىك قىلىندى.

(6) شەھىرىمىزدىكى پۈتۈن سودا - سانائەتچىلەر پارتىيىمىزنىڭ ئامېرىكىغا قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش سەپەرۋەرلىكىگە مەنىۋى ۋە ئىقتىسادىي جەھەتلەردە قىزغىن ئاۋاز قوشتى. شەھىرىمىزدىكى سودا-سانائەتچىلەر ئاكتىپ ھالدا قىزغىنلىق بىلەن 14 مىڭ 686 سەر تەڭگە، 78 مىڭ 341 يۈەن قىممىتىدە ئالتۇن، يامبۇ، مال-مۈلۈك ۋە نەق پۇل ئىئانە قىلغان. بۇ پۈتۈن شەھەر بويىچە قىلىنغان ئومۇمىي ئىئانە سوممىسىنىڭ 80 پىرسەنتىنى كۆپرەكىنى ئىگىلەيدۇ. بۇ ھەرىكەت ئارقىلىق كەڭ سودا-سانائەتچىلىرىمىز ئامېرىكىغا قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىشتە ئۆزىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنى ئەمەلىي ھەرىكىتى ئارقىلىق ئىپادىلىگەن.

(7) شەھىرىمىزدىكى سودا - سانائەتچىلەر پارتىيىمىزنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش زايومى سېتىۋېلىش چاقىرىقىغا قىزغىن ئەمەلىي ئاۋاز قوشۇپ، دۆلەتنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشىغا تېگىشلىك تۆھپىسىنى قوشقان. سەپەر-

ۋەرلىنىڭ دوكلاتىمىزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، ئۇلار زايوم سېتىـ
ۋېلىشنىڭ دۆلەتنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشىغا ۋە سېتىـ
ۋالغۇچىلارنىڭ ئۆزىگە بولىدىغان پايدا- مەنپەئەتىنى چوڭـ
قۇر چۈشىنىپ ئاڭلىق ھالدا پائال ھەرىكەتكە كەلگەن. 1950-،
1954-، 1955-، 1956- يىللىرى تۆت يىل ئىچىدە 2003 نەپەر
سودا - سانائەتچى ئاكتىپلىق بىلەن زايوم سېتىۋالغان.
1950 - يىلدىكى غالىبىيەت زايومى ۋە 1954 - يىلدىكى ئىقـ
تىسادىي قۇرۇلۇش زايومىدىن بولۇپ سودا - سانائەتچىـ
لەرگە بېرىلگەن 429 مىليون دوللارلىق ۋەزىپىنى ئەمەـ
لىيەتتە 1 مىليارد 10 مىليون 340 مىڭ دوللار (كونا پۇل قىممىتىدە)
ئورۇنلاپ، 2.35 ھەسسە ئاشۇرۇۋەتكەن. 1955 - يىللىق زايوم
سېتىۋېلىش ۋەزىپىسى 48 مىڭ يۈەن بولسىمۇ ئەمەلىيەتتە
65 مىڭ 323 يۈەنلىك سېتىۋېلىپ 36% ئاشۇرۇپ ئورۇنلىغان.
1956 - يىلى 43 مىڭ 234 يۈەنلىك زايوم سېتىۋالغان. سوداـ
سانائەتچىلەرنىڭ پارتىيىمىزنىڭ زايوم سېتىش جەھەتتىكى
چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشۇپ، سېتىۋالغان زايومى شەھەرگە بېـ
رىلگەن ۋەزىپىنىڭ چوڭ سالمىقىنى ئىگىلىگەن.

III سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش

1. قەشقەر شەھىرىنىڭ 1956 ـ يىلىدىكى سودا ـ سانائەتنىڭ ئاساسىي ئەھۋالى (3 ـ جەدۋەلگە قارالسۇن)

3 ـ جەدۋەل 1 ـ بەت

قەشقەر شەھىرى ئىچىدىكى خۇسۇسىي سودا ـ سانائەتچىلەر ئاساسىي ئەھۋالىنىڭ كەسپىي جەمئىيەت بويىچە كۆرسىتىلىشى (يىغما جەدۋەل) 1956 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى

رەت نومۇرى	كەسپىي جەمئىيەت ئەھۋالى		كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار					سەرمايىسى		
	جەمئىيەت باشلىقى	جەمئىيەت ئىسمى	ئائىلە سانى	ئىشچىسى	خىزمەتچىسى	شاگىرتى	جەمئىي ئادەم سانى	ھەرىكەتلىنىدىغان سەرمايىسى (يۈەن)	مۇقىم سەرمايىسى (يۈەن)	جەمئىي سەرمايىسى (يۈەن)
1	مەمەتخان ھاجىم، توختى موللام	تىنچلىق شىركىتى	12	5	2		19	73022	5000	78022
2	ياقۇپ داموللام	يېڭى يول شىركىتى	18	6	3		27	114436	25000	139436
3	كېرىم ھاجىم	بىرلىك شىركىتى	12	4	6		22	91450	10000	101450
4	مەتقۇناجىم	تىللا مارىيى	1	10	5	2	18	40000	26000	66000
5	قاسىم ھاجىم	پىچاق مارىيى	2	6	3	1	12	25000	5000	30000
6	قادىر بىقاجىم	قادىر بىقاجى ئىشخانىسى	1	200	10	100	311	30000	20000	50000
7	ئوبۇل جۇمە	ترانسپورتچىلار جەمئىيىتى	116	44	59	17	236	5500	64980	70480
8	تۇرسۇن توختى	دورقۇلما بويىاقچى جەمئىيىتى	107	20	3	1	131	11448	5139	16587
9	مەھەممەت ھاجىم	ئاياغ كىيىم كەسىپ جەمئىيىتى	371	20		28	419	26497	9498	35995
10	قادىر ئاخۇن	تۆمۈرچىلەر كەسىپ جەمئىيىتى	389	134	4	127	654	14425	26013	40438
11	نىياز موللام	مارايۇنلەر كەسىپ جەمئىيىتى	185	37	5		227	62447	69286	131733
12	ئوبۇلقاسىم ھاجىم	ماشىنىچىلار كەسىپ جەمئىيىتى	399	207	7	300	913	33093	171321	204414
13	ئىمىنجان	ئىسلاھ ماتېرىياللىچىلار جەمئىيىتى	167	79	8	63	317	33056	12171	45227
14	ئىبراھىم تاش	ياغاچچىلار كەسىپ جەمئىيىتى	76	18	4	23	121	20894	6816	27710
15	قۇربان جۇرىن	قاساپلار كەسىپ جەمئىيىتى	181	12		15	208	57860	9409	67269
16	ئابلىزخان زەرگەر	خىزمەت ئۆتەش كەسىپ جەمئىيىتى	228	33		68	329	34099	34289	68388
17	ئەمەتخان تۇردى	دوپپا، تۇماقچى كەسىپ جەمئىيىتى	298			28	326	74374	12186	86560

1956 - يىللى 2 - ئاينىڭ 30 - كۈنى (3 - جەدۋەل 2 - بەت)

نومۇرى	جەمئىيەت باشلىقى	جەمئىيەت ئىسمى	ئائىلە سانى	ئىشچىسى	خىزمەتچىسى	شاگىرتى	جەمئىي ئادەم سانى	ھەرىكەتلىنىدىغان سەرمايىسى (يۈەن)	مۇقىم سەرمايىسى (يۈەن)	جەمئىي سەرمايىسى (يۈەن)
	كەسپىي جەمئىيەت ئەھۋالى		كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار					سەرمايىسى		
18	ئەزىزجان، ئابلىمىز چولاق	يىپەك - ئىچمەك كەسىپ جەمئىيىتى	819	640	28	300	1788	96054	119451	215505
19	ئىمىن ھاجىم	گەزمالچى، يەرلىك تالچىلار جەمئىيىتى	267	19	16		302	849611	53628	903239
20	تۆرەخان	رەڭ، دورىۋاچىلار	366	19	9	18	412	333852	23523	357375
21	مەھەممەتخان ھاجىم، توختى موللام	يول تىجارەتچىلەر كەسىپ جەمئىيىتى	192	40			232	571430	10000	581430
		جەمئىي	4207	1553	172	1091	7023	2598548	718710	3317258

قەشقەر شەھىرى ئىچىدىكى خۇسۇسىي سودا - سانائەتچىلەر ئاساسىي ئەھۋالىنىڭ كەسپىي جەمئىيەت بويىچە كۆرسىتىلىشى (تەپسىلىي جەدۋەل) 1956 - يىل 2 - ئاينىڭ 30 - كۈنى

جەمئىيەت نامى	جەمئىيەت باشلىقى ئىسمى	كەسىپلەر تۈرى	ئائىلە سانى	ئىشچىسى	خىزمەتچىسى	شاگىرتى	جەمئىي ئادەم	ھەرىكەتلىنىدىغان سەرمايە (يۈەن)	مۇقىم سەرمايە (يۈەن)	جەمئىي (يۈەن)
كەسپىي جەمئىيەتلەر ئەھۋالى				كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار تۈرى				سەرمايىسى		
		كىچىك جەمئىي	46	231	25	103	405	373908	91900	464908
[illegible]	مەمەتخان ھاجىم	تىنچلىق شىركىتى	12	5	2	—	19	73022	5000	78022
	ياقۇپ داموللام	يېڭى يول شىركىتى	18	6	3	—	27	114436	25000	139436
	كېرىم ھاجىم	بىرلىك شىركىتى	12	4	6	—	18	91450	10000	101450
	مەتقۇربان ھاجىم	تىللا سارىيى	1	10	5	2	18	40010	26000	66000
	قاسىم ھاجىم	پىچاق سارىيى	2	6	3	1	12	25000	5000	30000
	قادىر بېگاجىم	قادىر بېگاجى ئىشخانىسى	1	200	10	100	311	30000	20000	50000

سەرمايىسى: جەمئىي (يۈەن)	سەرمايىسى: مۇقىم سەرمايە (يۈەن)	سەرمايىسى: ھەرىكەتچان سەرمايە (يۈەن)	كەسپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار: جەمئىي ئادەم	كەسپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار: شاگىرتى	كەسپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار: خىزمەتچىسى	كەسپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار: ئىشچىسى	ئائىلە سانى	كەسىپلەر تۈرى	كەسىپي جەمئىيەتلەر ئەھۋالى: جەمئىيەت باشلىقى ئىسمى	كەسىپي جەمئىيەتلەر ئەھۋالى: جەمئىيەت نامى
70480	64980	5500	236	17	59	44	116	كىچىك جەمئىي	ئوبۇل جۇمە	ترانسپورت جەمئىيىتى
34020	34020		167	—	39	20	108	ھارۋىكەشلەر		
36400	30900	5500	69	17	20	24	8	تۆكىچىلەر		
16587	5139	11448	131	1	3	20	107	كىچىك جەمئىي	تۇرسۇن توختى	توقۇلما بوياقچىلار جەمئىيىتى
9789.50	975	8814.50	59	—	3	15	41	سەكەزچى		
745	320	425	10				10	ئەكلەكچى		
210	90	120	1				1	بەقسەم توقۇغۇچى		
1656	990	666	11			2	9	بوياقچى		
3087	1699	1394	44				44	توقۇمىچىلار		
1000	1000	—	4			3	1	پاختا زاۋۇتلۇق ئائىلە		
100	70	30	2	1			1	پاختا ئاتقۇچى		
35995	9498	26497	419	28		20	371	كىچىك جەمئىي	مەھەممەت ھاجىم	ئاياغ كىيىم كەسپ جەمئىيىتى
9679	1549	8130	62				62	ۋاپۇرۇشلار		
4210	110	4100	19			1	18	رەختچى (كۆن-خورۇمچى)		
4287	1420	2867	30	5		5	20	ئات جابدۇقچى		
16174	6008	10166	288	22		12	254	مۇزدۇزلار		
1211	271	940	11	1		1	9	سىرەچى		
434	140	294	9			1	8	قېلىپچى		

3 - جەدۋەل 4 - بەت

كەسىپى جەمئىيەتلەر ئەھۋالى		كەسىپلەر تۈرى	ئائىلە سانى	كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار				سەرمايىسى		
جەمئىيەت نامى	جەمئىيەت باشلىقى ئىسمى			ئىشچىسى	خىزمەتچىسى	شاگىرتى	جەمئىي ئادەم	ھەرىكەتلىك سەرمايە (يۈەن)	ئوقىم سەرمايە (يۈەن)	جەمئىي (يۈەن)
		كىچىك جەمئىي	389	134	4	127	654	14425	26013	40438
تۆمۈرچىلەر كەسىپ جەمئىيىتى	قادىر ئاخۇن ئۇستام	تۆمۈرچىلەر	86	25		42	153	3850	10474	14324
		تاقىچىلار	19	21		19	59	1161	1638	2799
		مىسكەرلەر	33	13		16	62	1975	4762	6737
		رېمونتچىلار	77	38	1	4	120	2029	4415	6444
		مەشچىلەر	42	1		5	48	1925	1426	3351
		تامچىلار	31	12		4	47	1145	1174	2319
		قولۇپسازلار	73	11		22	106	1215	1760	2975
		قازان ئىشلەتكۈچى	15	10		15	40	375	355	730
		قازان ساتقۇچى	13	3	3		19	750	9	759
ماشىنىچىلار جەمئىيىتى	ئوبۇلقاسىم ھاجىم	ماشىنىچىلار	399	207	7	300	917	33093	171321	204414
بارايۇەنلەر جەمئىيىتى	نىياز موللام	بارايۇەنلەر	185	37	5		227	62447	69286	131673

كەسپىي جەمئىيەتلەر ئەھۋالى				كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار				سەرمايىسى		
جەمئىيەت نامى	جەمئىيەت باشلىقى ئىسمى	كەسىپلەر تۈرى	[illegible]	ئىشچىسى	خىزمەتچىسى	شاگىرتى	جەمئىي ئادەم	ھەرىكەتلىك سەرمايە (يۈەن)	مۇقىم سەرمايە (يۈەن)	جەمئىي (يۈەن)
		كىچىك جەمئىي	167	79	8	63	317	33056	12171	45227
ئىسلاھاتپەردىيالچىلار جەمئىيىتى	ئىمىنجان	ياغاچچىلار	58	19		32	109	340	2857	5897
		پىششىق خىشچى	5	27	5	18	57	3350	2670	6020
		تاۋاقچى، خۇمداچى	18	18	3	5	44	750	874	1624
		[illegible]رچىلار	7	2		8	17	955	270	1225
		ياغاچ پۈرۈش	56	11			67	24049	3635	27694
		تاۋاق، كوزا ساتقۇچى	23				23	910	1865	2775
		كىچىك جەمئىي	76	18	4	23	121	20894	6816	27710
ياغچىلار كەسىپى جەمئىيىتى	ئىبراھىم تاش	سۇيىپغىچى	30				30	5455	1360	6815
		كىرسىن ساتقۇچى	10				10	650	275	925
		سوپۇن ساتقۇچى	2				2	205	20	225
		شام ياسىغۇچى	7	5		3	15	1250	762	2012
		سوپۇن ياسىغۇچى	14	5	3	12	34	11344	1099	12444
		كىرسىنچى	3		[illegible]	3	7	1850	850	2700
		مۇم ياسىغۇچى	1	6		2	9	40	30	70
		جۇۋازچى	9	2		3	14	100	2420	2520
قاساپلار جەمئىيىتى	قۇربان جۇرىن	قاساپلار	181	12		15	208	57860	9409	67264

3 ـ جەدۋەل 6 ـ بەت

سەرمايىسى			كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار				ئائىلە سانى	كەسىپلەر تۈرى	كەسىپى جەمئىيەتلەر ئەھۋالى	
جەمئىي (يۈەن)	مۇقىم سەرمايە (يۈەن)	ھەرىكەتلىك سەرمايە (يۈەن)	جەمئىي ئادەم	شاگىرتى	خىزمەتچىسى	ئىشچىسى			جەمئىيەت باشلىقى ئىسمى	جەمئىيەت نامى
68388	34289	34099	329	68		33	228	كىچىك جەمئىي		
11432	3992	7440	100	8		8	84	زەرگەرلەر	ئابلىزخان	خىزمەت ئۆتەش كەسىپى جەمئىيىتى
16507	4964	11543	35	5		5	25	دوختۇر ـ تېۋىپلار	ئابدۇكېرىم ئاخۇن	
9390	5393	3997	16	6		3	7	چىش دوختۇرلىرى		
11600	5915	5685	24	9		6	9	مۇرەتچى		
698	488	210	7	3		2	2	ساز ياسىغۇچى		
3852	2002	1850	11	2			9	سائەتچى		
7762	6924	838	14	2		6	6	مۇنچا مەرراپچى		
430	176	253	5			3	2	كىرچى		
1380	610	770	9	3			6	ئەينەكچى		
5193	3740	1453	104	30			74	ساتىراش		
145	85	60	4				4	ئويمىچى		

سەرمايىسى جەمئىي (يۈەن)	مۇقىم سەرمايە (يۈەن)	ھەرىكەتچان سەرمايە (يۈەن)	كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار: جەمئىي ئادەم	شاگىرتى	خىزمەتچىسى	ئىشچىسى	ئائىلە سانى	كەسىپلەر تۈرى	جەمئىيەت باشلىقى ئىسمى	جەمئىيەت نامى
86560	12186	74374	326	28			298	كىچىك جەمئىي		
21783	2993	18790	67				67	دوپپا ساتقۇچى	ئەمەتخان تۇردى	دوپپا تىزىماقچىلار جەمئىيىتى
51525	7185	44340	198	17			181	تۇماق تىككۈچىلەر		
7980	970	7010	24	5			19	يىپەك ئىشلىگۈچىلەر		
1372	788	584	19	1			18	توقاچى		
2330	130	2200	9	3			6	جۇۋىچى		
185	25	160	4	2			2	كىگىزچى		
1125	75	1050	5				5	كىگىز پۇرۇش		
215505	119451	95054	1798	300	28	640	819	كىچىك جەمئىي		
9172	1908	7264	120	15			105	باققاللار	ئىزىزجان	يىمەك - ئىچمەك ياپىمچىلار جەمئىيىتى
4350	2100	2250	30	10		2	18	زىماتاكچى	ئابابز چوكام	
73401	37271	36130	611	126		302	183	ناۋاي		
26290	18471	7819	188	35		97	56	ئاشپەز		
4700	1360	3340	71	13	5	23	30	سامسىپەز		
7209	6032	1177	51	9		25	17	زاسۇبەز		
14342	10100	4242	32	3		16	13	ئاچچىق-سۇچى		
4237	2459	1778	56	8		10	38	سەيچى		
16597	13651	2946	74	13		31	30	ساماۋەرچى		
2860	660	1800	30	5		15	10	كاۋاپچى		
2800	1400	1400	20	7		3	10	لەڭپۇڭچى		

كەسىپىي جەمئىيەتلەر ئەھۋالى

3 ـ جەدۋەل 8 ـ بەت

جەمئىي (يۈەن)	مۇقىم سەرمايە (يۈەن)	ھەمكارلاشقان سەرمايە (يۈەن)	جەمئىي ئادەم	شاگىرتى	خىزمەتچىسى	ئىشچىسى	ئائىلە سانى	كەسپلەر تۈرى	جەمئىيەت باشلىقى ئىسمى	جەمئىيەت نامى
سەرمايىسى			كەسپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار						كەسپىي جەمئىيەتلەر ئەھۋالى	
26370	14835	11535	87		3	46	38	ھاراق ساتقۇچى		
2396	1904	492	40	10		20	10	بوزاكەش		
2731	1550	1181	5			2	3	چەمەنچى		
1444	644	800	7	2		3	2	دۇفۇچى		
2800	1400	1400	6			5	1	ھاراق ئىشلىگۈچى		
3700	1200	2500	75	10		10	55	دوغچى		
3500	500	3000	80	20		10	50	ھەرخىل كىچىك سوغۇق يېمەكچىلەر		
7000	2000	5000	215	14	20	20	150	ھەرخىل ياپىمچىلار		
903239	53628	849611	302		16	19	267	كىچىك جەمئىي		
887510	52154	835356	216		16	18	182	كەزمالچىلار		
2734	129	2605	42				42	خامچى ماتاچىلار	ئىمىن ھاجىم	كەزلىمە بەزلىك ماللارجەمئىيىتى
238	18	220	13				13	تاغارچىلار		
783	143	640	9			1	8	پاختا ئىبلىپ ساتارلار		
2884	44	2840	6				6	چاپانچى		
490	40	450	5				5	بەلباغچى		
3000	500	2500	5				5	بەقسەم ساتقۇچى		
5600	600	5000	6				6	كىلەم ساتقۇچى		

سەرمايىسى: جەمئىيى (يۈەن)	سەرمايىسى: مۇقىم سەرمايە (يۈەن)	سەرمايىسى: ھەرىكەتچان سەرمايە (يۈەن)	كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار: جەمئىي ئادەم	كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار: شاگىرتى	كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار: خىزمەتچىسى	كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار: ئىشچىسى	ئائىلە سانى	كەسىپلەر تۈرى	كەسىپى جەمئىيەتلەر ئەھۋالى: جەمئىيەت باشلىقى ئىسمى	كەسىپى جەمئىيەتلەر ئەھۋالى: جەمئىيەت نامى
357375	23523	333852	412	18	9	19	366	كىچىك جەمئىي		
178985	6765	172220	63	—	2	—	61	رەڭ دورىۋاچىلار	تۇرسۇنخان تىلىۋالدى،	رەڭ
119140	4555	114585	111	3	2	2	104	چەرچىن مالچىلار	مەمەتنىياز يۇلۇپ	دورىۋاچىلار
14333	3716	10617	126	4	5	3	114	مەيدە مالچىلار		
20665	2515	18150	20	3		2	15	تۆمۈر پۇرۇشلار		
11050	2700	8350	14			2	12	قەن ـ ناۋاتچىلار		
4007	1137	2870	25			5	20	تاماكىچىلار		
525	35	490	4				4	خۇرۇشچىلار		
320	20	300	17	3		2	12	پىچاقچىلار		
1200	900	300	10				10	چىنە-قاچا ئېلىپ ساتقۇچىلار		
2150	180	1970	3				3	دەپتەرچىلەر		
5000	1000	4000	19	5		3	11	چاپانچىلار		
581430	10000	571430	202			40	192	كىچىك جەمئىي		
526430		526430	150			33	117	سانائەت ماللىرىنى سا ـ تىدىغانلار	مەھەممەتخان ھاجىم	يول تىجـ
12000	2000	10000	37			7	30	خام ئېلىپ ساتىدىغانلار	توختى موللاھاجىم	ـارەت ـ
9000	1000	8000	10				10	تاغار ئېلىپ ساتىدىغانلار		چىلەر جەمـ
15000	3000	12000	20				20	چەكمەن، سەكەزچىلەر		ئىيىتى
13000	3000	10000	10				10	پاختا سودىگەرلىرى		
6000	1000	5000	5				5	ھەر خىل قۇرۇق مال سودىگەرلىرى		

2. سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش خىزمىتىنىڭ ئېلىپ بېرىلىشى ۋە ئالاقىدار خادىملارنىڭ تەشكىلىي جەھەتتىن ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى

شەھىرىمىزدە خۇسۇسىي سودا-سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش خىزمىتى شەھەرلىك پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ بىۋاستە يېتەكچىلىكى ئاستىدا يۇقىرى دولقۇن ئىچىدە غەلىبىلىك ئېلىپ بېرىلدى.

1955-يىلى 12-ئاينىڭ 2-كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە كومىتېتى چاقىرغان «كاپىتالىستىك سودا-سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش» يىغىنىنىڭ روھىنى قەشقەر شەھىرىمىزدە ئىزچىللاشتۇرۇش ئۈچۈن شەھەرلىك پارتىيە كومىتېتىنىڭ شۇجىسى ۋە شەھەر باشلىقىنىڭ مەسئۇللىقىدا ھەر قايسى مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارنىڭ مەسئۇللىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئۆزگەرتىشكە يېتەكچىلىك قىلىش ھەيئىتى تەشكىل قىلىندى، ھەيئەت رەھبەرلىكىدە «ئۆزگەرتىش» ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلاردىن مەخسۇس كادىر ئاجرىتىپ پىلانلىق، باسقۇچلۇق ھالدا خىزمەت ئىشلىدى. 1956-يىلى 1-ئايدىن باشلاپ ئالدى بىلەن بۇ خىزمەتكە ئاجرىتىلغان كادىرلار كاپىتالىغا ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈش ھەققىدىكى سىياسەت-پىرىنسىپلارنى ئۆگىنىش قىلىپ، ئۇلارنىڭ سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىشنىڭ ئۇلۇغ ئەھمىيىتىگە بولغان تونۇشى ئۆستۈرۈلدى. ئارقىدىنلا شەھىرىمىزدىكى پۈتۈن سودا-سانائەتچىلەر ئارىسىدا چوڭ-كىچىك يىغىنلارنى ئېچىپ، سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىشنىڭ

ئۇلۇغ ئەھمىيىتى، مەقسىتى ۋە سوتسىيالىستىك تۈزۈمنىڭ ئەۋزەللىكى ھەمدە پارتىيىنىڭ سىياسەتلىرى كەڭ كۆلەملىك تەشۋىق قىلىندى. تەشۋىقات ئارقىلىق بىر تەرەپتىن كەڭ سودا - سانائەتچىلەرنىڭ تونۇشى ئۆستۈرۈلدى، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇلارنىڭ ھەر خىل ھاجەتسىز ئەندىشىلىرى چىقىرىپ تاشلىنىپ، قەتئىي ئىشەنچ بىلەن دادىل قەدەم تاشلاپ مېڭىشقا رىغبەتلەندۈرۈلدى. بۇ بىرىنچى باسقۇچ.

ئىككىنچى باسقۇچتا، ئالدى بىلەن شەھىرىمىزدىكى پۈتۈن سودا - سانائەتچىلەر كەسىپلەر بويىچە 26 گورۇپپىغا تەشكىللەندى، ھەر قايسى گورۇپپىلارنىڭ ئەزاسىنىڭ ئاز-كۆپلىكى ھەم ئىقتىسادىي سالمىقىنىڭ ئېغىر - يەڭگىللىكىگە قاراپ مۇۋاپىق ساندا كادىر سەپلەپ گورۇپپىلار بويىچە ئۈچ ھەپتە ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇرۇلۇپ، پارتىيىمىزنىڭ ئۆزگەرتىش ھەققىدىكى سىياسەتلىرى ئۆگىنىلىپ، تونۇشى ئۆستۈرۈلدى. ئارقىدىن ئېغىز ئارقىلىق ئىپادىسىنى بىلدۈرگەندىن تاشقىرى ئۆزلىرى ئىلتىماس يېزىپ سۇندى. 1956- يىلى 2- ئايغا قەدەم قويغاندا ھەر قايسى ئۆگىنىش گورۇپپىلىرىدىكى سودا - سانائەتچىلەرنىڭ ئۆزگەرتىشكە قاتنىشىش قىزغىنلىق كەيپىياتى دولقۇنغا كۆتۈرۈلۈپ، ئۆزى نامىدا شەخسىي ئىلتىماس ۋە كەسىپلەر بويىچە بىرلەشمە ئىلتىماسلارنى يېزىپ گورۇپپا رەھبەرلىرىگە تاپشۇردى. 2- ئاينىڭ 24- كۈنىگە قەدەر 58 كەسىپتىن 3474 ئائىلىلىك سودا - سانائەتچى ۋە كەسىپدار تەشكىلگە ئۆزىنىڭ ئىلتىماس ۋە مەلۇمات جەدۋىلىنى تاپشۇردى. ئۆزگەرتىش ئىشخانىسى مۇزاكىرە قىلىپ ئۇلارنىڭ يازغان ئىلتىماسىنى ھۆكۈمەت بىلەن

شېرىكلەشمىش ۋە كوپېراتىپلاشمىشكە تەستىقلىدى. بىرىنچى قېتىمدىلا تەستىقلانغان ئائىلە قەشقەر شەھرىدىكى خۇسۇسىي سودا - سانائەتچىلەر ئائىلىسىنىڭ 91. 82 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى.

ئۈچىنچى باسقۇچتا، شەھەرلىك پارتكوم ئۆزگەرتىش ئىشخانىسى سودا-سانائەتچىلەر ئىچىدە ئۇرغۇپ چىققان بۇ قىزغىنلىق كەيپىياتىنى تېخىمۇ يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈش ئۈچۈن ۋاقىتنى چىڭ تۇتۇپ، ئۇلارنىڭ ئىستىقلالنىڭ خاراكتېرى، كەسىپ تۈرى ۋە مەبلىغى قاتارلىقلارنى ئېنىقلاش (مال-مۈلۈك ئېنىقلاش) خىزمىتىنى ئېلىپ بېرىشنىڭ دەل ۋاقتى يېتىپ كەلگەنلىكىنى ھېس قىلىپ شەھەر بويىچە مال-مۈلۈك ئېنىقلاش ھەيئىتى تەشكىل قىلدى. بۇ ھەيئەتكە قەشقەر شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ باشلىقى ئابدۇللا يۈۋ، ۋىلايەتلىك سودا شىركىتىنىڭ باشلىقى شۇجىڭلى، شەھەرلىك سودا - سانائەت بىرلەشمىسىنىڭ مۇدىرى مەھەممەتخان ھاجىملار مۇدىر ۋە مۇئاۋىن مۇدىر؛ چىڭ جىڭلى، توختى مولىلا ھاجىم، ئىمىن ھاجىم، روزى قادىر، گۇجىڭفۇ، مەتروزى ھاجى قاتارلىقلار ھەيئەت ئەزاسى بولغان ئىدى. يەنە ھەر قايسى كەسىپلەر بويىچە مال-مۈلۈك ئېنىقلاش گۇرۇپپىلىرىنى قۇرۇپ تەشكىلىي ئاساسىنى پۇختىلاپ، كەڭ سودا - سانائەتچىلەرگە قارىتا ئۆزگەرتىشكە ئائىت مال - مۈلۈكلەرنى مەلۇملاش، ئۇنىڭ ئاساسىنى بېكىتىش، مەلۇم قىلىش خىزمەتلىرى ئىشلەندى.

تۆتىنچى باسقۇچتا، 3-ئاينىڭ باشلىرىدا شەھەرلىك پارتىيە كومىتېتىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە شەھەر بويىچە 50 مىڭ كىشى-

ئىلىك چوڭ يىغىن ئېچىپ سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىشنىڭ ئۇ-
لۇغ غەلىبىسى تەنتەنە قىلىندى. شۇندىن كېيىن قەدەم باس-
قۇچلۇق ھالدا ھەرقايسى كەسىپلەرنىڭ تۈرى بويىچە ھۆكۈمەت
بىلەن خۇسۇسىيلار شىرىكلىشىش، كوپىراتسىيىلىشىش، ۋەكالەتەن
سېتىش، ۋەكالەتەن سېتىپ بېرىش، مەمۇرىي گورۇپپا، ئىش-
قوشۇش كارخانىلىرى، ئىشلەپچىقىرىش ئورۇنلىرى، خىزمەت
ئۆتەش ئورۇنلىرى قاتارلىق شەكىللەر بويىچە ئۆزگەرتىلىپ
تەشكىللەنگەن. 1956- يىلى 6- ئايغا قەدەر قەشقەر شەھىرىدە
ئۆزگەرتىلگەن ئومۇمىي سودا - سانائەتچىلەر 3503 ئائىلە،
بۇ، شۇ مەزگىلدىكى شەھەردە تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنى-
ۋاتقان 4882 ئائىلىنىڭ 72 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ.

ئۆزگەرتىلگەن ئائىلىلەر ئىچىدىكى كەسىپ بىلەن شۇ-
غۇللانغۇچىلار 4529 نەپەر بولۇپ، كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇ-
چى پۈتۈن سودا - سانائەتچىنىڭ (6264 نەپەر كىشىنىڭ)
72.3 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ. كەسىپىنى ئۆزگەرتكەن
ياكى باشقا سەۋەبلەر بىلەن كەسىپىنى توختاتقانلار 545 ئائى-
لە بولۇپ. پۈتۈن سودا - سانائەتچىلەر ئائىلىسىنىڭ 11.16 پىر-
سەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ، كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئادى-
مى 581 نەپەر بولۇپ، پۈتۈن كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇ-
چى ئادەم سانىنىڭ 9.28 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ. پۈتۈن
سودا-سانائەتچىلەر ئىچىدە 1956 - يىلى 6- ئايىنىڭ ئاخى-
رىغا قەدەر تېخى ئۆزگەرتىلمىگەنلەر 634 ئائىلىك بولۇپ،
(بۇلارنىڭ بىر قىسمى كېيىن ھەر خىل شەكىللەر بويىچە
ئۆزگەرتىلىپ ئورۇنلاشتى)، شۇ چاغدىكى پۈتۈن سودا-سانا-

ئەتچىلەر ئائىلىسىنىڭ 17 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ، كە-
سىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارى 1863 نەپەر بولۇپ (شاگىرت
ئىشچى ۋە بىللە ئىشلىگەنلەر)، پۈتۈن سودا - سانائەتچىلەر
ئىچىدىكى كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئادەم سانىنىڭ 21.75
پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ.

ئۆزگەرتىلگەنلەرنىڭ ھەر قايسى تۈرلەر بويىچە ئۆز-
گەرتىلىپ ئورۇنلىشىش ئەھۋالى ۋە قوشقان سەرمايىسى: 1956-
يىلى 6- ئاينىڭ ئاخىرىغىچە قەشقەر شەھىرىدە
ئۈچىنى بېكىتىش بويىچە شىركەتلەشكەنلەر 157 ئائىلە بولۇپ،
كەسىپكە قاتناشقان ئادەملىرى 357 نەپەر ئىدى، قوشقان
سەرمايىسى (مال ۋە نەقپۇلنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) جەمئىي
1 مىليون 495 مىڭ 302 يۈەن بولغان، بۇنىڭ ئىچىدە يەنە ئون
نەپەر كىشى ئۆزگەرگەن سەرمايە ھېسابىدا 22.7 سەر ئالتۇن،
2650.5 سەر كۈمۈش، يەتتە دانە تىللا، 28 دانە ئالتۇن
ئۈزۈك قاتارلىق نەرسىلىرىنى تاپشۇرغان (شۇ مەزگىلدە بۇ
نەرسىلەرنى بانكىغا 12 مىڭ 192 يۈەن 18 فۇڭغا ساتقان). كېيىن
ئۆزگەرتىش سىياسىتىنىڭ بەلگىلىمىسى بويىچە ئالتۇن - كۈ-
مۈش ۋە زىننەت بۇيۇملىرىنى سەرمايىگە ھېساب قىلىپ ئې-
لىشقا بولمايدىغانلىقى ئۈچۈن شەھەرلىك پارتىيە كومىتېتى بىر
تۇتاش مۇزاكىرە قىلىپ سېتىلغان ئالتۇن - كۈمۈش پۇلىدىن
12 مىڭ 192 يۈەن 18 فۇڭنى ۋە سېتىلماي ساقلىنىپ
كەلگەن يەتتە دانە تىللا، 28 دانە ئالتۇن ئۈزۈكنى ئۆز ئەي-
نى بويىچە ئۆز ئىگىسىگە قايتۇرۇپ بېرىلىپ، پارتىيىمىزنىڭ
ئۆزگەرتىشكە سەرمايە قوبۇل قىلىش جەھەتتىكى سىياسەت-
پرىنسىپى تولۇق ئەمەلىيلەشتۈرۈپ توغرا ئىجرا قىلىنغان. بۇ

كىشىلەر 22 كىلاسسپ بويىچە ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار ئە-
رىكچىلىكىدىكى شىركەتلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان.
ۋەكالەتەن سېتىۋېلىش، سېتىپ بېرىشكە ئۆزگەرگەنلەر
54 گورۇپپا 261 ئائىلە بولۇپ، بۇلارنىڭ ئادەم سانى
370 نەپەر، قوشقان سەرمايىسى 244 مىڭ 859 يۈەن بولغان.
توپ ئېلىپ پارچە ساتقۇچىلار 82 گورۇپپا، 170 ئا-
ئىلە، 280 نەپەر كىشى بولۇپ، سەرمايىسى 300 مىڭ يۈەن. بىر-
لەشمە سودا سارىيى، سودا گورۇپپىسى 90 ئورۇندا بولۇپ،
605 ئائىلە، 906 كىشى ئىدى. يۇقىرىدىكى ئىككى تۈردىكىلەرنىڭ
ئومۇمىي سەرمايىسى 616 مىڭ 617 يۈەن. بۇنىڭدىن باشقا
يەنە كىچىك مەمۇرىي گورۇپپىلار 644 ئائىلە، 661 نەپەر
كىشى، بۇلارنىڭ قوشقان سەرمايىسى 102 مىڭ 804 يۈەن.
ئۇلاغ ترانسپورت شىركىتىگە ئۆزگەرتىلگەنلەر 150 ئا-
ئىلە، 193 كىشى بولۇپ، بۇلارنىڭ قوشقان سەرمايىسى
11 مىڭ 157 يۈەن (ئات، تۆگە، ھارۋا جابدۇقلىرىنىڭ پۇلغا
سۇندۇرۇلۇشى)، قول سانائەت ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتسى-
يە ئورنى 42 كارخانا بولۇپ، 1506 ئائىلە، 1762 نەپەر كىشى،
بۇلارنىڭ مۇقىم ۋە ھەرىكەتلىك سەرمايىسى 484 مىڭ 161 يۈەن.

سودا-سانائەتچىلەرنىڭ ئىچىدىكى ۋەكىللىرىنى سىياسىي
جەھەتتىن ئورۇنلاشتۇرۇش جەھەتتە: ھۆكۈمەت بىلەن خۇ-
سۇسىيلار شېرىكلەشكەنلەردىن 27 كىشى ئالاھىدە خېلى ئا-
ساسلىق ۋەزىپىلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان. بۇنىڭ ئىچىدە مە-
ھەممەتىخبان ھاجىمنى قەشقەر شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى-
نىڭ مۇئاۋىن سىجاڭلىقىغا ھەم قەشقەر ۋىلايەتلىك تۈرلى

ماللار شىركىتىنىڭ مۇئاۋىن دىرېكتورلىقىغا، قەشقەر شەھەرلىك سودا - سانائەت بىرلەشمىسىنىڭ مۇدىرلىقىغا بەلگىلەنگەندىن سىرت، يەنە ئاپتونوم رايونلۇق سودا - سانائەت بىرلەشمىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، مەملىكەتلىك سودا - سانائەت بىرلەشمىسىنىڭ ئىجرائىيە ھەيئەت ئەزاسى، قەشقەر شەھەرلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى قاتارلىق مۇھىم ۋەزىپىلەرگىمۇ بېكىتىلگەن. ياقۇپ داموللا ھاجىم قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىلما-توقۇلما ماللار شىركىتىنىڭ مۇئاۋىن دىرېكتورى، مەتقۇربان ھاجىمنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئىستېمال بۇيۇملىرى شىركىتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا، قادىر ھاجىمنى قەشقەر ۋىلايەتلىك تاشقى سودىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا، ئابدۇقادىر ھاجىمنى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۇلاغ ترانسپورت شىركىتىنىڭ جىڭلىلىقىغا، توختى موللا ھاجىمنى قەشقەر شەھەرلىك تۈرلۈك مال باش سارىيىنىڭ مۇدىرى ۋە قەشقەر شەھەرلىك سودا-سانائەت بىرلەشمىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ۋە باش مۇدىرى قاتارلىق ۋەزىپىلەرگە، ئىمىن ھاجىنى قەشقەر شەھەرلىك ئىلما-توقۇلما ماللار شىركىتى باش سارىيىنىڭ باشلىقى، قەشقەر شەھەرلىك سودا-سانائەت بىرلەشمىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا؛ ئۇنىڭدىن باشقىلارنى ماگىزىن مۇدىرى قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلغان. قول سانائەت لىنىيىسىدىمۇ كوپېراتسىيە، كارخانىلاردا ئۆز ئىچىدىن چاڭجاڭ ۋە جىڭلى قىلىپ بېكىتىپ، بۇلارغىمۇ مەمۇرىي كادىر قاتارىدا مۇئاش بەلگىلەنگەن. بۇلار كادىر ھېسابىدا مەمۇرىي رەھبەرلىك خىزمىتىنى بېجىرگەن. ئىقتىسادىي جەھەتتە قوشقان سەرمايىسىغا بەلگىلىك ئۆسۈم، ئۆزىگە 170 يۈەندىن 70 يۈەنگىچە مۇئاش بەلگىلەنگەن.

خۇسۇسىي سودا - سانائەتكە سوتسىيالىستىك ئۆزگەر-
تىش كىرگۈزۈش — پۈتۈن سودا - سانائەتچىلەرنىڭ تارىخىدا
يېڭى بىر چوڭ ئىش بولۇپ، كاپىتالىزم يولىدىن سوتسىيا-
لىزم يولىغا مېڭىشتىكى چوڭ بۇرۇلۇش. پارتىيىمىزنىڭ ئېلىپ
بارغان تەشۋىق-تەربىيە نەتىجىسىدە شەھىرىمىزدىكى ھەر
مىللەت سودا - سانائەتچىلەر سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش-
نىڭ ئۆزلىرى ئۈچۈن پايدىلىق ئىكەنلىكىنى ھەقىقىي تونۇپ،
ئۆزگەرتىشنى خۇشال - خۇراملىق بىلەن قوبۇل قىلدى، پار-
تىيىمىزنىڭ سودا سىياسىتىگە ۋە كەسپىي شىركەتلەرنىڭ پىلانى، تۈزۈ-
مىگە ئاكتىپلىق رىئايە قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ سودا - تىجارەت ۋە
ئىشلەپچىقىرىش جەھەتلەردىكى تېخنىكا - ماھارەتلىرىنى
تولۇق جارىي قىلدۇردى، سودا ئابوروتىنى ۋە ئىشلەپچىقىرىش
ئۈنۈمدارلىقىنى ئۆستۈرۈپ كەڭ ئىستېمالچىلارنى تەمىنلەشتە،
دۆلەت سودىسىنىڭ كەم ئورنىنى تولۇقلاش جەھەتتە ئاكتىپ
رول ئوينىدى. كۆپ ساندىكى پېشقەدەم سودا - سانائەتچىلەر
ئۆزلىرىنىڭ كەسپىي تېخنىكا تەجرىبىلىرىنى ياشلارغا ئۆگى-
تىپ، ئۇلارنىڭ سودا ماھىرى، ئىشلەپچىقىرىش قەھرىمانى
بولۇپ يېتىشىپ چىقىشى ئۈچۈن چوڭ تۆھپە قوشتى، سودا-سا-
نائەتچىلەر سوتسىيالىستىك ئەمگەك مۇسابىقىسىگە ئاكتىپ
قاتناشتى.

3. ئۆزگەرتىشتىن كېيىن تەشكىللەنگەن سودا - سانائەت كارخانىلىرى

شەھىرىمىزدە 1956- يىلى 3 - ئايدا داغدۇغىلىق ئېلىپ
بېرىلغان سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش — ئۆزگەرتىشنىڭ

ئالىي شەكلى، تۆۋەن شەكلى دەپ ئىككى خىل شەكىل بويىچە ئېلىپ بېرىلغان. ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىك تىجارەت قىلىشنى ئۆزگەرتىشنىڭ ئالىي شەكلى دەپ ئاتالغان، بۇ شەكىل بويىچە تىجارەتچى ۋە قول سانائەتچىدىن 157 ئائىلە بىر مىليون 495 مىڭ 302 يۈەن 66 فۇڭ سەرمايە قوشۇپ، تۈرلى ماللار شىركىتى، گەزلىمە ماللار شىركىتى، ئىستېمال بۇيۇملار شىركىتى، كۆكتات شىركىتى، تاشقى سودا شىركىتى، «1 ـ ماي» تىميا تىرخانىسى، يەرلىك مال دېربىكتورلار بۆلۈمى، سودا شىركىتى، توپ تارقىتىش بۇنكىتى، خۇمدانچىلىق، ئۇلاغ كۆچى ترانسپورت شىركىتى، يېمەك ـ ئىچمەك شىركىتى قاتارلىق دۆلەت سودا ئورۇنلىرى ۋە خىزمەت ئۆتەش ئورۇنلىرىغا ئۆزگەرتىلىپ ھۆكۈمەت بىلەن شېرىكلىشىپ تىجارەت قىلغان. بۇ ئورۇنلارنىڭ ھەممىسىدە ئۆزگەرتىش ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، ئۆزگەرتىش خىزمىتىگە مەسئۇل مەخسۇس كادىرلار سەپلەنگەندىن سىرت، يەنە ئۆزگەرتىلگەن تىجارەتچىلەر مەسئۇل قىلىنغان ماگىزىنلاردا، بىرادىن دۆلەت ۋەكىلى قويۇلۇپ، كونكرېت يېتەكچىلىك خىزمىتىنى ئىشلىگەن.

ئۆزگەرتىلگەن 157 نەپەر شېرىك تىجارەتچىدىن تۈرلى ماللار شىركىتىگە كۆپرەك ئورۇنلاشتۇرۇلغانلىقتى ئۈچۈن بۇلارنى چوڭ ئالتە سودا ماگىزىنىغا بېكىتىپ، ھەرقايسى سودا ماگىزىنىغا ئايرىم سەرمايە، مۇدىر، ھېسابچى، ئامبارچى، كاسسىر، مال سېتىۋالغۇچى بېكىتىپ تەشكىلىي ئاساسىنى پۇختىلىغان. يەنە بۇلارنىڭ ئۆزىنى ئۆزى باشقۇرۇش، تەربىيەلەپ ئۆزگەرتىشنى ئىلگىرى سۈرۈش ۋە تىجارەت، مالىيە ئىشلىرىنى پىلانلىق باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش ئۈچۈن بىر ئورۇندا باش ساراي ـــ تۈرلى ماللار باش سارىيى قۇرۇلغان.

باش سارايىنىڭ باشلىقى توختىموللاھاجىم تەۋەككۇل، ئۆزگەرتىش مەسئۇل كادىرى گوجىمىڭنۇ، دۆلەت ۋەكىلى قاسىم مۇسا (بۇ ئىككى كىشى تۈرلى مالالار شىركىتىنىڭ كادىرى) بولغانىدىن سىرت، يەنە پىلان، ستاتىستىكا بۆلۈمى، مالىيە ھېسابات بۆلۈمى قاتارلىق زۆرۈر بولغان ئىشخانا بۆلۈملىرىنى تەسىس قىلىپ - مەخسۇس ئادەم بېكىتىپ خىزمەت ئىشلىگەن. تۈرلى مالالار باش سارىيى قارمىقىدىكى ئالتە ماگىزىن (ئالغا ماگىزىنى، تاڭنۇر ماگىزىنى، بىرلىك ماگىزىنى، غالىبىيەت ماگىزىنى، نۇرلۇق ماگىزىنى، تىنچلىق ماگىزىنى) دا جەمئىي 64 نەپەر خادىم بار ئىدى. ئومۇمىي سەرمايىسى 653 مىڭ 986 يۈەن 22 پۇڭ ئىدى. 1956 - يىلى 3 - ئايدا ئۆزگەرتىلىپ دۇكان ئاچقاندىن تارتىپ، يىل ئاخىرىغا قەدەر باش سارايدىن ئالتە ماگىزىنغا بېرىلگەن توققۇز ئايلىق پىلان ۋەزىپىسى 2 مىليون 50 مىڭ يۈەن بولۇپ، ئەمەلىيەتتە 2 مىليون 163 مىڭ يۈەنگە يەتكۈزۈپ 113 مىڭ يۈەن ئارتۇق ئورۇندالغان. ئارىلاش پايدا ئىچىدىن 11 مىڭ 322 يۈەن 95 پۇڭ باج تۆلىگەن، ئىش ھەققى ۋە باشقا چىقىملار ئۈچۈن 95 مىڭ 813 يۈەن سەرپ قىلىنغان، ئاشقان پۇلنى يەنە سەرمايە قىلىپ قوشقان.

قالغان كەسىپلەردىكى ئۆزگەرگەن ماگىزىنلارنىڭ سودا - تىجارەت ئىشلىرى ئىلگىرىكىگە نىسبەتەن زور كۆلەمدە ئىلگىرىلىگەن. ئۆزگەرتىلگەندىن كېيىنكى يېڭىدىن تەشكىللەنگەن ماگىزىن ۋە باش سارايىنىڭ خىزمەت، سودا - تىجارەت ئىشلىرىنىڭ كۈندىن - كۈنگە راۋاجلىنىشىدىكى ئاساسىي سەۋەب، بىر تەرەپتىن پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ ھەر تەرەپلىمە قوللاپ مەدەت بېرىشى، ھەمدە ئىچكىرىنىڭ ھەر قايسى چوڭ شەھەر-

لىرىگە بېرىپ بازار تېپىپ، مال مەنبەلىرىنى تەشكىللەشكە كەڭ كۆلەملىك يول ئېچىپ بېرىشى، بانكىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش قەرز پۇلى بېرىپ سەرمايىسىنىڭ كەم قىسمىنى تولدۇرۇپ، ئەمەلىي ياردەم بېرىشى ئارقىلىق بولغان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆزگەرتىشنىڭ كىشىلەر رايىغا ياقىنانلىقىدىن، سودا ـ سانائەتچىلەرنىڭ تولۇپ تاشقان خۇشاللىقى بىلەن كۈچ چىقارغانلىقىدىن بولغان. تەپسىلاتى 4 ـ، 5 ـ جەدۋەلدە كۆرسىتىلدى.

(4 ـ جەدۋەل)

قەشقەر شەھىرىنىڭ 1956 ـ يىلىدىكى خۇسۇسىي سودا ـ سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئومۇمىي ئەھۋالىنى كۆرسىتىش جەدۋىلى (1990 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى)

	تۈر نامى	ئائىلە سانى	كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار سانى	سەرمايىسى (يۈەن)
ئۆزگەرتىشتىن بۇرۇنقى ئومۇمىي سانى		4882	6264	3292900
ئۆزگەرتىشكە قاتناشقانلار	ھۆكۈمەت بىلەن شېرىكلەشكەنلەر	157	357	1495302
	ۋەكالەتەن سېتىۋالغۇچى ـ ساتقۇچىلار	261	370	244859
	تېرىپ ئېلىپ پارچە ساتقۇچىلار	170	280	300000
	بىرلەشمە سودا دۇكان گۇرۇپپىسى	605	906	316617
	يەككە (مەمۇرىي) گۇرۇپپىلار	644	661	102804
	ئۇلاغ ترانسپورت كەسپىدىكىلەر	150	193	211157
	قول سانائەتچىلەر	1516	1762	484161
	جەمئىي	3503	4529	3154900
ئۆزگەرتىشكە قاتناشمىغانلار		1379		138000

(5 - جەدۋەل)

قەشقەر شەھەرىدىكى ئۆزگەرتىلگەن سودا - سانائەتچىلەر-

دىن 10 مىڭ يۈەندىن يۇقىرى سەرمايىغا ئىگە بولغانلار

ۋە ئۇلارنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى

رەتىپ نومۇرى	ئىسمى ئاتىسى	مىللىتى	ئۆزگەرتىلگەن سەرمايىسى (يۈەن)	شەرىكلەشكەن ئورۇن	ئورۇنلاشتۇرۇلغان ۋەزىپىسى
1	خالىق ئابدۇللا	ئۇيغۇر	111.497.72	بەيخۇا كۆڭسى	ماگىزىن مۇدىرى
2	مەھەممەت ئىنياز يۈسۈپ	"	44.449	جۇدەن كۆڭسى	"
3	تۇرەخان ئەلىۋاكى	"	43.312	"	"
4	روزى هاجى، رىشىت هاجى	"	39670.71	بەيخۇا كۆڭسى	پىرىكازچىك
5	ياقۇپ داموللام	"	35.786	ئەلما-تىرقۇلما ماللار كۆڭسىسى	جىڭلى
6	قاسىم هاجىم	"	37.248	بەيخۇا كۆڭسى	ماگىزىن مۇدىرى
7	غۇلامجان مەممەت هاجى	"	29.956	"	"
8	باقى ئىممىن	"	26691.77	"	"
9	مەتقۇل هاجىم	"	23.900	شىنىڭ كۆڭسى	جىڭلى
10	ئۆمەر جوك	"	22198	جۇدەن كۆڭسى	ماگىزىن مۇدىرى
11	مەممەتخان هاجىم	"	21.491.32	بەيخۇا كۆڭسى	فۇشىجاڭ ھەم تۈرلۈك مال جىڭلىسى
12	ئابدۇرېھىم هاجىم	"	30.000	ماي تىياتىرى	
13	قايۇپ	"	30.000	"	
14	ئابلاجان خالىق	"	20226	بەيخۇا كۆڭسى	ماگىزىن مۇدىرى

4- جەدۋەلنىڭ داۋامى

تەرتىپ نومۇرى	ئىسمى ئاتىسى	مىللىتى	ئۆزگەرگەن سەرمايىسى (يۈەن)	شەرىكلەشكەن ئورۇن	ئورۇنلاشتۇرغان ۋەزىيىتى
15	توختى موللا ھاجىم	ئۇيغۇر	18.515	بەيخۇا گوڭسى	زۇڭدەن باشلىقى
16	مەتقۇربان ھاجى مۇسا	〃	17.120	سودا بۆلۈمىگە	قوچقىلى
17	غوپۇر ئەيسا ھاجى	〃	15.234	بەيخۇا گوڭسى	〃
18	ئەھمەتخان تۇردى	〃	15.128	يەرلىك مال گوڭسى	ماگىزىن مۇدىرى
19	موللاخون ھاجى	〃	15.865	مۇنچا	
20	ئابلقاسىم ئېلى	〃	14.804	بەيخۇا گوڭسى	
21	مۇسا ئەيسا ھاجى	〃	14.640	〃	
22	ھېيت قۇربان ھاجى	〃	14.287	مۇنچا	
23	ئابلاجان خەلىل	〃	14.107	〃	
24	ئابلاجان مۆمىن	〃	13.480	بەيخۇا گوڭسى	ماگىزىن مۇدىرى
25	ئەبەي ئىمىن	〃	13.345	〃	
26	كېرىم ھاجىم	〃	12.562	〃	ماگىزىن مۇدىرى
27	ئەھمەت توختى ھاجى	〃	12.171	〃	
28	نۇر ئىمىن	〃	11.271	〃	
29	مۆمىن ئىمىن	〃	10.956	〃	

4 . سودا ـ سانائەتچىلەرنىڭ ئىدىيە ئۆزگەرتىش ئەھۋالى

سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش يالغۇز مۇلۈكچىلىك تۈزۈ-
مىنى ئۆزگەرتىپلا قالماستىن ئىدىيە ئۆزگەرتىشنى، دۇنيا

قاراشنى يېڭىلاشنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. سودا ـ سانائەتـ
چىلەر يالغۇز مۇلۇكچىلىك تۈزۈمى جەھەتتىكى ئۆزگەرتىشنى
قوبۇل قىلىپلا قالماي ئىدىيە ئۆزگەرتىشنىمۇ قوبۇل قىلغان.
ئىدىيە ئۆزگەرتىشنىڭ شەكلى ۋە ئۇسۇلى جەھەتتە، ھەم سىـ
ياسىي ئۆگىنىشلەرگە، ئۆگىنىش كۇرسلىرىغا قاتنىشىپ، ئېـ
كىسپلاتاتسىيە ئارقىلىق تۇرمۇش ئۆتكۈزۈشنىڭ نومۇس ئىـ
كەنلىكىنى نەزەرىيە جەھەتتىن تونۇغان بولسا، يەنە سوتـ
سىيالىستىك ئەمگەك مۇسابىقىسىگە قاتنىشىش ئارقىلىق ئەمـ
گەككە قاتنىشىپ ھالال ئىشلەپ تۇرمۇش كۆچۈرۈشنىڭ تولـ
مۇ شەرەپ ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان. قەشقەر شەھـ
رىدىكى سودا ـ سانائەتچىلەر سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىشتىن
كېيىن قەرەللىك ھالدا سىياسىي ئۆگىنىش ئېلىپ بېرىش تۈـ
زۈمىنى قەتئىي داۋاملاشتۇرۇش، بىرلىكسەپ تارماقلىرى ئاچـ
قان تەربىيەلەش كۇرسلىرىغا قاتنىشىپ سىستېمىلىق تەربىيە
ئېلىش بىلەن بىرگە سوتسىيالىستىك ئەمگەك مۇسابىقىسىگە
قاتنىشىپ زور نەتىجىلەرنىمۇ قولغا كەلتۈرگەن.

خۇسۇسىي سودا ـ سانائەتكە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرـ
تىش ئېلىپ بېرىلغاندىن كېيىن سودا ـ سانائەتچىلەرنىڭ
يوشۇرۇن ئاكتىپلىقىنى جارى قىلدۇرۇش، ھەم ئىدىيە ئۆزـ
گەرتىشنى ئىلگىرى سۈرۈپ، تىجارەت ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئۈـ
نۈمىنى تېخىمۇ ئۆستۈرۈش ئۈچۈن شەھەرلىك پارتىيە كومـ
تېتى ئۆزگەرتىلگەن بارلىق سودا ـ سانائەتچىلەرنى ھەممە
كەسىپلەر بويىچە سوتسىيالىستىك ئەمگەك مۇسابىقىسىنى قاـ
نات يايدۇرۇشنى چاقىرىق قىلدى. ھەمدە پارتىيە كومىتېتـ
دا يېتەكچىلىك قىلىش ئىشخانىسى تەشكىل قىلىنىپ، كۆپچىـ

لىكىنى سەپەرۋەر قىلىش بىلەن ھەر قايسى كەسىپ ـ لىنىيە-
لەر بويىچە ئەمگەك مۇسابىقىسىنىڭ كونكرېتنى پىلان ، تـۇ-
زۇم ۋە شەرت-شارائىتلىرىنى تۇرغۇزۇپ چىقتى. شەھىرىمىزدە
1956 ـ يىلىنىڭ ئاخىرقى پەسلىدىن 1957 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغا
قەدەر ئەمگەك مۇسابىقىسى ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇل-
دى. مۇسابىقە ئارقىلىق كۆپ ساندىكى سودا ـ سانائەتچى-
لەر ئۆز ئۆزىنى تەربىيىلەپ، خىزمەت، ئىشلەپچىقىرىش ۋە
تىجارەت سادەسىدە ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ھالال ئەمگەك سىڭ-
دۈرۈپ چىشلەشنىڭ زۆرۈرلىكىنى، كەسىپ جەھەتتە ئۆز ئىق-
تىدارىنى، تېخنىكا سەۋىيىسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، كەسىپ تى-
جارىتىدىكى ئىلغار تەجرىبىلەرنى قانات يايدۇرۇپ، سوتسىي-
يالىستىك قۇرۇلۇشقا ئۆز تۆھپىسىنى قوشۇشنىڭ ئالدى بىلەن
ئۆزلىرى ئۈچۈن پايدىلىق ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر تونۇپ يەتتى.

شەھىرىمىزدە يولغا قويۇلغان ئەمگەك مۇسابىقىسى سو-
دا ـ سانائەتچىلەر ئىچىدە ئومۇميۈزلۈك ئېلىپ بېرىلغان
بولسىمۇ، بۇ يەردە نۇقتىلىق ھالدا دۆلەت بىلەن خۇسۇسىي-
لار شىرىكچىلىكىدىكى تۆرلى مال باش سارىيى، ۋىلايەتلىك
توپ تارقىتىش پونكىتى قارىمىقىدىكى شىرىكلەشكەن پىششىق
خىش زاۋۇتى، ياغاچپۇرۇش كارخانىسى، ۋىلايەتلىك چارۋا
مال مەھسۇلاتلىرى شىركىتى قارىمىقىدىكى شىرىكلەشكەن ئىش
قوشۇش كارخانىسى قاتارلىق ئورۇنلاردا ئەمگەك مۇسابىقى-
سىنى قانات يايدۇرۇش ئارقىلىق قولغا كەلتۈرۈلگەن نەتى-
جىلەر ئۈستىدە توختىلىمىز:

(1) مۇسابىقە ئارقىلىق كۆپ ساندىكى ئەزالار سوتسىي-
يالىستىك ئۆزگەرتىشنىڭ ئەۋزەللىكىنى ھەقىقىي تونۇدى ۋە

ئۆزگەرتىشكە قارىتا ھەر خىل كۈمانى قاراشلارغا خاتىمە بەردى. مۇلۇكچىلىك جەھەتتىكى ئۆزگەرتىش خىزمىتى ئورۇندالغاندىن كېيىن كۆپ ساندىكى سودا-سانائەتچىلەر دىمىز كېلەچەكتىكى ئىستىقبالىنى تونۇغان بولسىمۇ، يەنە بەزىلىرى يەنىلا ئىشەنچ قىلالماي، سەرمايىلارنى تولۇق تاپشۇرماسلىق ياكى تاپشۇرغان سەرمايىسىدىن بىر قىسمىنى ھەر خىل سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ قايتۇرۇپ ئېلىشتا ئۇرۇنۇش ئەھۋاللىرى يۈز بەرگەنىدى.

سوتسىيالىستىك ئەمگەك مۇسابىقىسى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن بۇ خىل كۆز قاراشلارغا خاتىمە بېرىلىپ، ئىلگىرى سەرمايىسىنى قايتۇرۇۋېلىشتا ئۇرۇنغۇچىلار ئۆزلۈكىدىن «مەن چۈشەنمىگەن ئىكەنمەن، قىيىنچىلىقىم يوق ئىدى، بولسىمۇ جاز ئىدى، ئۆزۈم ھەر خىل كۆز قاراشتا بولۇپ، سەرمايەمدىن قايتۇرۇشنى تەلەپ قىلغانىدىم، بۇ پىكرىمدىن ياندىم» دېگەن ئىپادىلەرنى قايتا - قايتا بىلدۈرۈشتى. مەسىلەن: تۆرلى مال باش سارايى ئەزالىرىدىن 22 كىشى ھەر خىل ئورۇنسىز ئىشلارنى باھانە قىلىپ 4000 يۈەن سەرمايىسىنى قايتۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلغان، مۇسابىقىدىن كېيىن بۇلار «بۇ خىل كۆز قارىشىمىز توغرا ئەمەس ئىكەن» دېدى.

(2) سودا - سانائەتچىلەرنىڭ خىزمەت مەسئۇلىيەتچانلىقى ئۆستى. بۇرۇن سودا - سانائەتچىلەرنىڭ بەزىلىرىدە خىزمەت تۈزۈمىنى قوبۇل قىلماسلىق، بەزىلىرى خىزمەتكە كېچىكىپ كېلىش، ئىلگىرى كېتىش، خىزمەت ۋاقىتلىرىدا خۇسۇسىي ئىش قىلىش ئەھۋاللىرى يۈز بېرىپ كەلگەن بولسىمۇ، مۇسابىقە جەريانىدا بۇ خىل ئەھۋاللارنى ئۆزلۈكىدىن

ئاڭلىق ھالدا تۇگەنتى. خىزمەتكە ۋاقتىدا كەلمىش، ۋاقتىدا قايتمىش، بەلكى خىزمەت جەددىي بولغاندا كېچىلىرى ئىشلەش، بىر - بىرىنىڭ خىزمىتىگە ياردەم بېرىش ئادەتكە ئايلاندى.

(3) شەخسىي مەنپەئەتنىڭ ئاممىنىڭ مەنپەئەتى بىلەن بىر ئىكەنلىكىنى ئوچۇق تونۇدى. ئۆزگەرتىشنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە بىر قىسىم ئەزالاردا ئىلاج قىلىپ باپ ماللارنى ئېلىۋېلىپ ھايىنغا سېتىپ پايدا ئېلىش، بەلكى باشتا ماگىزىنلارغا چىققان ئەرزان باھالىق قىسمىلارنى ئۆچرەتتە تۇرۇپ سېتىۋېلىش ئەھۋاللىرى قىسمەن مەۋجۇت ئىدى.

مۇسابىقە يۈرگۈزۈلگەندىن كېيىن ئەزالار «بىزنىڭ ۋەزىپىمىز ئاممىنى تەمىنلەش، ئاممىنى تەمىنلەش ئۈچۈن كەلتۈرۈلگەن ماللارنى ئۆزىمىز ئېلىۋېلىشىمىز ۋە باشقا ماگىزىنلارغا بېرىپ ئۆچرەت بولۇپ ئېلىۋېلىشىمىز، ئاممىنىڭ مەنپەئەتىگە، شۇنىڭدەك دۆلەتنىڭ تەمىنلەش پىلانىغا تەسىر يەتكۈزگەنلىك، ئاممىنىڭ ئېھتىياجى تولۇق تەمىنلەنسە شۇنىڭ قاتارىدا، بىزنىڭ ئېھتىياجىمىز ھەل بولىدىغۇ» دېگەن تونۇشنى ھاسىل قىلغاندىن كېيىن، بۇ خىل ھادىسە كۆپ ئازايدى.

(4) ئىدىيىۋى تونۇشى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، ئۆز ئارا، مىللەتلەر ئارا ۋە ئامما بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ياخشىلاندى، شۇنىڭدەك سادىر بولغان كەمچىلىكلەرگە قارىتا ئۆز ئۆزىنى تەنقىد قىلالايدىغان ۋە باشقىلارغا تەنقىدىي ياردەم بېرەلەيدىغان، بىر - بىرىگە مەسئۇل بولىدىغان ئاڭلىقلىققا ئىگە بولدى.

(5) سودا - سانائەتچىلەرنىڭ ئەمگەك سۆيۈشى ئۆسۈپ، ئۆزىنى ئەمگەك ۋە خىزمەت بىلەن چېنىقتۇرۇپ، ئىجتىمائىي - جەمئىيەتكە لايىق ئەمگەكچىلەردىن بولۇش ئۈچۈن پائال تىرىشـ چانلىقلارنى كۆرسەتتى. تىجارەت ساھەسىدىكى كۆپ ساندىكى كىشىلەرنى ئېلىپ ئېيتقاندا، ئۇلار ئىلگىرىدىن تارتىپ جەمـ مائەتنى ئەمگەك قىلغان، قىلغاندىمۇ ئېغىر ئەمگەك قىلـ غان، بۇ نۆۋەت سوتسىيالىستىك ئەمگەك مۇسابىقىسى يۈرـ گۈزۈلگەندىن كېيىن، ئۇلار ئۆزلۈكىدىن دۇكان سۈپۈرۈش، ماللارنى تازىلاش، دۇكانلارنى كۈزەت قىلىش، ئامبارلاردىن يۆتكەپ كېلىدىغان ماللارنى ھارۋىدا سۆرەپ ياكى ئۆزى يۈـ دۈپ كېلىش ئىشلىرىغا ئادەتلەندى. بۇنىڭ بىلەن بىر پەـ سىلدە مال توشۇش ئۈچۈن ھاممالغا بېرىلىدىغان 1391 يۈەن پۇل ئىقتىساد قىلىندى.

(6) ئەزالاردا ئامىنىڭ مۈلكىنى سۆيۈش روھى ئۆـ سۈپ، دۆلەت ئىقتىسادىنى بۇزۇۋېتىش ياكى ئىختىيارىي خەجـ لەش، نېسى مال ئېلىۋېلىپ، قەرزدار بولۇۋېلىش، كاسسىدىـ كي پۇلنى يوقىتىپ قويدۇم دېگەن باھانىنى كۆرسىتىپ خەجـ لەپ كېتىشلەرگە ئوخشاش شەكلى ئۆزگەرگەن خىيانەت قىلىش ئىشلىرى تۈزىتىلدى. مەسىلەن: تۈرلۈك مال بارىش ساۋىيىدا ئىلگىرى بىر نەچچە يىلەننىڭ مال ئېلىپ قەرز قىلىۋالغان 1124 يۈەن پۇلنى مۇسابىقە جەريانىدا ئۆزلۈكىدىن بىراقلا تاپشۇرۇپ تۈزەتتى. 13 كىشىنىڭ ئىختىيارىي ھالدا كاسسىـ دىن ئېلىپ خەجلەپ كەتكەن 2703 يۈەن پۇلى تامام تاپشۇرۇلدى. ھەممە سادىر بولماسلىق ئۈچۈن دەبدە ئەزالار نازارەت قىـ لىش تۈزۈمى ئورنىتىلدى.

(7) خەۋپ - خەتەردىن قورقماي، ئاممىنىڭ مۈلكىنى
قۇتقۇزىدىغان مۆجىزە يارىتالىغان. ۋىلايەتلىك تۈپ تارقى-
تىش پونكىتىغا ئۆزگەرتىلگەن پىششىق خىش زاۋۇتىدا 600
مىڭ دانە پىششىق خىش سېلىندىغان چوڭ خۇمدان ئوت كۆ-
يۈپ تازا قىزىغاندا خۇمداننىڭ شالاسى چۈشۈپ كېتىش ھا-
دىسىسى يۈز بېرىدۇ. بۇنىڭغا ۋاقتىدا چارە قوللىنىپ رې-
مونت قىلىنمىسا 600 مىڭ دانە خىشنىڭ سۈپىتىگە تەسىر يەت-
كەندىن تاشقىرى، ئىككى ئايغا تىزىلغان 30 مىڭ دانە خىش
پەقەتلا كېرەكتىن چىقىپ زىيان بولاتتى. مۇشۇنداق جىددىي
پەيتتە پىششىق خىش زاۋۇتىنىڭ پارتىيە ياچېيكىسى
ئوت كۆيۈۋاتقان خۇمدان ئىچىگە چۈشۈپ بۇزۇلۇپ كەتكەن
شالانى ئوڭلاپ 600 مىڭ دانە خىشنىڭ زىيىنىنى ئازايتىشنى
ئوتتۇرىغا قويغاندا، سەرمايە قوشۇپ كىرگەن ئەزا يۈنۈس
ئەمەت ئۆزلۈكىدىن ھەرىكەتلىنىپ بېشىغا تاغارنى ھۆل قى-
لىپ كىيىپ تۇرۇپ بىر سائەت مىقدارى ئوت ئىچىدە ئىشلەپ،
چۈشۈپ كەتكەن شالانى ئوڭلاپ، 45 مىڭ دانە خىشنى زىيان-
دىن ساقلاپ قالغان.

(8) تىرىشچانلىق بىلەن كارخانا باشقۇرۇپ، ئىقتىسادچىل-
لىق بىلەن ئىش قىلىش. تۈرلى مال باش سارىيىدىكى ئال-
تە ماگىزىنىنىڭ ئېھتىيات ئىشخانىسى ئىخچاملاپ بىرلىك-
كە كەلتۈرۈش نەتىجىسىدە مەش، كۆمۈر، ئورۇن ئىجارىسى
قاتارلىقلارغا كېتىدىغان 302 يۈەن پۇلنى ئىقتىساد قىلغان.
ۋىلايەتلىك تۈپ تارقىتىش پونكىتى قارمىقىدىكى ياغاچچى-
رۇچخانىسى ئۆزىدە يىغىلىپ تاشلىنىپ ياتقان ياغاچلارنىڭ
ئۇچىدىن چىققان كالتەك ئوتۇنلارنى ئوتۇن قىلىپ سېتىشنى

توختىتىپ، سايمان ياساپ ئاممىنى تەمىنلەشكە كىرىشىپ،
نەتىجىدە ئادەتتىكى كارىۋات، جوزا، بەندىڭلارنى ياساپ
10 مىڭ يۈەن كىرىم قىلىنىۋالغان. خۇمدانچىلىق
كارخانىسىندا ئىلگىرىدىن تارتىپ كۆل بىلەن
تاشلىنىپ كېتىدىغان كۆمۈر ئۈۋاقلىرىنى يىغىۋېلىپ جەمئىي
1425 يۈەن تېجەپ قالغان. خۇمدان خىزمەتچىلىرى ئىلگىرى
ئەمگەككە قاتناشمايتتى، ئەمگەك مۇسابىقىسى يۈرگۈزۈلۈپ
ئىقتىسادقا رىئايە قىلىپ، ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇش
ئۆگىنىشى ئېلىپ بېرىلغاندىن كېيىن، بۇلار ھەر كۈنى ئىككى
سائەت ئەمگەك قىلىش تۈزۈمىنى يولغا قويدى. ئەمگەكنىڭ
ئەمەلىي ئۈنۈمى زور بولدى. خۇمدانغا خىش تىزىپ 50 گۈك
ئىقتىساد قىلدى. تاشلىنىپ قالغان خىشتىن 8000 نى يىغى-
ۋالدى. تاشلىنىپ كەتكەن قارا تاشتىن 55 مىڭ جىڭ يىغى-
ۋالدى (ئاھاك تېشىنىڭ ئارىسىدىن ئىلغاپ تاشلاپ كەتكەن
تاش). كۆل بىلەن تاشلىنىپ كەتكەن ئاھاكتىن 1024 جىڭ
يىغىۋالدى. چىقىرىۋەتكەن كۆل ئارىسىدىن 37 مىڭ 500 جىڭ ئۇ-
ۋاق كۆمۈر يىغىۋالدى (بۇ كۆمۈر ئۇۋىقى مەخسۇس خىز-
مەتچىلەرنىڭ تەرگىنى). تاشلىنىپ قالغان پىششىق خىشتىن
7500 نى يىغىۋالدى. خۇمدان بويىچە 3 - ئايدىن 5 - ئاي-
غا قەدەر چىقىملىغان نەرسىلەردىن يىغىۋېلىنغان نەرسىلەرنىڭ
قىممىتى 3354 يۈەن 80 فۇڭ بولغان.

(9) تىجارەت ۋە كەسپىي باشقۇرۇش تېخنىكا ۋە تەجرى-
بىلىرىنى ئالماشتۇرۇپ يېڭى ئۇسۇل، يېڭى چارە ۋە ئىجادى-
يەتلەرنى بارلىققا كەلتۈرۈپ، ئۆزىدە بار بولغان قابىلىيەت-
لەرنى دۆلەت ئۈچۈن تۆھپە قىلىپ ئالاھىدە تۆھپىلەرنى قوشقان.

مەسىلەن: تۆرلى مال باش سارىيىنىڭ ئاساق ئالتە ماگىزىن-
نىڭ 1956 ـ يىللىق ئوبوروت پىلانى 2 مىليون 50 مىڭ يۈەن ئىدى.
يۇقىرىدىكى چارىلارنى قوللىنىپ ئەمەلىيەتتە 2 مىليون
163 مىڭ يۈەن ئورۇنلاپ، بەلگىلەنگەن پىلاندىن 113 مىڭ
يۈەن ئاشۇرۇۋەتتى. چارۋا مەھسۇلاتلىرى شىركىتى لىنىيىسى-
دە شىردىكلەشكەن تېرە، يۇڭغا، ئىش قوشۇش كارخانىسىدا ئىل-
گىرى خام تېرىنى 15 كۈندە ئاران ئاشلىمىدىن چىقىراتتى.
مۇسابىقە يولغا قويۇلغاندىن كېيىن شىركەت ئەزاسى ئوبول-
خان تىرىشىپ ئىشلەپ يېڭى ئۇسۇلدا كىسلاتا بىلەن 17 سا-
ئەتتە ئاشلاپ چىقىشنى ئىجاد قىلىپ ئىشلەپچىقىرىشنىڭ سۈر-
ئىتىنى 18 ھەسسە تېزلەتكەن. بۇنىڭدىن باشقا، ئىلگىرى بىر
تېرىنى بىر جىڭ $6\frac{1}{2}$ سەر ئۈن بىلەن ئاشلاپ 15 كۈندە چى-
قىراتتى. بۇنى تەجرىبە قىلىپ تۆت كۈندە $11\frac{1}{2}$ سەر ئۈن
بىلەن ئاشلاپ چىقىرىپ تەننەرقىنى تۆۋەنلەتكەن. بۇ كارخا-
نا مۇشۇ ئۇسۇلدا 32 مىڭ دانە تېرە ئاشلاپ جەمئىي 22 مىڭ
جىڭ ئۈن ئىقتىساد قىلدى. ئەمگەك كۈچىمۇ ئىقتىساد قىلىن-
دى. مەسىلەن: ئىلگىرى 730 گۇڭ بىلەن 12 مىڭ 450 تېرىنى 53
كۈن ئىچىدە ئاشلاپ چىقارغان بولسا، مۇسابىقە يولغا قويۇل-
غاندىن كېيىن 825 گۇڭ بىلەن 25 مىڭ تېرىنى 50 كۈندە ئاش-
لاپ چىقىرىپ، ئىش ئۈنۈمىنى بىر ھەسسە ئاشۇرغان. پىششىق-
خىش زاۋۇتىدا ئىلگىرى چوڭ تىپتىكى خۇمدان يوق ئىدى.
ئەڭ چوڭ خۇمدان ئاران 30 مىڭ خىش چىقىرالايتتى. پىشۇ-
رۇپ چىقىرىلغان خىش ئەمەلىي ئېھتىياجنى تەمىن ئېتەلمە-
گەچكە قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرىنى يەتكۈزۈشتە زور قىيىنچى-
لىق يۈز بېرىپ كەلگەنىدى. سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئو-

روئنلىنىپ سوتسىيالىستىك ئەمگەك مۇسابىقىسى ئېلىپ بېرىل-
غاندىن كېيىن، ئىشلەپچىقىرىش سۈرئىتىنى ئېھتىياجىغا لايىق-
لاشتۇرۇش يولىدا ئىككى ئاي باش قاتۇرۇپ ئويلاپ يېڭى-
تېخنىكا ئىشلىتىپ چوڭ تىپتىكى خىش پىشۇرىدىغان خۇمدان-
دىن ئىككىنى ياساپ چىقتى. ئىككى خۇمداننىڭ ئىشلەپچىقى-
رىش ئىقتىدارى ئايرىم - ئايرىم 600 مىڭ ۋە 400 مىڭ بو-
لۇپ، ئىككى خۇمدان 20 كۈندە بىر مىليون دانە خىش ئىشلەپ-
چىقىرالايدىغان سەۋىيىگە ئىگە بولغان. بۇ، خۇمداننىڭ ئىش-
لەپچىقىرىش ئىقتىدارى چوڭ بولۇپلا قالماي ئېنېرگىيە سەر-
پىياتى تۆۋەن، ئىلگىرىكى بىر دانە خىش ئۈچۈن 15 سەر كۆ-
مۈر كەتسە، ئەمدى توققۇز سەر كۆمۈر بىلەن پىشۇرۇلىدىغان
بولدى.

ياغاچ چىرۇشلۇق كارخانىسىدا ئامىنى ياغاچ بىلەن
تەمىنلەشتە يەرلىك ياغاچ يېتىشمەسلىك، بولۇپمۇ چوڭ قۇرۇ-
لۇشلارنى ياغاچ بىلەن تەمىنلەشتە قىيىنچىلىقلار مەۋجۇت ئى-
دى. بۇنىڭغا قارىتا ئەزالار تەكلىپ بېرىش ئارقىلىق ئوي-
تاغدىن قارىغاي كېسىپ كېلىپ تەمىنلەش تەجرىبىلىرىنى يا-
راتتى. نەتىجىدە 1956 - يىلى ئىچىدە 750 كۇب مېتىر ياغاچ كەل-
تۈرۈپ قۇرۇلۇش ئېھتىياجىنى تەمىنلىگەن. بۇنىڭدىن ئىلگى-
رى ياغاچ كەلتۈرۈش ئىشىنى قۇرۇلۇش تۈۋنى ئىشلىگەن بول-
سىمۇ، باشقا ئورۇنلار يولغا قويالمىغانىدى. ئەمگەك
مۇسابىقىسى قانات يايدۇرۇلغاندىن كېيىن، سودا - سا-
نائەتچىلەرنىڭ يوشۇرۇن ئاكتىپلىقىنى جارى قىلدۇرۇپ، جا-
پالىق ئېغىر ئىشلارنى تالىشىپ قىلىدىغان، قىيىنچىلىقى كۆپ،
شارائىتى ناچار ئورۇنلارغىچە بېرىپ خىزمەت قىلىشقا ئىنتى-
لىدىغان ياخشى كەيپىياتلار بارلىققا كەلدى.

شەھەرلىك پارتىيە كومىتېتىنىڭ بىۋاسىتە يېتەكچىلىكىدە ئەمگەك مۇسابىقىسىغا يېتەكچىلىك قىلىدىغان ئورۇنلار ئايىمۇ ئاي خۇلاسە چىقىرىپ، ياخشى ئىش، ياخشى ئادەم، ئىلغار تەجرىبىلەرنى ۋاقتىدا قانات يايدۇرۇپ تۇرغان. 1957 - يىلى ئىچىدە قەشقەر شەھىرىدە ئېچىلغان ئىلغارلار يىغىنىغا ۋە ئاپتونوم رايونلۇق سودا - سانائەت بىرلەشمىسى ئاچقان ھەم سودا نازارىتى ئاچقان ئىلغارلار يىغىنىغا شەھىرىمىزدىكى سودا - سانائەتچىلەردىن بىر قانچە كىشى ئىلغار بولۇپ قاتنىشىپ، ئايرىم - ئايرىم ھالدا مېدال ھەم ماددىي مۇكاپات ھەم تەقدىر قەغىزىگە ئېرىشتى. ئەمگەك مۇسابىقىسى كەڭ سودا - سانائەتچىلەرگە ئومۇميۈزلۈك ئەمەلىي تەربىيە بولدى. بولۇپمۇ سودا - سانائەتچىلەرنىڭ ئەمگەك ئارقىلىق ئۆزىنى ئۆزگەرتىش، ئىدىيە ئۆزگەرتىش، ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئەمگەك سۆيەر قەيسەر ئىرادىسىنى ئۆزلەشتۈرۈپ، بۇرژۇئا كۆز قارىشىنى ۋە بۇرژۇئا تۇرمۇش ئۇسلۇبىنى تۈگىتىپ، يېڭى ئەمگەكچىلەردىن بولۇپ يېتىشىشكە ئاساس يارىتىپ بەردى.

شىنجاڭ — ۋەتىنىمىزنىڭ ئايرىلماس زېمىنى

ۋاڭ شىياڭ

ئۇزاق ۋاقىتتىن بېرى داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئىقتىسادىي، مەدەنىي ئالاقە

ئىنسانىيەتنىڭ تەرەققىيات تارىخىغا نەچچە 100 مىڭ يىلدىن ئاشتى. ئېلىمىزنىڭ خۇاڭخې ۋادىسىدا ئىپتىدائىي كىشىلەرنىڭ پەيدا بولۇشى ئاسىيادىكى قەدىمكى مەدەنىيەتنىڭ تىپىك ۋەكىلىدۇر.

بۇنىڭدىن تەخمىنەن 600 مىڭ يىلدىن 10 مىڭ يىل ئىلگىرىكى كونا تاش قوراللىرى دەۋرىدىلا بۈگۈنكى ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدا، ئىنسانىيەت پائالىيىتىنىڭ ئىزلىرى بولغانىدى. غەربتىكى ئىچكى دېڭىز قىرغىقىدىن شەرقتىكى فەرغانە جىلغىسىغىچە، جەنۇبتىكى تۈركمەنىستان ھەتتا زەيسەن كۆلى بىلەن سىبىرىيىكى ئارىلىقىدىكى ئېرتىش دەريا ۋادىسىدا كونا تاش قوراللار دەۋرىگە ئائىت مەدەنىي يادىكارلىقلار ئىزى بايقالغان. ۋەھالەنكى، خۇاڭخې ۋادىسى بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيا زېمىنى ئارىلىقىدا تۇرۇۋاتقان بۈگۈنكى شىنجاڭ رايونىدىنلا كونا تاش قوراللار دەۋرىگە ئائىت مەدەنىيەت ئىزلىرى بىلەن مەدەنىي يادىكارلىقلارنىڭ تا بۈگۈنكىچە

بايقالمىغانلىقى — كونا تاش قوراللار دەۋرىدە شىنجاڭنىڭ
يەنىلا ئادەمزات ئايىغى تەگمىگەن، ئېچىلمىغان جاي ئىكەن-
لىكىنى ئىسپاتلىدى. لېكىن بۇنىڭدىن 6-7 مىڭ يىل بۇرۇنقى
يېڭى تاش قوراللار دەۋرىگە ئائىت مەدەنىيەت ئىزلىرى
شىنجاڭدا كۆپ بايقالدى. سىپتا تاش قوراللىرى، سۈركەپ
ياسالغان تاش قوراللار، رەڭلىك ساپال قاچا قاتارلىقلار،
شەرقتە قۇمۇلدىن تارتىپ، غەربتىكى قەشقەرگىچە، شىمال-
دىكى ئالتايدىن تارتىپ، جەنۇبتىكى خوتەنگىچە بولغان ئا-
رىلىقتا، تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىدىكى ھەممە جايغا
تارقالغان. بۇنى ئوخشاش مەزگىلدىكى مەدەنىيەت ئىزلىرى
بىلەن سېلىشتۇرغاندا، يېڭى تاش قوراللار دەۋرىدىكى شىن-
جاڭ رايونىنىڭ مەدەنىيەت ئىزلىرى ئوتتۇرا ئاسىيا رايو-
نىدىكى گېيتون مەدەنىيىتى، قىرىتىمىنال مەدەنىيىتى بىلەن
روشەن دەرىجىدە ئوخشىمايدۇ، ھالبۇكى خۇاڭخې ۋادىسىدىكى
يائۇشاۋ مەدەنىيىتى بىلەن كىشىنى ھەيران قالدۇرغىدەك
ئوخشاشلىققا ئىگە؛ شۇنداقلا شىنجاڭدىكى يېڭى تاش قو-
راللار دەۋرىگە ئائىت مەدەنىيەت ئىزلىرى چىڭخەي، گەنسۇ،
نىڭشيا، ئىچكى موڭغۇل، شەرقىي شىمالنىڭ شىمالىي قىسمى
قاتارلىق ئۆلكە، رايونلاردىكى شۇ تىپتىكى ئىزلار بىلەن
تېررىتورىيە جەھەتتىن تۇتىشىپ كەتكەن، تۈرىمۇ بىردەك.
بۇ شۇنى كۆرسىتىدىكى، شىنجاڭدىكى 6 — 7 مىڭ يىل ئىلگىـ
رىكى ئېپتىدائىي ئىنسانلار غەربتىن ئەمەس، بەلكى شەرق-
تىن كۆچۈپ كەلگەن. بۇ قەبىلىلەر ئاساسەن بۈگۈنكى ئىچكى
موڭغۇل، گەنسۇ ۋە چىڭخەيدىكى ساكلار (يۈن ئۇرۇقلۇق
رۇڭلار)، چاڭ قەبىلىلىرى ۋە كېيىنچە ئارقا - ئارقىدىن

غەربكە كۆچۈپ بارغان دىڭلىڭلار، جۇيەنلىكلەر، شەنخۇەنلىكلەر، لۈشىلىقلار، توخرىلىقلار، يەنجىلىقلار، داشىيالىقلار، شۇنداقلا ئۇيسۇنلار، ئۇلۇغ ياۋچىلار، ھونلار قاتارلىق قەبىلىلەر بۈگۈنكى شىنجاڭدىكى قەدىمكى مىللەتلەر تۈپىنى شەكىللەندۈرگەن. بۇلار ئاللىبۇرۇنلا تارىخشۇناسلار، مەدەنىي يادىكارلىقلار ئارخېئولوگلىرى تەرىپىدىن ئىسپاتلانغان.

قەدىمكى مەدەنىيەت ئالاھىدىلىكىنىڭ ئوخشاشلىقى ۋە قانداشلىق مۇناسىۋىتىنىڭ يېقىنلىقى شىنجاڭ رايونىدىكى قەدىمكى ئىنسانلارنى ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت جەھەتلەردىن شەرقتىكى مىللەتلەرنىڭ ئۇرۇقلىرىغا تەبىئىي ھەم ئىختىيارىي ئاساستا يېقىنلاشتۇردى ۋە بېقىندۇردى. ئۇلار ئىچكى ئۆلكىلەرنىڭ ئىپتىدائىي ئىگىلىكىنى غەربىي دۇنياغا ئېلىپ كىرگەن ھەم ئۆزلىرى غەربكە كۆچۈپ كەلگەندىن كېيىنكى يېڭىدىن ئۆزلەشتۈرگەن ئىپتىدائىي مەدەنىيەتنى ئىچكى ئۆلكىلەرگە كىرگۈزگەن، بۇ كېيىنچە ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا مىراس قالدۇرغان مەڭگۈ ئاجرالمايدىغان ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت ئالاقىسىنىڭ مۇقەددىمىسى بولۇپ قالغان.

يېپەك ئىشلەپچىقىرىشتا دۇنيادا داڭ چىقارغان ئېلىمىز ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكىدىكى يېپەك مەھسۇلاتلىرىنى ئارقا-ئارقىدىن غەربىي دىيار ئارقىلىق، ياۋروپا قۇرۇقلۇقىغا چىقىرىۋاتقان پەيتتە، بۈگۈنكى شىنجاڭ رايونىدىكى قاشتېشىنىمۇ كۆپلەپ ئىچكى ئۆلكىلەرگە توشۇپ كەتكەن. بۇ، جاڭ چيەننىڭ «يوچۇق ئېچىشى» دىن ئۇن نەچچە ئەسىر ئىلگىرىكى ئىش ئىدى. 1976-يىلى قىشتا، خېنەن ئەنياڭنىڭ يىن خارابىلىكىدىكى «سادىق كېلىن قەبرىسى» دىن چىققان مەدەنىي يادىكارلىق-

لار بۇنىڭ كۈچلۈك ئىسپاتى. بۇ ئېلىمىزنىڭ شاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى پادىشاھ يىن ۋۇدىڭنىڭ جۇر ئىسىنىڭ قەبرىسى ئىدى. قەبرىدىن قېزىپ ئېلىنغانلار ئىچىدە مۇراسىم سايمانلىرى، ھۆرمەت جابدۇقلىرى ۋە كۈندىلىك تۇرمۇش ئەسۋابلىرى بىلەن زىبۇزىننەت بۇيۇملىرىنى ئاساس قىلغان قاشتېشى بۇيۇملىرى بولۇپ، 756 گە يەتكەن، بۇلار بارلىق قېزىپ ئېلىنغان مەدەنىي يادىكارلىقلىرى ئومۇمىي سانىنىڭ 39.2 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. رەڭگى سۈزۈك قاشتېشى بۇيۇملىرىنى ياساش ھۈنىرى ۋە پارقىرىتىش تېخنىكىسى جەھەتلەردىن شۇ دەۋردىكى دۇنياۋى ئىلغار سەۋىيىگە يەتكەن. مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى مۇتەخەسسىسلەرنىڭ تەكشۈرۈپ بېكىتىشىچە، بۇ قاشتېشى بۇيۇملارنىڭ تاش ماتېرىياللىرى شىنجاڭنىڭ قاشتېشى ماتېرىياللىرى ئىكەن، بەلكى ھەممىسى كۈئېنلۇن تېغى ئېتىكىدىكى خوتەن، يەكەن قاتارلىق جايلاردىن كەلتۈرۈلگەنىكەن. ئىچكى ئۆلكىلەردىن كىرگۈزۈلگەن يىپەك بۇيۇملار، سىرلانغان بۇيۇملار، كەشتىلەنگەن بۇيۇملار، ئالتۇن، كۈمۈش، زىبۇزىننەت بۇيۇملىرى ۋە مىس بۇيۇملىرى دېگەنلەرنىڭ شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن تېپىلىشى ھەددى - ھېسابسىز. مەسىلەن: سالنامە دەۋرىگە، ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىگە ئائىت ئالتايدىكى قەدىمكى قەبرىستانلىقتىن چىققان سۇمرۇغنىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن ئەلا سۈپەتلىك يىپەك بۇيۇملار بىلەن ئالغۇي جىلغىسى، قۇمۇل بەشمۇتەڭدىن چىققان سىرلانغان ئەسۋابلار، مىس ئەينەك قاتارلىق بۇيۇملار بىر مەھەل جاھاننى زىلزىلىگە كەلتۈرگەنىدى.

ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىدە پۈتكەن «يىجۇ مەكتۇپلىرى، ۋاڭخۇي ئىزاھاتى» ناملىق كىتابتا خاتىرىلىنىشىچە، جۇۋۇۋاڭ جازا يۈرۈشى قىلغاندا بۈگۈنكى شىنجاڭدىكى نۇرغۇنلىغان مىللەتلەرنىڭ زور كۈچ بىلەن ياردەم بېرىشىگە ئېرىشكەن. شاڭ خاندانلىقىنى يوقاتقاندىن كېيىن، جۇچىڭۋاڭ ئاچقان تۆھپىنى تەنتەنە قىلىش مۇراسىمىدا، پامىرنىڭ شەرق ۋە غەربىدىكى ھەر قايسى كىچىك دۆلەتلەردىنمۇ كېلىپ مۇبارەكلىگەن، بۇنىڭ ئىچىدە فەرغانە (بۈگۈنكى پامىر ئەتراپلىرى) دىن سوۋغا قىلىنغان يولۋاس — يىلپىزلارنى تۇتۇپ يەۋېتىدىغان ئۇچقۇر قاپلان، كۈئېنلۈن قەبىلىسىدىكىلەر ئىنئام قىلغان كۆك قاشتېشى بار، يەكەنلىكلەر «تۆگە، ئاق قاشتېشى، ياۋا ئات، قولان، خېچىر، ئېسىل كامان قاتارلىقلارنى سوۋغا قىلغان». غەربىي جۇ سۇلالىسى پادىشاھى مۇۋاڭ (مىلادىدىن بۇرۇنقى 976- يىلدىن 922- يىلغىچە) «زاۋفۇغا ھارۋا ھەيدىتىپ، غەربنى كۆزدىتىشكە بېرىپ، شىۋاڭمۇنى كۆرگەندە خۇشاللىقىدىن قاشتېشىنى ئۇنتۇغان» («تارىخنامە، جاۋشى ئائىلىسى» دىن). شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا تاكى شىنجاڭنىڭ ئەڭ جەنۇبىغىچە بېرىپ «كۈئېنلۈن تېغىنىڭ ئېتىكىدە، قىزىل دەريانىڭ شىمالىغا بارگاھ تىككەن......، ياخشى كۈنلەرنىڭ بېرىدە تەگرىدىتوت كۈئېنلۈن تېغىغا چىقىپ، پادىشاھ ئوردىسىنى كۆزەتكەن» («مۇتىيەنزى تەزكىرىسى» نىڭ ئىككىنچى جىلىتىدىن). غەرب سەپىرىدە، مۇۋاڭ يەنە يول-بويلىرىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرگە ئالتۇن — كۈمۈش زىننەت بۇيۇملىرىنى، جەشۇت، قىزىل كۆمۈلاچ قاتارلىق بۇيۇملارنى ھەدىيە قىلغان. يەنە سەدەپ، زىننەت بۇيۇملىرى، سەدەپ كەمەر قاتارلىق

ئەينى چاغدىكى داڭلىق نەپىس بۇيۇملىرىنىمۇ ئالاھىدە ھە-
دىيە قىلغان. شىنجاڭنىڭ لوپنۇر كۆلى بويىدىكى بۇرۇنتى
قەبرىستانلىقتىنمۇ، ئاۋۋالقى چىن مەزگىلىگە ئائىت بولغان
شەرق ۋە جەنۇبتىكى دېڭىز بويلىرىدىنلا چىقىدىغان قۇلۇلە
قېپىمۇ بايقالغان. قارىغاندا، بۇ بىر خىل تەسادىپىي ماس
كېلىپ قالغانلىق بولماستىن، بەلكى، قەدىمكى زاماندىكى رى-
ۋايەتلەرنىڭ رېئاللىقتىن ئاساس تاپقانلىقى بولسا كېرەك.

مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش جەھەتتە، رىۋايەتلەردە ئېيت-
تىلغان يىراق قەدىمكى دەۋردىن باشلاپ، شىنجاڭ بىلەن ئىچ-
كىرىدىكى ئالاقىنىڭ تەكشۈرۈشكە بولىدىغان تارىخىمۇ بار.
تارىختا خاتىرىلىنىشىچە، سېرىق ئەۋلىيا دەۋرىدە، ۋەزىر-
لىكلۇن مۇزىكا رېتىمىنى بېكىتىش ئۈچۈن كۇئېنلۇن تاغ-
ئېتىكىدىكى «جيشى جىلغىسى» غا كېلىپ نۇسلۇب ئالغان، يەرلىك
كىشىلەر ئۇنىڭغا ئۇزۇنلۇقى توققۇز سۇڭ كېلىدىغان بامبۇك نە-
سۇۋغا قىلغان. بۇ نەي «ئالتە ئاۋاز، ئالتە تەڭكەش» نى ئورۇنلى-
يالايدىكەن. لىكلۇن نەينى ئېلىپ خۇشاللىق بىلەن قايتىپ، ئوتتۇ-
تۇرا، تۈزلەڭلىك ئۈچۈن مۇقام تۈزگەن. يەن، شاڭ سۇلالىسى
دەۋرىدە، شىنجاڭ ۋە مەملىكىتىمىزنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى
نۇرغۇنلىغان ئاز سانلىق مىللەتلەر پات - پات شاڭ سۇلالى-
سىنىڭ پايتەختىگە بېرىپ قۇتلۇقلاپ «ئۆزلىرىنىڭ مۇزىكا،
ئۇسسۇللىرىنى تەقدىم قىلغان». يەنە جۇ مۇۋاڭ غەربكە سايا-
ھەت سەپىرىدە، «كۆل ئۈستىدە قەدەھ كۆتۈرگەندە، شىۋاڭمۇ
شاھانە نەزمە ئوقۇغان، ۋاڭ دەرھال مۇشائىرە قىلغان»
(«لېزى. مۇۋاڭ قىسسىسى» دىن)، تەكرىدقۇت لۇ بەگلىكىدە

«ئاق بۇغىنى جەنۇبقا قارىتىپ نەزىرە قىلىپ، كەڭ كۆشادە كۆڭۈل ئاچقان» («يۇتكەنلەردىن تېپىلغانلار» دىن) دېگەن خاتىرىلەر بار. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، جۇ ئوردىسى بېكىتكەن «ئالتە دەۋر ئۇسسۇلى»، بولۇپمۇ پادىشاھ ئوردىسىدىكى «توت ئەۋلاد مۇزىكىسى»، شۇ چاغدا ۋەتىنىمىزنىڭ شەرقىي بىلەن غەربىنىڭ مۇزىكا، ئۇسسۇللىرىنىڭ ئۆز ئارا سىڭىشكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، ئەڭ ئاز دېگەندىمۇ مىلادىدىن بۇرۇنقى 10 - ئەسىرنىڭ ئالدى - كەينىدە شىنجاڭنىڭ مۇزىكا، ئۇسسۇللىرى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونىغا تارقالغان. شۇڭلاشقا، دۆڭخۇاڭ قەبرىستانلىقىدىكى 423 چى ئېگىزلىكتىكى ئۆڭكۈر تېمىغا شى ۋاڭمۇ بىلەن جۇ مۇۋاڭنىڭ بىرگە تۇرغان سۈرىتى سىزىلغان.

ئەگەر، شىنجاڭ بىلەن ئىچكىرىنىڭ يىراق قەدىمكى مەزگىللەردىكى مۇناسىۋىتى تېخى ۋايىغا يەتكەن بولماستىن، يەنىلا ئىستىخىيىلىك ھالەتتە ئىدى دېيىلىدىغان بولسا، ئۇنداقتا، چىن، خەن سۇلالىسى بىرلىككە كەلتۈرگەن كۆپ مىللەتلىك ۋەتىنىمىز كۆسىرى ھەقىقىي تىكلەنگەن ۋە مۇستەھكەملەنگەندىن كېيىن بۇ مۇناسىۋەت ئاڭلىقلىققا ئايلاندى ھەم مۇقىملاشتۇرۇلدى. مىلادىدىن بۇرۇنقى 2 - ئەسىردە، غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ بىلگە تۆرىسى جاڭ چيەن غەربىي دىيارغا ئەلچىلىككە كېلىپ بۇ خىلدىكى مۇناسىۋەت ئۈچۈن يېڭى بىر نامايەندە تىكلەپ، شىنجاڭ بىلەن ئىچكىرىنىڭ زىچ ئالاقىسى، دوستانە كېلىپ-بېرىشى ئۈچۈن يېڭى دەۋر ئاچتى. ئېلىمىزدە «خەن، تاڭ سۇلالىسىنىڭ گۈللەنگەن» مەزگىلى، يالغۇز ئىچكىرىدىكى خەنزۇ مىللىتىنىڭ قۇدرەت

تاپقان دەۋرى بولۇپلا قالماستىن، چېگرا رايونىدىكى ھەر قايسى ئاز سانلىق مىللەتلەر بىلەن ئىچكىرىدىكى خەنزۇ مىللەتلىرىنىڭ ئورتاق گۈللەپ كۈچەيگەنلىكىنىڭ ئۇلۇغ رېكورتى ئىدى.

غەربىي خەن دەۋرىدە، ئىچكىرىدىن غەربىي دىيارغا كېلىدىغان «ئەلچىلەرنىڭ باش - ئايىغى بىر بىرىگە كۆرۈنەتتى، كۆپ بولغاندا بىر قانچە يۈز كىشى، ئاز بولغاندا يۈزدىن ئارتۇق كىشى ئىدى.» شەرقىي خەن سۇلالىسى مەزگىلىگە كەلگەندە، «تېخىمۇ كۆپىيىپ مۇنبەت دالا ئېكىنزارلىققا ئايلاندى، يول ئېغىزلىرىدا پوچتا بېكەتلىرى قۇرۇلدى»، ھەر كۈنى ئۆتەڭ ئارا قاتناپدىغانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى؛ «سودىگەرلەر، مېھمانلار ھەركۈنى چېگرا رايونغا كېلىپ تۇرىدۇ» («كېيىنكى خەننامە، غەربىي دىيار تەزكىرىسى»)غان ئەھۋال شەكىللەنگەن. ھەتتا «غەربىي دىياردىكى دۆلەتلەردىن تاكى كۈن پېتىشتىكىلەردىن تارتىپ تەلپۈنمەيدىغىنى يوق؛ چوڭ - كىچىكلەرنىڭ ھەممىسى خۇشال - خورام، ئايىغى ئۈزۈلمەي ئولپان تۆلەپ تۇرىدۇ» («كېيىنكى خەننامە، بەنچاۋ تەزكىرىسى»)غان مىسلى كۆرۈلمىگەن ۋەزىيەت بارلىققا كەلگەن. كېيىنكى ئۈچ دۆلەت ھەم ۋېي، جىن، جەنۇبىي ۋە شىمالىي سۇلالىلار، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك گېجۇ ھالىتىدە تۇرغان مەزگىللەردىمۇ بۇ خىلدىكى مۇناسىۋەتنى ئۈزۈپ قويمىغان. «جۇ نامە» دە خاتىرىلەنگەن ئەينى چاغدىكى غەربىي دىيارنىڭ «سودىگىرى 240، خېچىرى 600، تۆگىنىڭ خىلدىكى رەڭلىك يىپەك، شايى قاتارلىقلارنى ئارتقان» بىر تارماق سودا كارۋىنىنىڭ

خېشى رايونىدىكى جەڭ قالايمىقانچىلىقىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن،
توگۇخۇن رايونى (بۈگۈنكى چىڭخەينىڭ چېگرىسى ئىچىدە)
نى ئايلىنىپ شىنجاڭغا قايتىپ كەلگەنلىكى بۇنىڭ بىر
مىسالىدۇر. سۈي سۇلالىسى غەربتە مەخسۇس ئەلچى ئەۋەتىش
قىلىپ «دۆلەتلەرنىڭ ئەھۋالى ۋە سودا ئىشلىرىنى ئىگىلەپ»
غەربىي دىيار بىلەن ئىقتىسادىي، مەدەنىي جەھەتتىكى بېرىش
كېلىشنى زور كۈچ بىلەن ئىلگىرى سۈرگەن. تاڭ دەۋرىدىن
كېيىن يىپەك يولى خەلقئارا سودىنىڭ ئىسسىق لىنىيىسىگە
ئايلانغان، بۇنى ھەممە كىشى پىششىق بىلىدۇ.

ئېلىمىزنىڭ سۇڭ دەۋرىدە، بۈگۈنكى شىنجاڭ چېگرىسى
ئىچىدىكى ئىدىقۇت ئۇيغۇرلىرى ھاكىمىيىتى بىلەن
قاراخانىلار سۇلالىسى ئوخشاشلا ئىچكىرى بىلەن ئىقتىسادىي،
مەدەنىيەت جەھەتتە قويۇق ئالاقىسىنى ساقلاپ كەلگەن. قاراخانى-
لار سۇلالىسىنى مىسالغا ئالىدىغان بولساق، رەسمىي تارىخ-
تا خاتىرىلىنىشىچە، مىلادى 933- يىلىدىن 1068- يىلىغىچە، شىمالىي-
جۇڭگودىكى لياۋ سۇلالىسىغا ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ 16 قېتىم
ئەلچى ئەۋەتكەن؛ سۇڭ، ۋاڭ سۇلالىلىرى بىلەن بولغان
بىۋاسىتە ئالاقىدە 1009 - يىلىدىن 1088 - يىلىغىچە بولغان
ئارىلىقتا 50 نەچچە قېتىم ئەلچىلەر ئۆمىكى ئەۋەتكەن.
بەزىدە بىر يىل ئىچىدە بىرقانچە قېتىم ئەۋەتكەن. قارا-
خانىلار سۇلالىسىنىڭ ئاتاقلىق شائىرى يۈسۈپ خاس ھاجىپ
ئۆزىنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك» داستانىدا «قوڭۇر يەر يېپىندى
يېشىل تورقىنى، تاۋغاچ رەختى يايدى قىتان كارۋىنى»،
«تۇزۇ تىماس بولسا چاڭ قىتان كارۋىنى، قەيەردىن كېلەت-
تى تۈمەنجىل ئاغى؟» دەپ يازغان.

يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە، بۈگۈنكى شىنجاڭدىكى ئۇيـ
غۇرلاردىن نۇرغۇن كىشىلەر ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە بېرىپ تىجـ
ارەت قىلغان. «يۈەن سۇلالىسى يېڭى تارىخى» دا خاتىرىـ
لىنىشىچە «غەربىي دىيارلىق سودىگەرلەر شەرقتىن قايتا تـ
تى، تەيزۇ شاھزادىسى نويانىنى ھەربىي مەبلەغ چىقىرىپ ئادەم
ئەۋەتىپ ئەگىشىپ بېرىشكە، غەربكە بېرىپ يەرلىك ماللارنى
سېتىۋېلىپ كەلتۈرۈشكە بۇيرىدى، ماڭغانلار 400 دىن ئارتۇق
بولۇپ ھەممىسى ئۇيغۇرلار ئىدى»؛ «خۇيخۇي سودىگەرلەر تامغىـ
لىق نەكتۇپ تۇتۇپ، يولۋاس باشلىق تۇمار تاقاپ، ئاتقا مىنىپ،
نام-شۆھرەت تىلەيدۇ»؛ «سودا-سېتىقچىلار نەچچە تۈمەن، ئۇلار
مەندۇك بىلەن خېبېي ئارىسىدا قاتناپ يۈرىدۇ» («مەڭگۇ ئەسـ
لەتمىسى» دىن).

مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى رەسمىي تارىختا خاتىرىلىـ
نىشىچە، ئەينى چاغدا، ئىلى، قۇمۇل، تۇرپان قاتارلىق شەھەرـ
قىي ۋە شىمالىي شىنجاڭلارنىڭ ئىچكىرى بىلەن بېرىشـ
كېلىش مۇناسىۋىتى، تولىمۇ كۆپ بولغان، دېيىلگەن. ئەمەلىـ
يەتتە تەگىرىتاغنىڭ جەنۇبىدىكى يەكەن، خانلىقىنىڭمۇ ئىچـ
كىرى بىلەن بېرىش-كېلىشى ناھايىتى كۆپ بولغان.
1972 - يىلى بۈگۈنكى قەشقەر شەھىرىدە لەخمە قازغاندا،
بىر دانە: ناھايىتى نەپىس ئىشلەنگەن مېيىس ئىسرىقدان
قېزىۋېلىنغان بولۇپ، ئۇستىگە «بۈيۈك مىڭ سۇلالىسىنىڭ
شۈەندى يىلى ياسالغان» دېگەن خەتلەر ناھايىتى ئېنىق ئويۇلـ
غانىكەن. مۇئەللىپ ئۇنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەنىدىم.
چىڭ سۇلالىسىنىڭ كېيىنكى مەزگىللىرىدىكە كەلسەك، بۇخىلـ
دىكى باردى-كەلدى مۇناسىۋەت تېخىمۇ كۆپىيىپ كەتكەن.

ئەيىنى چاغدىكى ئۇرۇمچى، قەشقەر، يەكەن، ئاقسۇ قاتارلىق جايلار سودا-سېتىقنىڭ مەركىزى بولۇپ قالغان. بۇ شەھەرلەرنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك سىچۇەن، شەنشى، جىياڭسۇ، جېجىياڭ قاتارلىق ئىچكى ئۆلكىلەردىن كەلگەن سودىگەرلەر بار ئىدى؛ تەگرىتاغلىرىنىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىدىكى ئۇيغۇر سودىگەرلەردىن ئىچكىرىدىگە بېرىپ تىجارەت قىلىدىغانلارمۇ كۆپ ئىدى. ئەيىنى چاغدا پەقەت سۇجۇدىلا بۈگۈنكى جۇچۇەن، قەشقەردىن كەلگەن نۇرغۇن ئۇيغۇر سودىگەرلەر بولۇپ، ئۇلار «مەخسۇس تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغان، كۆپىنچىلىرى شۇ جايدا تويى قىلىپ بالىلىق بولۇپ قالغان، ئۇلارنى ئۆي چىرمىۋالغانلىقتىن شۇ يەردە قېلىپ، تەدرىجىي ھالدا يەرلىكلەرنىڭ قاتارىغا قوشۇلۇپ كەتكەن» («ئېبىنىۋۇنىڭ كېيىنلارنى زىيارەت قىلىش خاتىرىسى» دىن).

سودا تىجارەت جەھەتتىكى بېرىش-كېلىش، شىنجاڭ بىلەن ئىچكىرىنىڭ باشقا ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى بېرىش-كېلىشىنى ئىلگىرى سۈرگەن. چىن، خەن سۇلالىلىرىدىن كېيىن، ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە غەربىي شىمال رايونىنىڭ ئېشەك، خېچىرلىرىنى كىرگۈزۈپ، تېرىقچىلىق ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرغان. ۋېيى، جىن دەۋرىدە، شىنجاڭ ئىچكىرىنىڭ ئىلغار بولغان يەر ھەيدەش، ھەم سۇغۇرۇش قاتارلىق يېزا ئىگىلىك تېخنىكىلىرىنى قوبۇل قىلغان. ئىچكىرىدىكى گاۋلياڭ، خۇاسىڭ، كۈنجۈت، بېدىسيان ھەم كۆپ خىل يەل-يېمىش، سەي-كۆكتات قاتارلىق زىرائەتلەرمۇ، چىن، خەن دەۋرىدىن كېيىن كىرگۈزۈلگەن. بولۇپمۇ پاختا، شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىن

تارتىپ تاڭ سۇلالىسى دەۋرلىرىدە، شىنجاڭدا كەڭ كۆلەمدە تېرىلغان ئىدى، ئىچكىرىدە بولسا شىمالىي سۇڭ سۇلالىسىدىن كېيىن ئاندىن ئومۇميۈزلۈك ئۇرۇقلۇق كىرگۈزۈشكە باشلىغان، بۇ چاغدا كىشىلەر ئۇنى «بەيدى» دەپ ئاتىشاتتى، ئەمەلى-يەتتە بولسا تۈركچە «پاختا» دېگەن سۆزنىڭ ئاڭ تەرجىمىسى ئىدى. ئۇندىن باشقا، مەسىلەن: ھاراق ئىشلەش بىلەن ئۇن تارتىش ئۇسۇللىرىمۇ خەن سۇلالىسى دەۋرىدە غەربىي دىيار-دىن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە تارقالغان، بۇغداي ئاندىن شىمالدىكى خەلقلەرنىڭ ئاساسلىق ئوزۇقلۇق ئاشلىقىغا ئايلانغان. قەدىمكى دەۋردىكى شىنجاڭ خەلقى يۆلەنچۈك-لۈك بەندىگىدەك يەردىن ئېگىز ئولتۇرىدىغان سايمانلىرىنى بۇرۇنلا ئىشلىتىشكە باشلىغان، بۇلار شەرقىي خەن سۇلالە-سىنىڭ ئاخىرقى يىللىرى ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە تارقالغان (بۇ چاغدا خۇلار كارىۋىتى دەپ ئاتالغان)، شۇندىن باشلاپ ئىچكىرىنىڭ يەردە ئولتۇرۇشتىن ئىبارەت ئادىتى تەدرىجى ئۆزگەرگەن. بۈگۈنكى لوپنۇر كۆلى، نىيە قاتارلىق جايلار-دىن بايقالغان گۈل نەقىشلەنگەن ياغاچ يۆلەنچۈكلۈك ئو-رۇندۇق ئېلىمىزدە بۈگۈنگىچە بايقالغان ئەڭ بۇرۇنقى يۆ-لەنچۈكلۈك ئورۇندۇقتىن ئىبارەت. خەن، جىن مەزگىللىرىدە ئىچكىرىدىكى ئۆلكىلەرنىڭ كىيىم - كېچەك، زېبۇ زىننەت بۇيۇملىرى بىلەن يېمەك - ئىچمەكتە ئىشلىتىدىغان قاچا-قۇچىلىرى شىنجاڭغا كىرگەنىدى، بۈگۈنكى كۈندە تۇرپان، لوپنۇر كۆلى، نىيە قاتارلىق جايلاردىن قېزىۋېلىنغان نۇر-غۇنلىغان ياغاچ تاغاق، مىس ئەينەك، سىرلانغان پەداز قۇ-تىسى (مىس ئەينەك قاچىلايدىغان قۇتا) قاتارلىقلارنىڭ،

ۋە دازا سايمانلىرى بىلەن ياغاچ قوشۇق، ئىسكەرلانغان قوشۇق،
ياغاچ لىگەن، چوكا، قازان، ساپال قازان قاتارلىق يېمەك-
ئىچمەكتە ئىشلىتىلىدىغان سايمانلار ياكى ئىچكىرىدىن كەل-
گۈزۈلگەن ۋە ياكى ئىچكىرىدە ياسالغان بۇيۇملارغا ئاسا-
سەن تەقلىد قىلىپ ياسالغان.

مەدەنىيەت جەھەتتە، شىنجاڭ رايونىدىكى ھەر مىللەت
خەلقى، خەن سۇلالىسى دەۋرىدىن باشلاپلا خەنزۇچە تىل-
يېزىقنى ئۆگىنىشتە باشلىغان، ئەينى چاغدا غەربىي دىيار-
دىكى كىچىك دۆلەتلەرنىڭ ھەممىسى «تىلماچ بەگ» ئەمەلى-
نىڭ تەسىس قىلىنغانلىقى بۇنىڭغا ۋەكىللىك قىلىدۇ. تاڭ سۇ-
لالىسى دەۋرىدىكى شىنجاڭلىق كەمىنەرنىڭ شېئىر - نەز-
مىلىرى، بۇ تىپتىكى «مۇھاكىمە ۋە بايان» دىن كەچۈر-
مىلىرى، شۇنداقلا تاڭ جىڭلۇڭنىڭ 4 - يىلى يېزىپ چىققان
«مۇھاكىمە ۋە بايانغا جىڭشىنىڭ ئىزاھاتى»، چىنلىقلارنىڭ
يازغان «ئۈچ پادىشاھلىق تەزكىرىسى» نىڭ قالدۇق پارچە-
لىرى تولىمۇ ياخشى ئىسپاتتۇر. شىنجاڭ رايونىدىكى بۇددا
مەدەنىيىتىنىڭ ئاتاقلىق كىشىلىرى ئىچكىرىدىنمۇ ئاتاقلىق
ۋەكىللىرى بولۇپ قالغان. مەسىلەن: كۇچارلىق كۇماراجىۋا
بىلەن سۇلىلىق پىرخۇيلاننىڭ ئىچكىرىدە خېلى نامىبارلاردىن
ئىدى. باش راھىپ پىرخۇيلان چاڭئەننىڭ غەربىدىكى نۇر-
لۇق ئىبادەتخانىسىدا «ئومۇمىي ئەقىدىلەر شەرھى» دىن
ئىبارەت يۈز توملۇق كىتابنى يازغان. بۇ كىتاب تاكى بۈ-
گۈنگىچە مەدەنىيەتنىڭ گۆھىرى دەپ ئاتىلىپلا قالماستىن،
بەلكى يەنە ياپونىيە، چاۋشيەن قاتارلىق ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە
جەنۇبىي ئاسىيا رايونلىرىغىچە تارقالغانىدى. ساروس،

گوڭنيۇنشى قاتارلىق ئاتاقلىق مەدەنىيەت ئەربابلىرىنىڭ جۇڭگونىڭ ئىچكىرىدىكى مەدەنىيەت سەنئىتىدىكى ئورنى ۋە رولى تېخىمۇ كۆرۈنەرلىك بولغان.

خەنسۇلالىسىدىن كېيىن، شىنجاڭنىڭ مۇزىكا، ئۇسسۇللىرى ۋە چالغۇ ئەسۋابلىرى تېخىمۇ كۆپلەپ ئىچكىرىگە كىرگۈزۈلدى، پەقەت «ما تېر دىيا للار ئۇستىدە ئومۇمىي تەتقىقات»نىڭ مۇزىكىدىن تەتقىقات قىسمىدا خاتىرىلىنىشىچە، غەربىي دىياردىن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە تارقالغان چالغۇ ئەسۋابلىرى بىر قانچە ئون خىلدىن ئاشقان. مەسىلەن: نەي، بەرباپ، غىجەك، ناغرا، بەل دۇمبىقى، غوڭقا، بالامان، سۇناي قاتارلىقلار؛ مۇزىكىلىق ئۇسسۇل ئىچىدە كۇسەن (كۇچار) مۇزىكىسى، سۇلې مۇزىكىسى، ئۇدۇن (خوتەن) مۇزىكىسى، قۇمۇل مۇزىكىسى، ئىدىقۇت مۇزىكىسى قاتارلىقلار ئىچكىرىنىڭ مۇزىكا سەنئىتىنى تېخىمۇ چوڭقۇر راۋاجلاندۇرغان، شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە يېڭىدىن كېلىپ شىنجاڭ رايونىنىڭ ئەدەبىيات-سەنئەت تەرەققىياتى قەدىمىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، شىنجاڭنى بۈگۈنكىچە پۈتۈن دۇنياغا داڭلىق بولغان ناخشا-ئۇسسۇل ماكانىغا ئايلاندۇرغان.

مۇستەھكەم بۇزۇلماس سىياسىي تەۋەلىك مۇناسىۋىتى

ئېھتىمال بەزىلەر يالغۇزلا ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئالماشتۇرۇشنىڭ بولۇشىلا زېمىننىڭ تەئەللۇق بولغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بېرەلىشكە كەملىك قىلىدۇ، دەپ قارىشى

خۇمكىن. قەدىمدىن بۇيان بۇگۈنكى شىنجاڭ رايونىدىن باشقا، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك بىلەن بۇ جەھەتتىكى ئالاقىنى ساقلاپ كەلگەنلەر دىڭگۇدەك پۈتكۈل ياۋروپا، ئاسىيا چوڭ قۇرۇقلۇقىدىن ئىبارەت. بۇ، پەقەت مەسىلىنىڭ بىرلا تەرەپىنى كۆرگەنلىكتىن ئىبارەت. لېكىن جۇڭگونىڭ شىنجاڭ زېمىنىغا قارىتا ئىگىلىك ھوقۇقىنىڭ شەكىللىنىشى ئىككى مىڭ بىر يۈز نەچچە يىل ئىلگىرىكى غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدىلا مۇقىملىشىپ بولغان، تارىخىي پاكىتلار قىلچىمۇ گۇمانلىنىشقا يول قويمايدۇ.

ئېلىمىزنىڭ شىنجاڭى بىلەن ئىچكىرىنىڭ ئۇزاقتىن بۇيان داۋاملىشىپ كەلگەن تارىخىي ئالاقىسىدا، ئىقتىسادىي جەھەتتە ئىككىلا تەرەپ ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇشتا كەم بولسا بولمايدىغان ۋە كەم بولغان ماددىي مەھسۇلاتلارنى ئالماشتۇرغان بولسا، مەدەنىيەت جەھەتتە، مەدەنىيەت ساپاسى بىر قەدەر ياخشى بولغان مەنىۋى مەھسۇلاتلارنى ئالماشتۇرغان؛ بۇ ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ ئورتاق ئېھتىياجى ئىدى. شۇڭلاشقا، چېگرا رايونىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ يۇقىرى قاتلام ئەرباپلىرى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى خاندانلىقلار بىلەن بولغان تەۋەلىك مۇناسىۋىتىنى ساقلاپ، ئۇنى ئىقتىسادىي، مەدەنىي جەھەتتىكى ئالاقىنى ساقلاش ۋە كۈچەيتىشنىڭ ۋاسىتىسى قىلغانىدى. ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى خاندانلىقنىڭ فېئودال ھۆكۈمرانلىرىمۇ، بۇ خىلدىكى ئايرىلغىلى بولمايدىغان ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت ئالاقىسىنى سىياسىي جەھەتتىكى تەۋە بولۇش مۇناسىۋەت دەرىجىسىگە كۆتۈرۈپ، چېگرا رايونلارغا قارىتا دائىملىق باشقۇرۇشنى يولغا قويغان.

بۇ، بىرلىككە كەلگەن كۆپ مىللەتلىك دۆلەت ئىچىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ جانىجان مەنپەئەتى بىلەن ئورتاق تەلىپىگە تامامەن ئۇيغۇن.

غەربىي خەننىڭ پادىشاھى خەن ۋۇدى دەۋرىدە (مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 140- يىلدىن 87- يىلغىچە)، ئىپادىلىمەك مەركەزىي ھاكىمىيەتى بۈگۈنكى شىنجاڭ رايونىغا قارىتا ئىلگىرىكىدەك ئومۇمىي قائىدىدىكى ئوردىغا سوۋغا ئەۋەتىش، ئىنئام بېرىش يولى بىلەن دۆلەتنىڭ مەمۇرىي ھوقۇقىنى يۈرگۈزگەنىدى. ئەينى چاغلاردا جاۋ پۇنۇ، ياۋدىڭ خەنلى كۇاڭلى، فۇجېزى، چاڭ خۇي قاتارلىق ھەربىي، مەمۇرىي ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى خەن سۇلالىسىغا ۋەكالىتەن غەربىي دىياردا بىر قاتار ھەربىي، سىياسىي پائالىيەتلەرنى ئېلىپ بارغانىدى. ئارىلىقتا تېخى شىجۈن مەلىكەم، جېيى يۇ مەلىكەلەرنىڭ ئۇيسۇنلار بىلەن تويلىشىشتەك كىشىنى تەسىرلەندۈرىدىغان ھېكايىلىرىمۇ بولغان. مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 68- يىلدىن كېيىن خەن سۇلالىسى جېڭ جى باشچىلىقىدىكى ئەمەلدارلارنى شىنجاڭدا كەڭ كۆلەمدە ھەربىي بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈشنى يولغا قويۇپ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى بىلەن بىرلىكتە ھۇنلارنىڭ تاجاۋۇزىغا ئورتاق قارشى تۇرۇشقا ئەۋەتكەن.

مىلادىيىدىن ئاۋۋالقى 60- يىلى (غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ شېنجۆ 2- يىلى) خەن سۇلالىسى جېڭ جىنى تۇنجى تۇتۇق قىلىپ تەيىنلەپ، بۈگۈنكى شىنجاڭنىڭ بۈگۈر ناھىيىسىدە غەربىي دىيار تۇتۇق مەھكىمىسىنى قۇرۇپ، تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىنى، غەربتە بالقاش كۆلىنىڭ شەرقىدىكى

ۋە جەنۇبىدىكى ھەم پامىر رايونىدىكى 36 كىچىك دۆلەتنى
ئۆزىگە قارىتىپ، بۈگۈنكى شىنجاڭ رايونىنىڭ ئېلىمىزنىڭ
مەركىزىي ھاكىمىيىتىگە تەۋە ئىكەنلىكىنى رەسمىي جاكارلىغان.
تارىخىي كىتابلاردا خاتىرىلىنىشىچە، ئەينى چاغدا بۈگۈنكى
شىنجاڭ رايونىدىكى ھەر قايسى كىچىك دۆلەتلەرنىڭ ھەم-
مىسىدە خەن سۇلالىسى رەسمىي تەيىنلىگەن ھەر خىل نامدى-
كى پادىشاھ، بەگ، تۆرە، گېنېرال، سەردار، تىلماچ قاتارلىق
رەھبەرلىك ئەمەلدارلار خەن سۇلالىسىنىڭ تەيىنلىمىسى بىلەن
مۆھۈر باسقان بەلباغنى قوبۇل قىلغان. ھەر قايسى ئاز
سانلىق مىللەتلەرنىڭ باش سەردارلىرى 377 دىن كۆپرەك
كىشىگە يەتكەن. ئەينى چاغدىكى بىر شەھەر ياكى بىر را-
يوننىڭ ھاكىمىيىتىنى «دۆلەت» دەپ ئاتايدىغان بۇ خىل-
دىكى ھادىسە تاكى چىڭ سۇلالىسى دەۋرىگىچە ساقلانغان. خۇددى
«مىڭ تارىخىنىڭ غەربىي دىيار تەزكىرىسى» دە ئېيتىلغىنى-
دەك، زېمىنى چوڭلار دۆلەت دەپ ئاتالسا، زېمىنى كىچىكلىرى
زېمىن دەپ ئاتالغان. بۇ شەكىل جەھەتتىن ئىچكىرىدىكى
خان جەمەتىنىڭ تەيىنلىشى بىلەن بولغان بەگلىككە ئوخشاپ
كېتىدۇ. بۇنى بىز بۈگۈنكى كۈندە چۈشىنىدىغان «دۆلەت»
دېگەن ئۇقۇم بىلەن ئارىلاشتۇرۇۋەتمەسلىكىمىز لازىم.

ۋاڭ ماڭ ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن مەزگىلدە خاتا سىيا-
سەت يولغا قويۇپ، غەربىي دىياردىكى دۆلەتلەرنى بىراقلا
تۆۋەنلىتىپ تۆرە دەرىجىسىگە ئۆزگەرتكەنلىكتىن، ھەر قايسى
ئەللەر بۇنىڭدىن نارازى بولۇپ، ئارقا-ئارقىدىن ھونلار-
غا ئېقىپ كېتىپ، شىنجاڭ رايونىنىڭ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە
بولغان سىياسىي تەۋەلىك مۇناسىۋىتىنى بىر مەھەل ئۈزۈپ

قويغان. شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىغا كەلگەندە يەكەن بېگى ۋاڭ شىيەن ھونلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، غەربىي دىيارنى ئىگىلىۋېلىش قەستىدە بىرلىكنى پارچىلىغان. مىلادى 45- يىلى «بەشبالىق» نىڭ ئالدىنقى پادىشاھسى، پىچان، بەنجى قاتارلىق 18 دۆلەت ئوردىغا مەھرەم ئەۋەتىپ، قىممەت باھالىق نەرسىلەرنى تەقدىم قىلغان. قوبۇل قىلىنىغاندىن كېيىن (خەنگۇاڭۋۇ قوبۇل قىلىغان) كۆز ياشلىرىنى ئېقىتىپ، باش قويۇپ، تۇتۇق ھىراۋۇلغا ئېرىشىشنى ئارزۇ قىلغان («كېيىنكى خەننامە» نىڭ غەربىي دىيار تەزكىرىسىدىن). غەربىي دىيارىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ كۈچلۈك تەلەپپى ئاستىدا، شەرقىي خەن مەركىزىي ھۆكۈمىتى بەنچاۋ قاتارلىق كىشىلەرنى ئەۋەتكەن، ئاخىرى غەربىي دىياردا قايتىدىن تۇتۇق ھىراۋۇل مەھكىمىسىنى تەسىس قىلىپ، ھەر مىللەت خەلقىنى بىردەك ھىمايىسىگە ئېرىشكەن.

ۋېي، جىن، جەنۇبىي، شىمالىي سۇلالىلار مەزگىلىدە (مىلادىيە 220 - يىلىدىن 589 - يىلىغىچە) ئىچكىرىدە گەرچە بۆلۈنۈپ كېتىشتەك تەپرىقچىلىق ھالىتىدە تۇرغان بولسىمۇ، بىراق بۈگۈنكى شىنجاڭ رايونى يەنىلا بۇرۇنقىدەكلا ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى بەزى يەرلىك ھاكىمىيەتلەر بىلەن بويسۇنۇش مۇناسىۋىتىنى ساقلاپ كەلگەن. ئىچكىرىدىكى بۇ يەرلىك ھاكىمىيەتلەر ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ يالغۇز شىنجاڭدىلا غەربىي دىيار جاڭشىسىنى تەسىس قىلىپلا قالماي بەلكى ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ غەربىي دىياردىكى تۆرە، پادىشاھلارغا «ۋېينى ساقلىغۇچى دۇۋان يا ساۋۇل بېگى»، دۇۋان

ياساۋۇل بېكىگە «چىن خەندانلىقىغا ئىخلاسمەن ئۇلۇغ بەگ» دېگەن مەرتىۋىسىنى بەردى. مىلادىيە 327- يىلىدىن 422- يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا، ئاۋۋالقى لياڭ، ئاۋۋالقى چىن، كېيىنكى لياڭ، غەربىي لياڭ، شىمالىي لياڭ، سۇڭ سۇلالىسى قاتارلىقلارنىڭ ئوردۇن ئالمىشى كۆپ بولغانىدىمۇ، غەربىي دىيارنىڭ ئىچكىرى بىلەن بولغان ئالاقىسى ئۈزۈلۈپ قالمىغان. شىمالىي ۋېي ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلدە، ياغۇز سۇلى دۆلىتىلا مىلادى 435 - يىلىدىن 512 - يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا، ئىلگىرى - ئاخىر 15 قېتىم شىمالىي ۋېي ھاكىمىيىتىگە ئەلچى ئەۋەتىپ، ئۆزىنىڭ بوي سۇنىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن. گەرچە 480 - يىلدىن كېيىن سۇلى دۆلىتى يەنىلا ئىفتالىقلار (ئاق ھونلار) تەرىپىدىن قول قىلىنغان بولسىمۇ، سۇلى دۆلىتى بىلەن غەربىي دىيار خەلقىنىڭ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك بىلەن بولغان بىرلىكىنى قوغداشتىن ئىبارەت قەلبى ئۆزگەرمىگەن. سۈي سۇلالىسى پۈتۈن مەملىكەتنى يېڭىباشتىن بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ غەربىي دىياردا ئارا تۈرك ۋىلايىتى، پىچان ۋىلايىتى، چەرچەن ۋىلايىتى قاتارلىقلارنى تەسىس قىلغان. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە غەربىي دىيار شياۋۋېيسى تەسىس قىلىپ، غەربىي دىيارنىڭ ھەربىي، مەمۇرىي ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىشقا مەسئۇل قىلغان.

تاڭ سۇلالىسى ئېلىمىز تارىخىدا يۈكسەك مەركەزلەشىپ بىرلىككە كەلگەن مەركىزىي خاندانلىق ئىدى. غەربىي دىيارغا بولغان باشقۇرۇشىمۇ زور دەرىجىدە كۈچەيتكەن. مىلادى 640 - يىلى تاڭ سۇلالىسى بۇگۇنكى شىنجاڭنىڭ تۇر-

پان (كېيىنچە كۇچارغا كۆچۈپ كەتكەن) دا ئەنشى تۇتۇق ھىراۋۇل مەھكىمىسى تەسىس قىلىنغان، ئۇ تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىدىكى يول ۋە پامىرنىڭ غەربىنى ئۆزىگە تەۋە قىلىنغان. 648 - يىلى تاڭ سۇلالىسى يەنە ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ يەنجى، كۇچار، سۇلې، ئۇدۇندا دۇدۇ مەھكىمىسى ۋە ئوبلاست تەسىس قىلىپ، شۇ جايدىكى ئاز سانلىق مىللەتنىڭ باشسەردارلىرىنى دۇدۇ ۋە ئوبلاست باشلىقى قىلىپ تەيىنلىگەن. 702 - يىلى يەنە بەشبالىق باش تۇتۇق ھىراۋۇل مەھكىمىسىنى قوشۇپ تەسىس قىلىپ، تەڭرىتاغنىڭ شىمالىي، باغراش كۆلىنىڭ شەرقىي ۋە جەنۇبىدىكى رايونلارنى ئۆزىگە تەۋە قىلغان. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان، شىنجاڭدىن قېزىۋېلىنغان نۇرغۇنلىغان تارىخىي ماتېرىياللارغا ئەنشى، بەشبالىقتىن ئىبارەت ئىككى چوڭ تۇتۇق ھىراۋۇلنىڭ مۆھۈرى بېسىلغان (شىنجاڭدىن تېپىلغان بەشبالىق باش تۇتۇق ھىراۋۇلىنىڭ مۆھۈرىنى چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدا چار پادىشاھىسىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسى ئوغۇرلاپ كەتكەن). تۇتۇق ھىراۋۇل مەھكىمىسى قارىمىقىدا تاڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى يەنە ھەر دەرىجىلىك مەمۇرىي، ھەربىي تەشكىلاتلارنى تەسىس قىلغان. مەسىلەن: لەشكەر، باسقاق، قەلئە، قورۇقچى، قورغان، مۇھاپىزەتچى، مەشئەل، لەڭگەر قاتارلىقلار. ئۇلار تاڭ سۇلالىسى مەركىزىي ھۆكۈمىتىنىڭ ھەربىي، مەمۇرىي بۇيرۇقلىرىنى ئۇنۇملۇك ھالدا ئىجرا قىلغان. ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ۋەتىنىنىڭ بىرلىكىنى قوغداشتىن ئىبارەت تۆھپىلىرىنى مۇكاپاتلاش ئۈچۈن، تاڭ سۇلالىسى مەركىزىي ماختاپ «خىزمەت ئورنىنى ساقلاشتا بۇرچىنى ئادا قىلدى، ھور-

ھەتتە ئوردا ئىچىندىكىدەك بولدى، ئۇرۇق-جەمەتىنى يېتەك-لەپ چېگرا رايونىمىزنى قوغدىدى» دېگەن. («دىۋان مۇئەسسە-سىنىڭ ئەمەلىي پۈتۈكلىرى، خارجىي ۋەزىر بۆلىكى») غەربىي دىياردىكى نۇرغۇنلىغان ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ باشلىق-لىرى تاڭ سۇلالىسى پادىشاھىنىڭ تارتۇقلىشىغا ئېرىشكەن.

مىلادى 840 - يىلىدىن كېيىن ئەسلىدە ئېلىمىزنىڭ شىمالىي قۇملۇق ئېگىزلىكىدە ياشاۋاتقان ئۇيغۇر قەبىلى-لىرى كەڭ كۆلەمدە غەربكە كۆچۈپ، بۈگۈنكى شىنجاڭ رايو-نىدا ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىق دۆ-لىتى بىلەن قاراخانىلار سۇلالىسىنى قۇرغان. شۇنىڭدىن ئۇ-زۇن ئۆتمەي ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونىدىمۇ سۇڭ سۇلالىسى، لياۋ سۇلالىسىدىن ئىبارەت ئىككى ھاكىمىيەت بارلىققا كە-لگەن. شىنجاڭ رايونىدىكى ھەر ئىككىلا ھاكىمىيەت ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى ئىككى ھاكىمىيەتكە بېقىنىدىغانلىقىنى، يې-قىنلىشىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن. مەسىلەن: ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىق دۆلىتى لياۋ سۇلالىسىنىڭ تۇرپان ئويمانلىقىدا ئور-ناتقان ئارسلان بۈيۈك خاندانلىقىنى ۋە ئىدىقۇت بۈيۈك خان-دانلىقىنى قوبۇل قىلغان. يەنە لياۋ سۇلالىسىنىڭ بەرگەن. بۈيۈك خانلىق مەنسەپلىرىنى قوبۇل قىلغان. شۇنىڭ بىلەن بىرچاغدا يەنە كۆپ قېتىم سۇڭغا ئەلچىلىرىنى ئەۋەتىپ، سۇڭ سۇلا-لىسى بىلەن بولغان سىياسىي ئالاقىسىنى كۈچەيتكەن. مىلادى 983 - يىلى سۇڭ سۇلالىسى ئەۋەتكەن ۋاڭ يەندى ياشچى-لىقىدىكى ئەلچىلەر ئۆمىكى سىياسىي مەجبۇرىيىتىنى ئادا قى-لىپ قايتىدىغان چاغدا سۇڭ سۇلالىسىغا تەشەككۈر ئېيتىشقا چىققان ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىق دۆلىتىنىڭ ئەلچىلىرى

ئۆمىكى 100 نەچچە كىشىگە يەتكەن. قاراخانىلار سۇلالىسى بىلەن ئىچكىرىنىڭ ئالاقىسى تېخىمۇ قويۇق ئىدى. قاراخانىلار سۇلالىسى ئەۋەتكەن ئەلچىلەر ئۆمىكى ھەر قېتىم سۇڭ سۇلالىسىنىڭ ئالىي دەرىجىلىك كۈتۈۋېلىشىغا مۇيەسسەر بولغان. ئۇلار قاراخانىلار سۇلالىسىنىڭ سوۋغاتلىرىنى قوبۇل قىلغانىدا سۇڭ سۇلالىسى جاۋابەن زور مىقداردا پۇل ۋە مال-مۈلۈك ئىنئام قىلغانىنىڭ سىرتىدا، يەنە ئالتۇن كەمەر، كىمخاپ تون، جۇۋا، خاتىرە سوۋغىتى تەقدىم قىلغان. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە يارلىق چۈشۈرۈپ «جاۋابلىق مال تەقسىم قىلىش قانۇنى» تەسىس قىلىپ، ئىززەت - ئىكرام بىلدۈرگەن. مىلادى 1107 - يىلى فىڭ شاڭنىڭ جىغۇسى بىلەن تۈگۈپەنسى قاراخانىلار سۇلالىسى ئەۋەتكەن ئەلچىلەر چېگرىدىن ئۆتكەندە ئورۇنلاشتۇرمىغانلىقتىن ۋەزىپىسىدىن ئېلىنىپ تاشلاش، تەكشۈرۈپ بىر ياقلىق قىلىش جازاسىغا ئۇچرىغان. يەنە مەسىلەن: قاراخانىلار سۇلالىسىنىڭ «سوۋغاتچىسى»غا ياتاق ئورۇنلاشتۇرۇشىدىكى بوشاق - چۈشەك ئىشلارنىمۇ سۇڭ سۇلالىسىنىڭ دىۋان مەھكىمىسى «خانىنىڭ ئەستىقلاپ بېرىشىگە سۇنۇلدى» دەپ خانغا مەكتۇپ سۇنغان. بۇنىڭدىن سۇڭ سۇلالىسى قاراخانىلار سۇلالىسىغا ئەھمىيەت بەرگەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

مىلادى 1603 - يىلى قاراخانىلار سۇلالىسىنىڭ قاغانى تۇغرۇل مۇھەممەت ئىبنى يۇسۇپ، سۇڭ خاندانلىقىنىڭ ئۇنۋانىغا بەرگەن «سادىق ئىتائەتمەن ئالتۇن قاناتلىق قاراخان» دېگەن ئۇنۋاننى قوبۇل قىلغان. 1081 - يىلى قاراخانىلار سۇلالىسىنىڭ قاغانى تاۋغاچ بۇغراخان، ھەسەن ئىبـ

نى سۇلايمانىنىڭ سۈك ھەزرىتى جاۋ شۈيخانغا يازغان خېتىدە
قارشى تەرەپنى «شەرقتىن چىققان قۇياشتەك كەڭ زېمىنغا
پادىشاھ بولغان خان ئاغىمىز ۋە ئىگىمىز» دەپ ئاتىغان.
چۈنكى بۇ خاندانلىقنىڭ ئەجدادلىرىدىن بولغان ئۇيغۇر قە-
بىلىسىنىڭ قاغانلىرى تاڭ سۇلالىسى مەزگىلىدە بىر قانچە
ئەۋلاد تاڭ جەمەتىنىڭ مەلىكىلىرىنى خوتۇنلۇققا ئالغان.
«ئۇيغۇرلارنىڭ جۇڭگو سۇلالىلىرىنى ئەۋلادمۇ ئەۋلاد تاغا»
دەپ ئاتىشى «بەش ئەۋلادتىن كېيىنمۇ شۇنداق بولۇشى» نىڭ
سەۋەبى ئەنە شۇ («سۈك تارىخى، ئۇيغۇرلار تەزكىرىسى»).
مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى شەپقەت بىلەن سىياسىي جەھەتتىن-
كى ئالاقە راستىنلا تارىخى ئۇزارسىمۇ ئاجىزلاشمىغان! قا-
راخانىلار سۇلالىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىرى ئۆزىنىڭ ئاتا - بو-
ۋىلىرى ياشىغان شىمالىي قۇملۇقتىكى يايلاقلارنى ۋە كېيىنچە
كۆچۈپ ئولتۇراقلاشقان قەشقەرنىڭ ئەزەلدىن جۇڭگونىڭ زېمىنى
ئىكەنلىكىنى ھەرگىزمۇ ئۇنتۇپ قالمىغان، گەرچە ئوتتۇرا
ئاسىيادا زېمىنىنى كېڭەيتكەن بولسىمۇ، لېكىن يەنىلا قارا-
خانىلار سۇلالىسىنى جۇڭگونىڭ يەرلىك ھاكىمىيىتى دەپ قا-
رىغان. ئالدىدا بايان قىلىنغىنىدەك، سۇلالىلارنىڭ قاغانلىق
ئۇنۋانى «تاۋغاچخان»، ئۇنىڭ ئېنىق مەنىسى يەنىلا
«جۇڭگونىڭ خانى» دېگەنلىكتىن ئىبارەت. مەزكۇر سۇلا-
لە زامانىدا ياشىغان مەھمۇت قەشقىرىنىڭ «تۈركىي تىللار
دىۋانى» تېخىمۇ ئېنىق قىلىپ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكنى «يۇ-
قىرىقى چىن». قەشقەرنى مەركەز قىلغان سۇلالە زېمىنىنى
«تۆۋەنكى چىن» دەپ ئاتىغان. بۇلارنىڭ ھەممىسى
جۇڭگو - چىندىن ئىبارەت چوڭ ئائىلىنىڭ ئورتاق
ئەزالىرىدۇر.

يۈەن سۇلالىسى جۇڭگونى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن، تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىي ئايرىم-ئايرىم ھالدا ئامۇ دەرياسى بىلەن بەشبالىق قاتارلىق جايلاردىكى مۇپەتتىش ۋازارەتىنىڭ باشقۇرۇشىغا تەۋە بولغان. شۇ چاغدا نۇرغۇن ئۇيغۇرلار يۈەن سۇلالىسىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن كۆزگە كۆرۈنەرلىك تۆھپىلەرنى قوشقان. مەسىلەن: يۈەن سۇلالىسىنىڭ دۆلەت قۇرۇشتىكى تۆھپىكار ۋەزىرى ئالىي ھايىيار، كۆڭلۇ دافۇ بېگى خۇنەن، كۆڭدۇك، كۆڭشى مۇپەتتىش مەھكىمىسىنىڭ سول قول ۋەزىرى بولغان. ئۇلگەندىن كېيىن جۇ دۆلىتىنىڭ دۆلەت كېنەزى، جاڭلىگىنىڭ پادىشاھى دەپ تونۇلغان؛ لىيەنشىشىيەنىڭ قۇبلەي خاننىڭ خانلىققا ۋارىسلىق قىلىشىدا ياردىمى بولغاچقا ئەتىۋارلاپ ئىشلىتىشكە ئېرىشىپ جىڭجاۋشۇۋەنفۇ يانتايياق بولغان. ئۇلگەندىن كېيىن ۋېي دۆلىتىنىڭ دۆلەت كېنەزى، خېنىڭ ياڭنىڭ پادىشاھى دەپ تونۇلغان؛ يەھەمش يۈەن سۇلالىسى سۇ لەشكەرلىرىنىڭ قۇرغۇچىلىرىدىن بىرى، ئاتاقلىق ئۇيغۇر دېڭىزچى، مەنسەپى رۇڭلۇ دافۇ سىياسىي ئىشلار مەسلىھەتچىسى ئىدى، ۋاپات بولغاندىن كېيىن ۋۇ دۆلىتىنىڭ دۆلەت كېنەزى دەپ تونۇلغان. ئۇنىڭدىن باشقا مەسىلەن: كۆەن يۈنشى، ئارغۇن سالى قاتارلىق كىشىلەر، سىياسىي جەھەتتە ئۆزىگە لايىق ئىشلارنى قىلغان، جۇڭخۇا مىللەتىنىڭ مەدەنىيەت تارىخىدىمۇ خېلى يۇقىرى تۆھپە كۆرسەتكەن.

ئېلىمىزنىڭ مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە، بۈگۈنكى شىنجاڭ رايونىدا، چاغىتاي خانلىقى ئەۋلادلىرىنىڭ تالاش - تارتىشى تۈپەيلىدىن بىر مەزگىل پارچىلىنىپ تەپرىقچىلىق ۋەزى-

يەتتى بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئىچكىرى بىلەن بولغان ئالا-
قىسى باشتىن - ئاخىر ئۈزۈلۈپ قالمىغان. قۇمۇل — مىڭ سۇ-
لالىسىنىڭ شىنجاڭدا تەسىس قىلغان مۇھىم بىر ئورگىنى. شۇ
چاغدا شىنجاڭدىكى شەرقىي چاغتاينىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرى
تەسىس قىلغان ئىربالىق ھاكىمىيىتى 1404- يىلى مىڭ سۇلالى-
سىغا ياردەملىشىپ قۇمۇل قاغانى گۈيلىچ ئىسيانىنى باستۇ-
رۇپ، مىڭ سۇلالىسى چىڭزوخانى جۇلىنىڭ تارتۇقلىشىغا ئې-
رىشكەن. 1413- يىلى تۇرپان، قەشقەر قاتارلىق جايلار
بېيجىڭغا ئەلچى ئەۋەتىپ يۈڭلى خانىنى يوقلىغان، ئوردا
ئۇلارغا مۆھۈرلۈق مەكتۇپ، كىمخاپ، دۇردۇن قاتارلىق
نەرسىلەرنى بەرگەن.

چىڭ زامانىدىن ئىلگىرى، بۈگۈنكى شىنجاڭ بىلەن
ئىچكىرىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت جەھەتتىكى
ئالاقىسى ئالدىنقى قىسىمدا كۆپرەك بايان قىلدۇق. چىڭ
سۇلالىسى دۆلەت قۇرغاندىن كېيىن، مىڭ سۇلالىسىنىڭ باش-
قۇرۇش ئاساسىنى داۋاملاشتۇرۇپ، تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىي
ۋە شىمالىدا دۆلەتنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىنى يۈرگۈزگەن.
چىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپىدە، تەڭرىتاغنىڭ شىمالىدىكى جۇڭ-
غارلارنىڭ ئايرىم كاتتىباشلىرى، چار رۇسىيە مۇستەملىكىچىلە-
رىنىڭ كۈشكۈرتىشى ۋە قوللىشى ئاستىدا، جۇڭگونى بۆلۈۋې-
تىشكە ئۇرۇنغان بولسىمۇ، چىڭ ھۆكۈمىتى بۇ سۇيىقەستنى
قەتئىي تارمار قىلغان؛ ئارقىدىنلا 1759- يىلى، يەنە تەڭ-
رىتاغنىڭ جەنۇبىي يولىدىكى چوڭ - كىچىك خوجىلارنىڭ
بۆلگۈنچىلىك ئىسيانىنى تازىلاپ، شىنجاڭنى يەنە بىر قېتىم
ئومۇميۈزلۈك قايتۇرۇۋېلىپ، ۋەتەننى بىرلىككە كەلتۈرۈشتەك

بۇيۇك ئىشنى ئادا قىلدى. دۆلەتنىڭ مەمۇرىي ھوقۇقىنى ئۇنۇملۇك ھالدا يولغا قويۇش ئۈچۈن، 1760 - يىلى، ئىلى-نىڭ خۇيىيۈەن قەلئەسىدە ئىلى جاڭجۈنى ھەممە مۇئاۋىن رۇتۇڭ، باشلامچى ۋەزىر قاتارلىق مەنسەپدارلارنى تەسىس قىلىپ، پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ھەربىي، مەمۇرىي ئىشلىرىنى ئۆزى-گە تەۋە قىلغان؛ ئۇنىڭدىن باشقا قەشقەردە سەنزەن ۋە-زىر تەسىس قىلىپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى سەككىز چوڭ شە-ھەر (قەشقەر، ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان، قاراشەھەر، يېڭىسار، يەكەن، خوتەن، كۇچار) نىڭ ئىشلىرىنى ئومۇمىيۈزلۈك تۇتقان؛ شۇنىڭ بىلەن بىرگە، مىللىي ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش ئۈچۈن، يەنە ھەرقايسى جايلارغا ھاكىمبەگ باشچىلىقىدىكى يەرلىك بەگلىك مەمۇرىي ئەمەلدارلارنى سەپلەپ، ئاپتونومىيىنى بىرگە يۈرگۈزگەن. 120 نەچچە يىلدىن كېيىنكى 1884-يىلى

ئاندىن ئىلى جاڭجۈنىدىن ئىبارەت بۇ بىر دەرىجە ھەربىي مەھكىمە رەھبەرلىك تۈزۈمى ۋە بەگلىك تۈزۈمىدىكى يەرلىك ئەمەلدارلارنى ئېلىپ تاشلاپ، ئىچكىرى بىلەن بىرلىككە كەلتۈرۈپ، شىنجاڭ ئۆلكىسىنى تەسىس قىلىپ ۋىلايەت، مەھكىمە، ئوبلاست، ناھىيىدىن ئىبارەت مەمۇرىي باشقۇ-رۇش ئۇسۇلىنى يولغا قويغان. دۆلەت سىرتىدىكى بەزىلەر «دەلىللەپ» «شىنجاڭ» دېگەن نامنىڭ «جۇڭگونىڭ يېڭىدىن ئاچ-قان زېمىنى» دېگەنلىك دېيىشىۋاتىدۇ. بۇ ھەقىقەتەنمۇ ئالەمنى بىر ئالىدىغان ھەييارلىق. بۇنداق دېيىش تارى-خىي پاكىتلارنى بىلمىگەنلىكتىن ئەمەس، بەلكى باشقىچە غە-رەزدە بولغانلىق.

تىللاردا داستان بولغىدەك ۋەتەننى قوغداش كۈرەشلىرى

ۋەتىنىمىزنىڭ ئايرىلماس زېمىنى بولغان شىنجاڭ ئەزەلدىنلا كۆپ مىللەت توپلاشقان جاي؛ ۋەتىنىمىزنىڭ غەربىي قىسمىدىكى مۇھىم ئورۇن سۈپىتىدە ئەزەلدىنلا بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش ھەم چەتنىڭ تاجاۋۇزچى كۈچلىرىگە پائال قارشى تۇرۇشنىڭ ئالدىنقى سېپى بولۇپ كەلدى. شۇڭلاشقا، شىنجاڭنى ئېچىش، شىنجاڭنى قۇرۇش، ۋەتىنىمىزنىڭ مۇقەددەس تۇپرىقىنى قوغداش كۈرىشى، بىرقانچە مىڭ يىلدىن بۇيان شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئورتاق ئىشى بولۇپ كەلدى. تىللاردا داستان بولغۇدەك سان ـ ساناقسىز كۈرەش قىلغان ئىش ئىزلار شىنجاڭ تارىخىي ئۈچۈن شانلىق سەھىپىلەرنى يازدى.

شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا، ئۈزلۈكسىز تاجاۋۇز قىلىپ تۇرغان ھون كۈچلىرىنى تازىلاپ، غەربىي دىياردىكى يىپەك سودا يولىنى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن بەنچاۋ باشچىلىقىدا 36 كىشى بۈگۈنكى شىنجاڭنىڭ جەنۇبىي قىسمىغا كېلىپ، پىچان (بۈگۈنكى لوپنۇر كۆلىنىڭ شەرقىي جەنۇبىي)، ئۇدۇن، سۇلې قاتارلىق دۆلەتلەرنى ئارقا ـ ئارقىدىن تەسلىم بولۇشقا دالالەت قىلغان. مىلادى 76 ـ يىلى خەن پادىشاھىنىڭ ئالمىشىش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، ھونلار شىمالىي يىپەك يولىدىكى يەنجى، كۇچار دەك ئايرىم كىچىك دۆلەتلەر بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ ئىسيان كۆتەردى، غەربىي دىيارنىڭ ۋەزىيىتى ئىنتايىن خەۋپ ئاستىدا قالدى،

سۇلېنىڭ ساقلاۋاتقان بەنچاۋ، خاندانلىقىنىڭ قايتىپ كېلىشىگە تەييارلىق كۆرۈش تۈگرىسىدىكى يارلىقىنى تاپشۇرۇۋالغان. سۇلې دۆلىتىنىڭ دۇۋۇدىيى لى يەن ئىچ ئاغرىتقان ھالدا «خەن ئەلچىلىرى بىزدىن ۋازكېچىپتۇ، مەن كۆچارلىق ئۈچۈن ئۆزەمنى ھالاك قىلىمەن، سەممىي ھالدا خەن ئەلچىلىرىنى كۆرۈشكە تاقەت قىلالمايمەن» دېگەن («كېيىنكى خانىمە، بەنجاۋ تەزكىرىسى» دىن). شۇنىڭ بىلەن قىلىچىنى سۇغۇرۇپ ئېلىپلا ئۆزىنى ئۆلتۈرۈپ قەلبىنىڭ روشەنلىكىنى ئىپادىلىگەن. بەنجاۋ خوتەنگە بارغانىدىن كېيىن، «ۋاڭ، غوجىلاردىن تۆۋەنلەر بىردىنلا تازا ھۆكىرەپ يىغلاپ تۇرۇپ ‹خەن ئەلچىلىرىنى ئاتا - ئانىمىزدەك كۆرۈپ كەلدۇق، قايتىپ كېتىشىگە رايىمىز بارمايدۇ› دەپ بەنجاۋنىڭ ئېتىنى تۇتۇۋېلىپ ماڭغۇزمىغان» (يۇقىرىقى بىلەن ئوخشاش). بۇنداق سەممىي مۇھەببەتلىك كەتمەسلىك تەۋسىيەلىرىنى كۆرگەن بەنجاۋنىڭ شەرققە يىراقلاپ كېتىشكە رايى بارماي، قەتئىيلىك بىلەن قىسمىلىرىنى باشلاپ سۇلېغا قايتىپ كەلگەن. غەربىي دىيارىدىكى ھەر مىللەت خەلقى، بولۇپمۇ سۇلې دۆلىتىدىكى ئارمىيە - خەلقنىڭ زور كۈچ بىلەن قوللىشى ئاستىدا، مىلادىيە 78 - يىلى قۇم (بۈگۈنكى ئاقسۇ) دۆلىتىنى، يەكەننى قايتۇرۇۋالغان. 80 - يىلى ھونلارغا ھەمىنەپەس بولغان سۇلې دۇۋۇدىيى پەنجىنىڭ ئىيان كۆتۈرۈش سۇيقەستىنى تارمار قىلغان. 84 - يىلى خەن سۇلالىسىغا ئاسىيلىق قىلىپ مۇستەقىل بولۇشقا ئۇرۇنغان يەكەن دۆلىتىگە ھۇجۇم قىلىپ، يەكەن تەرەپ بىلەن مەخپىي تىل بىرىكتۈرگەن سۇلې ئاسىيلىرىنى قوغلاپ چىقارغان.

86 ـ يىلى يەنە تىرىلىشكە ئۇرۇنغان سۇلىلىق سەركەردان
ئاقسۆڭەكلەرگە يوقىتىش خاراكتېرلىك زەربە بەرگەن.
87 ـ يىلى جەنۇبتا يەكەننى مەغلۇپ قىلىپ، شىمالدا كۈ-
چارغا زەربە بەرگەن، ئۇنىڭ بىلەن پۈتكۈل غەربىي دىيار-
نى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن؛ 90 ـ يىلى بەنچاۋ ماھىرلىق بىلەن
پىستورما ئىشلىتىپ ئاز ئادەم بىلەن كۆپ ئادەم ئۈستىدىن غەلىبە
قىلىپ، پامىرنىڭ غەربىدىكى ئۇلۇغ ياۋچىلارنىڭ 70 مىڭ-
دىن ئارتۇق چوڭ قوشۇنىنىڭ تاجاۋۇزىنى چېكىندۈرگەن؛
91 ـ يىلى غەربىي دىيارنى پۈتۈنلەي قايتۇرۇۋېلىپ، خەن
سۇلالىسىنىڭ بىرلىكى ئۈچۈن كۆزگە كۆرۈنەرلىك تۆھپە
قوشقان.

بەنچاۋنىڭ غەربىي دىيارغا كىرىشى بىلەن بىر ۋا-
قىتتا، مىلادىيە 74 ـ يىلى شەرقىي خەننىڭ داڭلىق سەر-
كەردىسى گېڭ گۇڭ غەربىي دىيارنىڭ شىياۋۇلىقىغا تەيىن-
لىنىپ، كېيىنكى قوش خانلىقىنىڭ مەركىزىدە تۇرغاندا، ھون-
لارنىڭ زور ئەسكىرى كۈچى تەرىپىدىن سۇلى قەل-
ئەسىدە (ھازىرقى گۇچېڭ ناھىيىسىدىكى تاش قەلئە ئىزى)
قورشاۋدا قالغان. ھون ئەسكەرلىرى سۇ مەنبەسىنى ئۈزۈپ
تاشلاپ، شەھەر ئىچىدىكى ئارمىيە ـ خەلقنى تەسلىم بولۇشقا
مەجبۇرلىماقچى بولغان. گېڭ گۇڭ باشچىلىقىدىكى خەن قو-
شۇنلىرى قەلئە ئىچىدىكى ئازسانلىق مىللەت ئاھالىسى بىلەن
بىرگە جاپا ـ مۇشەققەتتە قەتئىي ساقلاپ، ئات تېزىكىنى
سىقىپ سۈيىنى ئىچىپ ئۇسسۇزلۇقنى قاندۇرغان. كېيىن
ئۇ جايدىكى پۇقرالارنىڭ ياردىمىگە تايىنىپ قۇدۇق قېزىپ
سۇ قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلىپ ھونلارنى چېكىندۈرگەن.

ئۇرۇش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن مىڭ نەچچە كىشىلىك خەن قوشۇنىدىن ئاران 26 ئەزىمەت قالغان، ئۇلار مىڭبىر جاپا-مۇشەققەت بىلەن يېزىمىزگە يېتىپ بارغاندا، يول ئۈستىدىكى ئاچارچىلىق، سوغۇق دەرددىن پەقەت «كىيىملىرى تىتما-تاتاڭ بولۇپ كەتكەن، قورۇق قاقشالغا ئوخشاپ قالغان 13 ئەسكەر قالغان.»

تاڭ سۇلالىسى بىلەن دۈشمەنلىشىۋاتقان ئېلىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەتتىن بولغان تۈبۆت ھاكىمىيىتى تەڭرىتاغلىرىنىڭ جەنۇبىي ئارقىلىق ئايلىنىپ ئۆتۈپ، كىچىك بولور دۆلىتى (بۈگۈنكى پاكىستاننىڭ شەرقىدىكى گىلگىت ئەتراپى، ئەينى ۋاقىتتا تاڭ سۇلالىسىنىڭ يىراقنى تىنچلاندۇرۇش قوشۇنلىرىنىڭ تۇرۇشلۇق جايى بولغان) نى ئىشغال قىلىشقا، شۇ ئارقىلىق شىمالدا ئەنشىدىكى 4 بازارغا ھۇجۇم قىلىپ، غەربىي دىيارنى تەپرىق قىلىشقا ئۇرۇندى. مىلادى 722 - يىلى بەشبالىقتا تۇرۇشلۇق جىيەدۇشى جاڭ شاۋخۇڭ سۇلې ئارمىيىسىنىڭ قوشى (مۇئاۋىن قوماندانى) جاڭ سىلىغا بۇيرۇق چۈشۈردى، جاڭ سىلى يەرلىك ئاز سانلىق مىللەت بىلەن خەن قوشۇنلىرىدىن تەركىب تاپقان 4000 كىشىلىك چوڭ قوشۇنىنى باشلاپ، تۈبۆتنىڭ ھۇجۇمىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك تارمار قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىنكى 15 يىلغىچە، تاڭ سۇلالىسى بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ قاتنىشىغا كاپالەتلىك قىلىندى.

مىلادىيە 739 - يىلى كۈزدە، ئەرەبىي (ئەرەب) قاتارلىق تاجاۋۇزچى كۈچلەرنىڭ كۈشكۈرتۈشى بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيادىكى توقماق بىلەن تالاس شەھىرى (بۈگۈنكى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تالاز شەھىرى) نى ئىگىلەپ تۇرۇۋاتقان تۈركەش

قەبىلىلىرى توپىلاڭ كۆتەردى. تاڭ سۇلالىسىنىڭ غەربتىكى جېدۇشىسى گەي جىيا يۈن سۇلې جېنىنىڭ قورغۇچىسى فۇمېڭ لىڭنى خىللانغان ئەسكەرلىرى بىلەن بىرگە يۆتكەپ توپىلاڭچى قوشۇننى بىر يولىلا تارمار قىلىپ، بۇرۇن ئەرەبلەر ۋە تۈركىشلەر-نىڭ تەھدىتىگە ئۇچرىغان ئوتتۇرا ئاسىيا ئەللىرىنى ئارقا-ئارقىدىن كېلىپ باش قويدۇردى. مىلادىيە 747 - يىلى توبوتلار يەنە بىر قېتىم كىچىك بولورنى ئىگىلىۋالدى. تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئەنشى تۇتۇق مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن دۇ-خۇسى گاۋ شەنجى سۇلې، ئاقسۇ قاتارلىق جايلاردىكى مىللىي، خەنزۇ قوشۇنلىرىدىن 10 مىڭدىن ئارتۇق قوشۇننى باشلاپ، ھازىرقى پاكىستاننىڭ شىمالىدىكى دالكوت تېغى ئېغىزىدا، جۇڭگو ۋە چەت ئەللىنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن بىر مەيدان «دالكوت ئۇرۇشى» قىلغان. بۇنىڭ بىلەن «فەرەڭ (قەدىمكى رىم)، ئەرەبىي، قۇۋارلاردىن ئىبارەت 72 دۆلەت بۇ ھەي-ۋەتتىن قورقۇپ تەسلىم بولغان» («يېڭى تاڭنامە، گاۋ-جۈشيەن تەزكىرىسى» دىن). ئەنشى توپىلىڭىدىن كېيىن، توبوتنىڭ كۈچلۈك ھەربىي ھۇجۇمى تۈپەيلىدىن، مىلادى 784 - يىلى تاڭ سۇلالىسى ئەنشى، بەشبالىق ئىككى تۇ-تۇق ھىراۋۇل مەھكىمىلىرىنى پۈتۈن سەپ بويىچە ئىچكىرى-گە چېكىنىشكە بۇيرۇق قىلغان. لېكىن غەربىي دىيارنى ساق-لاۋاتقان تاڭ قوشۇنلىرى ۋە ھەر قايسى جايلاردىكى ئارمىيە-خەلق تەسلىم بولۇشقا يول قويۇشقا ئۇنىماي، يەنىلا كۈرەش-نى داۋاملاشتۇرغان. تاڭ راھىبى سۇن ۋۇكۇڭنىڭ خاتىرىسى-گە ئاساسلانغاندا، تاكى مىلادىيە 789 - يىلى ئۇ ھىندىستان-دىن قايتقاندا يەنىلا سۇلېدا پادىشاھىيلىك ۋە قورۇقچى

ئەمەلدار لو ياڭىنى كۆرگەن. ئۇدۇنغا بارغاندا ئۇدۇن
پادىشاھى يۈچياۋنى قورۇقچى ئەمەلدار جىلىك جۈيىنى كۆرگەن.
كۈچارغا بارغاندا كۈچار پادىشاھىسى چاڭ خۈەن، ئەنشىنىڭ
باش تۇتۇق دىراۋۇلى، تۆت شەھەرنىڭ جىيدۇشى گوشىينىنى
كۆرگەن. يەنجىگە بارغاندا پادىشاھ لۇڭرۇلىن، قورۇقچى
ئەمەلدار ياڭ دىفونى كۆرگەن؛ بەشبالىقتا جىيدۇشى، خان
تارىخچىسى ياڭ شىگۈنى كۆرگەن. مانا بۇلار ئىككى باش
تۇتۇق دىراۋۇل مەھكىمىدىكى ھەر مىللەت ئەمەلدارلىرىنىڭ
ئىتتىپاق قىلىشىپ ئۆز ئارا ھەمكارلىشىپ، ئەڭ خەتەرلىك پەيتتىمۇ
يەنىلا ۋەتەنگە سادىق بولۇپ، ۋەتەننىڭ غەربىي زېمىنىنى
قوغداپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش كۈرىشىدە، غايەت
زور تىرىشچانلىق كۆرسەتكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

چىڭ سۇلالىسى زامانىدا، شىنجاڭدا، بولۇپمۇ تەڭرى-
تېغىنىڭ جەنۇبىدىكى ھەر مىللەت ئارمىيە-خەلق، بىر ئەسىر-
دىن كۆپرەك بۆلۈنۈش بىلەن بۆلۈنۈشكە قارشى تۇرۇش، تا-
جاۋۇز قىلىش بىلەن تاجاۋۇزچىلىققا قارشى تۇرۇشتىن ئىبا-
رەت جاپالىق كۈرەشنى بېشىدىن كەچۈردى. 1755 - يىلى
جەنۇبىي شىنجاڭدىكى يۇقىرى قاتلام دىنىي زاتلاردىن چوڭ-
كىچىك خوجىلاردىن بۇرھانىدىن بىلەن خوجى جاھان ئاكا -
ئۇكا ئىككىيلەن چىڭ ئارمىيىسىنىڭ قول-
لىشىدىن پايدىلىنىپ، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھۆكۈمرانلىق
ھوقۇقىنى قولغا كىرگۈزۈۋالغان. 1757- يىلى چوڭ - كىچىك
خوجىلار چىڭ سۇلالىسىغا يۈز ئۆرۈپ جەنۇبىي شىنجاڭنى تەپ-
رىق قىلىشقا ئۇرۇنغان، لېكىن ئىككىيلەننىڭ ئۆز تاغىسى
ھۆسەيىن، پارىس ۋە نەۋرە ئىنىسى تۇردىلار كەسكىن

ھالدا تۇسقان. چىڭ ئارمىيىسى چوڭ-كىچىك خوجىلارنى ۋە
يەكەننى قورشاپ يوقىتىشقا باشلىغاندا ئۇلار كۈچ چىقىرىپ
چىڭ ئارمىيىسىگە ياردەم قىلغان. 1762- يىلى چەنلۇڭ خان
تۇردىغا «قەشقەرگە ھۇجۇم قىلىشتا كۆرسەتكەن تۆھپىسى ئۈ-
چۈن دۆلەتكە مۇناسىپ ئەزىمەت» دېگەن ئۇنۋاننى بەرگەن ھەمدە
ھۇسەيىن ۋە پارىس قاتارلىق كىشىلەرنى بېيجىڭگە كۆچۈ-
رۈپ كېتىپ ناھايىتى يۇقىرى سىياسىي، ئىقتىسادىي مۇئا-
مىلىدىن بەھرىمەن قىلغان. تۇردىنىڭ سىڭلىسى چەنلۇڭ تە-
رىپىدىن ئوردىغا تاللىنىپ تۇقال خانىشلىقتا كۆتۈرۈپ، ئور-
دىدا يۇقىرى مەرتىۋىگە ئىگە بولغان.

1759- يىلى چوڭ - كىچىك خوجىلار بېسىقتۇرۇلغاندىن
كېيىن، ئۇلارنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى قوقان
(ھازىرقى سوۋېت ئىتتىپاقى ئۆزبېكىستانىدا) غا قېچىپ بېرى-
ۋېلىپ، قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە پۇرسەت كۈتمەكتە ئىدى.
1820- يىلى بۇرھانىدىننىڭ نەۋرىسى جاھانگىر قوقان دۆلىتى ۋە
ئەنگلىيە جاھانگىرلىرىنىڭ قوللىشى ئاستىدا، چازىدىن ئۆ-
تۈپ قالايمىقانچىلىق پەيدا قىلغان، چىڭ سۇلالىسىنىڭ قەش-
قەردە تۇرۇشلۇق ئەمەلدارىغا دۈشمەن ئەھۋالىنى ئالدىن بى-
لەن دوكلات قىلغان كىشى دەل چېگرا رايونىدا تۇرۇشلۇق قىر-
غىزلارنىڭ سەردارى سۇرانچى بولدى. 1826- يىلى 7- ئايدا
جاھانگىر ئۈچىنچى قېتىم چازىدىن ئۆتۈپ قەشقەرنى قورشىۋالدى،
شۇ چاغدا قەشقەر كونىشەھەرنى ساقلاۋاتقان ھاكىمبەگ
ئەمەت سايىت شەھەردىكى نەچچە ئونمىڭ ئۇيغۇر ئاممىنى
باشلاپ قەيسەرانە قارشى تۇرۇپ، ئون كېچە - كۈندۈز قەت-
ئىي ساقلاپ، ئاخىرى تەڭ كېلەلمەي شەھەر ۋەيران، ئۆزى

ھالاك بولغان. كېيىن قوقاننىڭ ئۈچ مىڭ كى-
شىلىك تاجاۋۇزچى قوشۇنى قەشقەرنىڭ يېڭىشەھەرى (يې-
نى يۇملاق شەھەر) نى قورشىۋالغان، شەھەر ئىچىدىكى چىڭ
ئارمىيىسى ۋە سىچۇەن، شەنشى، جياڭسۇ، جېجياڭ قاتارلىق
يۇرتلاردىن كەلگەن سودىگەرلەر بولۇپ مىڭدىن ئارتۇق ئا-
دەم سېپىلغا تايىنىپ زەربە بېرىپ چېكىندۈردى. جاھانگىر
جەڭ قىلىش ئۇسۇلىنى سۇ ئارقىلىق ھۇجۇم قىلىشقا ئۆزگەر-
تىپ قىزىل دەريا سۈيىنى توسۇپ، شەھەرنى سۇغا باستۇرۇش-
قا ئۇرۇندى. دەل مۇشۇنداق قىل ئۇستىدە تۇرغان پەيتتە،
خۇنەن چاڭشالىق چىڭ ئەسكىرى خۇاڭ رىڭشاڭ سېپىل ئۈس-
تىدىن باتۇرلۇق بىلەن سۇغا كىرىپ داۋېدىكى شېغىل تاش-
لارنى ئېچىۋېتىپ، ئۆزىنىڭ ياشلىق ھاياتى بىلەن شەھەرخەل-
قىنىڭ ھاياتىنى قۇتۇلدۇرغان. خۇاڭ رىڭشاڭ ئۆلگەندىن كې-
يىن، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئۇنىڭغا ھۆرمەت قىلىپ،
ئۇنى چار ئەۋلىيا (تۆت تەرەپنىڭ ئەۋلىياسى) دەپ ئاتىغان.
جەنۇبىتىكى خوتەندىن تارتىپ، شىمالدىكى غۇلجىغىچە پۈتۈن
شىنجاڭدىكى ئون نەچچە ناھىيىنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭغا ئا-
تاپ «چار ئەۋلىيا» بۇتخانىسىنى ياسىغان. مىللەت ئايرى-
ماستىن ھەممەيلەن ئۇنىڭ روھىغا ئاتاپ «بەس-بەستە
ئىسرىق سېلىپ» ھەر مىللەت خەلقىنىڭ بۇ ياخشى ئوغلىنى
ئەسلىگەن.

1830- يىلى جاھانگىرنىڭ ئاكىسى يۈسۈپ، قوقان دۆ-
لىتى ئارمىيىسىنىڭ مەجبۇرلىشى بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭغا
يەنە بىر قېتىم ھۇجۇم قىلغان. دۈشمەن ئەسكەرلىرى يەكەن-
گە ھۇجۇم قىلغاندا يەكەن قوشۇنىنىڭ يېتەكچىسى ۋەزىر

بېچاڭ شەھەر سىرتىدىكى ئاھالىلارنى شەھەر ئىچىگە كۆچۈرۈپ كېلىپ ئاكتىپ ئىشلىشقان. يەكەندىكى ھاكىمبەگ ئابدۇراخمان شەھەر ئىچىدىكى ئۇيغۇر ئەمەلدارلارنى، يۇقىرى قاتلام دىنىي زاتلارنى چاقىرىپ ئەل-يۇرتنى قوغداشنىڭ زور ئەھمىيىتىنى زور كۈچ بىلەن تەشۋىق قىلىپ، تېزلىكتە ئۇيغۇرلاردىن تەركىب تاپقان خەلق ئەسكەرلىرىنى توپلاپ چىڭ ئارمىيىسىگە ھەمكارلىشىپ شەھەرنى قوغدىغان. يەرلىك ئۇيغۇر پۇقرالار زور تۈركۈمدە ماددىي نەرسىلەرنى ئىئانە قىلىپ ھەربىي لازىمەتلىك بىلەن تەمىنلىگەن. 10- ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ 11- ئاينىڭ ئاخىرىغىچە، يەكەن مىڭغا يەتمەيدىغان ئەسكىرى كۈچ بىلەن دۈشمەننىڭ 5000 ئەسكىرى كۈچىگە قارشى تۇرغان، دۈشمەننىڭ 1000 غا يېقىن ئارمىيىسىنى يوقاتقان، 500 گە يېقىن ئارمىيىسىنى تىرىك تۇتقان.

1865- يىلدىن 1877- يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە قوقان دۆلىتىنىڭ ياقۇپبەگ باشچىلىقىدىكى تاجاۋۇزچى قوشۇنى شىنجاڭنى ئىگىلىۋالغاندا شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت ئارمىيە-خەلقىنىڭ قەھرىمانلارچە قايتۇرما زەربىسىگە ئۇچرىغان. 1865- يىلى 4- ئايدا ياقۇپبەگنىڭ ئارمىيىسى يەكەنگە ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلغاندا پۈتۈن شەھەردىكى ئۇيغۇر پۇقرالار ئۈنلۈك ھالدا «ئەنجانلىقلارنى كۆرسەكلا جايىدا ئۆلتۈرەيلى» دېگەن جەڭگىۋار شۇئارنى توۋلاپ سېپىل ئۈستىدە، كوچا - مەھەللىلەردە تاجاۋۇزچىلار بىلەن جان تىكىپ ئېلىشقان. ياقۇپبەگنىڭ ئەسكەرلىرى ئۆلەر-تىرىلىشىگە قارىماي قاچقان. قوقانلىق تاجاۋۇزچى قوشۇنىنى قوغلاپ

چىقىرىش ئۈچۈن، كۇچار قوزغىلاڭچىلار ئارمىيىسىنىڭ باش سەردارى راشىدىن 10 مىڭ ئۇيغۇر قوشۇنىنى قەشقەرگە ئەۋەتكەن، ئۇلار يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ خانئېرىق ئەتراپىدا يەكەندىن چېكىنگەن ياقۇپبەگنىڭ پاخشا قوشۇنىنى توسۇۋېلىپ، ئۇدۇلدىن قاقشاتقۇچ زەربە بەرگەن. تاجاۋۇزچىلار پۈتۈنلەي تارمار بولغان. ياقۇپبەگنىڭمۇ بەدىنىدە ئۈچ ئورۇن ئېغىر يارىلىنىپ جېنىدىن جۇدا بولغىلى تاس قالغان. 9- ئايدا ياقۇپ قەشقەر يېڭىشەھەرگە ھۇجۇم قىلغاندا قەشقەردىكى ئىش بېجىرگۈچى ۋەزىر كۈيىمىك تەڭ كېلەلمىگەچكە پارتلاتقۇچ دورا بىلەن ئۆزىنى پارتلىتىۋېلىپ ۋەتەن ئۈچۈن ئۆزىنى قۇربان قىلىپ، ھەرگىزمۇ تىز پۈكمەيدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن. يىل ئاخىرىدا ياقۇپبەگ زور ئەسكىرى كۈچىنى ئىشقا سېلىپ، خوتەنگە ھۇجۇم قىلغاندا ئۇ جايدىكى چىڭ ئارمىيىسى بىلەن نەچچە 10 مىڭ ئۇيغۇر پۇقراسى قوزغىلىپ قارشى تۇرغان، ئاخىرى 50 مىڭدىن ئارتۇق ئارمىيە-خەلق جەڭدە قەھرىمانلارچە قۇربان بولغان. 1867- يىلى 5- ئايدا ياقۇپبەگنىڭ چوڭ قوشۇنى باينىڭ ئەتراپىدىكى ياقىئېرىق ئەتراپىدا، كۇچارلىق راشىدىننىڭ مىللىي قوشۇنى بىلەن جەڭ قىلغان. 30 مىڭدىن ئارتۇق ھەر مىللەت ئارمىيە-خەلقى قەھرىمانلارچە قۇربان بولغان. 1870- يىلى 3- ئايدا ياقۇپبەگ ئەنگلىيە، چار روسىيە جاھانگىرلىكىنىڭ قوللىشى ئاستىدا كورلىدىن ئەسكەر چىقىرىپ تۇرپانغا ھۇجۇم قىلغاندا، ئۇ جايدىكى ئون مىڭدىن ئارتۇق خۇيزۇ، خەنزۇ، ئۇيغۇر پۇقرالىرى ئۆزلۈكىدىن يىغىلىپ قەھرىمانلىق بىلەن زەربە بەرگەن. تاجاۋۇزچى قوشۇن نەچچە

مىڭلىك جەسەتنى قالدۇرۇپ قويۇپ مەغلۇبىيەت بىلەن قايت-
قان؛ ۋ- ئايدا ياقۇپبەگ تۇرپانغا يەنە بىر قېتىم ھۇجۇم
قىلغاندا، ئۇ جايدىكى خەلق دۈشمەننىڭ 33 مىڭدىن ئارتۇق
ئادىمىنى ئۆلتۈرگەن، بىراق خائىنىنىڭ ساتقىنلىقى تۈپەيلى-
دىن، تۇرپان ياقۇپبەگنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغان. بۇ مەزگىل-
دە، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ياقۇپبەگنىڭ
قورچاق ھاكىمىيىتىنىڭ قول قىلىشىغا، تالان - تاراج قىلى-
شىغا ئاللىبۇرۇنلا تاقىتى قالمىغانىدى. سابىق قەشقەر بې-
گى ئابدىرېھىم قاتارلىق كىشىلەر خەۋپ - خەتەرگە قارىماي
بېيجىڭغا قېچىپ بېرىپ، كېيىن ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن يول
باشلىغۇچى بولۇپ، چىڭ قوشۇنىنى شىنجاڭغا باشلاپ كېلىپ
تۆپىلاڭنى تىنجىتقان. ئەينى چاغدا چىڭ سۇلالىسى ئەمەل
بەرگەن نۇرغۇن ئۇيغۇر ئەمەلدارلىرى قەشقەرلىك سودىگەر
بەختى قاتارلىقلارنى ئەۋەتكەندە، ئۇلار مۇزداۋانلاردىن ھال-
قىپ ئۆتۈپ، 1875-يىلى 2-ئايدا تارباغاتايغا يېتىپ بې-
رىپ، ئىلىدىكى مۇۋەققەت جاڭجۈن رۇڭچۇەن بىلەن كۆرۈشۈپ
«قەشقەرلىك ئۇيغۇر بەگلىرىنىڭ ئۆتۈنۈشنامىسى»نى سۇ-
نۇنغان، ۋەتەن ئۈچۈن كۈچ چىقىرىدىغانلىقىنى، چىڭ ئارمىيە-
سىگە ھەمكارلىشىپ قولدىن كەتكەن يەرلەرنى قايتۇرۇۋالى-
دىغانلىقىنى بىلدۈرگەن. 1877-يىلىنىڭ ئاخىرىدا، زوزۇڭتاڭ
باشچىلىقىدىكى چىڭ ئارمىيىسى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت
خەلقىنىڭ زور كۈچ بىلەن ياردەم بېرىشى ئاستىدا، ياقۇپ-
بەگ باندىتلىرىنى بىراقلا يوقاتقان، شىنجاڭ يەنە بىر قېتىم
قايتىدىن ۋەتەن قوينىغا قايتىپ كەلگەن.

تارىخىي پاكىتلار ئىسپاتلىدىكى، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ بىردەك ئىتتىپاقلىقى بولمىسا، چېگرا رايونىنىڭ بىخەتەرلىكى ۋە ۋەتىنىمىزنىڭ بىرلىكى، گۈللەپ ياشنىشى بولمايدۇ، بۇ بىر تەۋرەنمەس ھەقىقەت!..

(قەشقەر ۋىلايەتلىك سىياسىي كېڭەش خىزمىتى ئالاقىلىشىش باشقارمىسىدىن سۇلتان داۋۇت تەرجىمىسى، ئابدۇرەشىت ھاجى ئىلمىنتۇروپ بېكىتتى)

قەشقەر ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى

ئابدۇرەشىت ھاجى

قەشقەر ئۇيغۇر ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى (تۆۋەندە قىسقارتىپ «ئۇيغۇر ئۇيۇشما» دېيىلىدۇ) ئازادلىقتىن بۇرۇن قەشقەر، مەمۇرىي رايونىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيەت، مائارىپ، دىنىي ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان خەلق تەشكىلاتى بولۇپ، قەشقەردىكى ئۈچ مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشما (خەنزۇ مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى يېڭىشەھەردە تۇراتتى؛ قىرغىز، قازاق مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى)نىڭ بىرى ئىدى. ئۇ، 1933- يىلى 12- ئايدا قۇرۇلۇپ، 1950- يىلى ئەتىيازدا شىنجاڭ دېموكراتىك ئىتتىپاقى قەشقەر شۆبىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ تارىخىي ۋەزىپىسىنى ئادا قىلغان. ئۇيۇشمىنىڭ قۇرۇلۇشى — قەشقەرنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا يېڭىچە مەدەنىيەت، يېڭىچە مائارىپ ئىشلىرىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك ئەۋج ئالغانلىقىنىڭ مەھسۇلى. ئۇيغۇر ئۇيۇشما — «قەشقەر ئوقاپ» ئاساسىدا ئۆزگەرتىپ قۇرۇلغان.

قەشقەر ئوقاپ

«ئوقاپ» ئۇيغۇر تىلىغا ئەرەبچىدىن كىرگەن بولۇپ، ئەسلى مەنىسى ئىسلام دىنىنىڭ مەسچىت، مەدرىسلىرىنىڭ ۋەخپى ئۆي، يەر - زېمىن، مۈلۈكلىرىنى كۆرسىتەتتى، قەشقەردىكى

ئىستېمال مەنبەسى مەسچىت، مەدرىس، خانىقا، مازار ۋەخپىي مۈلۈكلىرىدىنى ۋە ئۇنىڭ كىرىملىرىنى باشقۇرىدىغان خەلق ئارىسىدىكى خەيرى - ساخاۋەت ئورگىنىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى ۋەخپىي زېمىنلارنىڭ ئىجارە ئاشلىقى، ۋەخپىي ئۆي-دۇكانلارنىڭ ئىجارىسىنى يىغىپ بىر تۇتاش ئىشلىتەتتى. يىغىۋېلىنغان ئىجارە ئاشلىق، پۇلنىڭ كۆپ قىسمىنى مەسچىت، مەدرىس، خانىقا، مازارلارنىڭ تەمىراتى، باشقۇرۇش، ئاسراش ئىشلىرىغا ھەمدە يېتىم - يېسىرلارنى، مېيىپ - ئاجىزلارنى بېقىش، تەربىيىلەش ئىشلىرىغا ئىشلىتەتتى؛ ئازقىسمىنى مەسچىت، خانىقالارنى باشقۇرغۇچىلارنىڭ، مەدرىس مۇدەررىسلىرىنىڭ ئىش ھەققى، پاراۋانلىقى ئۈچۈن، ئازساندىكى تالىپلارنىڭ ئوقۇش ياردەم پۇلى ئۈچۈن ئىشلىتەتتى.

مۇشۇ ئەسىرنىڭ 20 يىللىرىدىلا قەشقەردە ئوقاپ تەشكىلاتى بولغان. ئۇنىڭغا قاراشلىق ئاۋات، بەشكېرەم، قوغان، سەمەن، توققۇزاق، ئوپال، سۇلۇق، بورىختاي، ياپچان، خانئېرىق، تازغۇن، ياندۇرما، قىزىلبۇيى، ئۈستۈن ئارتۇش، ئاستىن ئارتۇش قاتارلىق شۆبە ئوقاپلار بولغان. 1933- يىلىدىن بۇرۇن، جايلاردىكى شۆبە ئوقاپلار ئىجارە ئاشلىق، ئىجارە پۇللارنى يىغىش، باشقۇرۇش، ئىشلىتىش ئىشلىرىغا مەسئۇل بولاتتى. باش ئوقاپ ھەيدەكچىلىك قىل-

لىپ، تەكشۈرۈش، نازارەت قىلىش، يېتەكچىلىك قىلىش ئىشـ
لىرىنى قىلاتتى.

1933 - يىلى 8 - ئايدا مەھمۇت سىجاڭ ۋە ئۇنىڭ قوروللۇق ئارمىيە 6 - دىۋىزىيىسى قەشقەرگە ئورۇنلاشقاندىن كېيىن يېڭىچە مائارىپنى يولغا قويۇشنى تەشەببۇس قىلدى. ئۇ بىر تەرەپتىن قەشقەردىكى ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم قا- تارلىق جەمئىيەت ئەربابلىرىنى ئاكتىپ ھالدا يېڭىچە مەك- تەپ ئېچىشقا، مىللىي مائارىپنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا قوز- غاتسا، يەنە بىر تەرەپتىن جەمئىيەتتىكى ھەر ساھەدىكىلەر- نىڭ تەلىپىگە ئاساسەن، «قەشقەر ئىسلاھ مادارىس ۋە ما- ساجىد ھەيئىتى» نى قۇرۇپ، كۈچ تەشكىللەپ، جايلاردىكى ئوقاپلارنىڭ مال-مۈلۈكلىرىنى ئېنىقلاشقا كىرىشتى. نەتىجى- دە، جايلاردىكى ئوقاپ باشقۇرغۇچىلىرىنىڭ ۋە مەسچىت، مەد- رىس مۇتەۋەللىرىنىڭ قولىدا ساقلىنىپ قالغان خېلى بىر قىسىم ئىجارە ئاشلىق، ئىجارە پۇللارنى قايتۇرۇۋېلىپ، ئۇ- نىڭ كۆپ قىسمىنى مەكتەپ سېلىش، مائارىپنى راۋاجلاندۇ- رۇش ئىشلىرىغا ئىشلەتتى. «قەشقەر ئىسلاھ مادارىس ۋە ماساجىد ھەيئىتى» قۇرۇلغاندىن كېيىن تۆۋەندىكى بىر قا- چە ئىشنى قىلغان: ① جايلاردىكى شۆبە ئوقاپلارنىڭ ھې- ساباتلىرىنى ئېنىقلاپ، ئامبارلىرىنى قايتا كۆردى، تاپشۇرۇل- ماي قالغان ئىجارە ئاشلىق، ئىجارە پۇللارنى تولۇقلاپ يىغىۋالدى. ئامبارغا كىرىم قىلىش، چىقىم قىلىش ئەھۋالىنى

قايتىما تەكشۈرۈپ، باشقۇرغۇچىلار ئىچىدىكى خىيانەت قىلى-
غان، كۆپ يەپ، كۆپ ئىگىلەپ كەتكەن، ئوغۇرلۇق قىلغانلار-
نى قاتتىق بىر تەرەپ قىلدى، تەكشۈرۈپ ئېنىقلانغان بار-
لىق پۇل، ئاشلىق قاتارلىق نەرسىلەرنى تولۇق تۆلەتتۈرۋال-
دى؛ ② جايلاردىكى شۆبە ئوقاپلار باشقۇرۇۋاتقان بارلىق
ئۆي، يەر - زېمىن، مۈلۈكلەرنى ئېنىقلاپ چىقتى ۋە قايتى-
دىن تىزىمغا ئالدى، باشقۇرۇش ھوقۇقىنى يىغىۋالدى؛ ③
ھېساب تۇرغۇزۇش، ھېساب خاتىرىلەش، ھېساب كۆرۈش، شۇ-
نىڭدەك ئۆي، يەر - زېمىن، مۈلۈكلەرنى باشقۇرۇش تۈزۈ-
مىنى تېخىمۇ قەتئىيلەشتۈردى؛ ④ بارلىق مەسچىت، مەدرىس
خانىقالارنىڭ ئىمام، مەزىن، مۇتەۋەللى قاتارلىق باشقۇر-
غۇچى خادىملارغا قارىتا بىر قېتىم ئومۇمىيۈزلۈك لاياقەت
تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى داۋاملىق
ۋەزىپە ئۆتەشكە مۇۋاپىق كەلمەيدىغانلىرىنى تەگشىدى.

قەشقەر ئۇيغۇر ئويۇشما قۇرۇلغاندىن كېيىن «قەشقەر
ئىسلاھ مادارىس ۋە ماساجىد ھەيئىتى» ئۆز پائالىيىتىنى
مۇناسىپ ئاخىرلاشتۇردى. لېكىن، ئوقاپ يەنىلا ئۇيغۇر ئو-
يۇشما رەھبەرلىكىدە مەۋجۇت بولۇۋەردى، جايلاردىكى شۆبە
ئوقاپلار ھەم باش ئوقاپنىڭ ھەم تەڭ دەرىجىلىك ئۇيغۇر
شۆبە ئويۇشمىلارنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى. «ئوقاپ» نامى
1943- يىلى «ئۇيغۇر ئويۇشما ئىشلەپچىقىرىش بۆلۈمى» گە
ئۆزگىرىپ، 1946- يىلى يەنە «ئوقاپ» قا ئەسلىگە كەلگەن.

قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ تەشكىلىي ئاپپاراتى

1. ھەر نۆۋەتتىكى مۇدىر، مۇئاۋىن مۇدىرلار

مۇدىرلار	تەيىنلەنگەن (ئۆتكەن) ۋاقتى	مۇئاۋىن مۇدىرلار	تەيىنلەنگەن (ئۆتكەن) ۋاقتى
كېرىمخان	1933-يىل 12-ئاي		
شېرىپ (مۇۋەققەت)	1938-يىل	داموللا ئۆمەر	1938-، 1941-يىلغىچە
مەھەممەت نىياز داموللا ئابدۇغوپۇر	1939-يىل		
خەلپەت سۈزۈك ھاجىيوپ	1941-يىل 12-ئاي		
ئىسمائىل قاسىم	1941-يىل	مەھەممەت يۈسۈپ جالالىدىن	1941-يىل
		ئىبراھىم ھاجى	1943-يىل
		تۇرسۇن ئېلى	1946-يىل
خەلپەت سۈزۈك ھاجىيوپ	1946-يىل	ئابلەھەق ئەزىز	1946-يىل
ئەھمەت زىيائى	1947-يىل 4-ئاي		
ئىسمائىل قاسىم	1947-يىل 9-ئاي		
ئابدۇللا داموللا ھاجى	1949-يىل 9-ئاي	ئەھمەت زىيائى	1949-يىل 9-ئاي
		ئابدۇرۇسۇل قادىر	1949-يىل 9-ئاي
		ھامۇت ھاجى	1949-يىل 9-ئاي
		ئابلا زۇنۇن	1949-يىل 9-ئاي
		ئابدۇرشىت يۈسۈپى	1949-يىل 9-ئاي

2. خادىملار شتاتى ۋە ئاپپاراتلارنىڭ تەسىس قىلىنىشى

(1) رايونلۇق باش ئۇيۇشما ۋە ئۇنىڭ ئىچكى ئاپپاراتلىرى:

رايونلۇق ئۇيغۇر ئۇيۇشما ئورگىنى خادىملار شتاتى كەسىپ مىقدارىنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ كۆپىيىپ بارغان. 1937 - يىلى 7- ئايدا، رايونلۇق ئۇيغۇر ئۇيۇشمىنىڭ شتاتى 18 بولۇپ، ئايرىم - ئايرىم هالدا مۇدىر، مۇئاۋىن مۇدىر، باش كاتىپ، هېسابچى، كاسسىر، خوجۇلۇق ئامبارچى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى تەسىس قىلغان. 1946 - يىلىغا كەلگەندە خادىملار شتاتى كۆپىيىپ 64 كە يەتكەن. ئىچكى قىسمىدا تەپتىش هەيئىتى، كاتىبات، تەشكىلات بۆلۈمچىسى، مەدەنىيەت بۆلۈمچىسى، تەشۋىقات بۆلۈمچىسى، مالىيە بۆلۈمچىسى، ئامبار، مائارىپ، تەپتىش قاتارلىق ئاپپارات ۋە ۋەزىپىلەرنى تەسىس قىلغان. 1947 - يىلى خادىملار كۆپىيىپ 99 غا يەتكەن، سانايىنەپىس، كۇتۇپخانا قاتارلىق بۆلۈم - ئىشخانىلار كۆپەيتىپ قۇرۇلغان.

(2) هەر قايسى ناهىيىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلار ۋە بىۋاستە قاراشلىق شۆبە ئۇيۇشمىلار:

رايونلۇق باش ئۇيغۇر ئۇيۇشما قۇرۇلغاندىن كېيىن، 1935- يىلىدىن باشلاپ هەر قايسى ناهىيىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلار كەينى - كەينىدىن قۇرۇلدى. هەممىسى قەشقەر ئۇيغۇر باش ئۇيۇشما رەهبەرلىكىدە بولدى. 1943 - يىلى يەكەن مەمۇرىي باشلىق مەهكىمىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا ئەگىشىپ

يەكەن رايونلۇق ئۇيغۇر ئۇيۇشما قۇرۇلدى. ئەسلىدە قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىغا قارايدىغان يەكەن كونىشەھەر، يەكەن يېڭىشەھەر، قاغىلىق، مەكىت قاتارلىق ناھىيىلىك ئۇيۇشمىلار ئۆزگىرىپ، يەكەن رايونلۇق ئۇيغۇر ئۇيۇشمىنىڭ رەھبەرلىكىگە قارايدىغان بولدى. قەشقەر كونىشەھەر ناھىيىسى چېگرىسى ئىچىدىكى ھەر قايسى شۆبە ئوقاپلار ئاساسىدا قۇرۇلغان ئاۋات، بەشكېرەم، قوغان، سەمەن، توققۇزاق، ئوپال، بورىختاي، تاشمىلىق قاتارلىق شۆبە ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلار باشتىن-ئاخىر قەشقەر رايوناۋق ئۇيۇشمىنىڭ بىۋاسىتە شۆبە ئۇيۇشمىسى بولۇپ كەلدى. 1941 - يىلى ئەتراپىدا يېڭىشەھەر ناھىيىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشما قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئەسلىدە باش ئۇيۇشمىغا قارايدىغان ياندۇما، تازغۇن، ياپچان، خانېرىق قاتارلىق شۆبە ئۇيۇشمىلار ئۆزگىرىپ، يېڭىشەھەر ناھىيىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىغا قارايدىغان بولدى. 1942 - يىلى ئاتۇشتا ناھىيە تەسىس قىلىنغاندىن كېيىن ئۈستۈن ئاتۇش شۆبە ئۇيۇشما، ئاستىن ئاتۇش شۆبە ئۇيۇشما ماس ھالدا ئاتۇش ناھىيىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىغا قارايدىغان بولدى.

(3) ئوقاپ، ئىشلەپچىقىرىش بۆلۈمى:

ئۇيغۇر ئۇيۇشما قۇرۇلۇشتىن بۇرۇن قەشقەر ئوقاپ مۇستەقىل ئورگان ئىدى. ئۇيغۇر ئۇيۇشما قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇ، ئۇيغۇر ئۇيۇشما قارىمىقىدىكى كەسپىي ئورۇنغا ئايلانغان؛ 1943 - يىلىدىن بۇرۇن، ئىزچىل ھالدا «قەشقەر ئوقاپ» دېگەن نامنى قوللىنىپ كەلگەن، 1943 - يىلىدىن كېيىن «قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشما ئىشلەپچىقىرىش بۆلۈمى» گە ئۆز-

گەرگەن. قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشما ئوقاپ ۋە ئىشلەپچىقىرىش بۆلۈمىدە مۇدىر، كاتىپ، ھېسابچى، كاسسىر، ئامبارچى قا- تارلىق ۋەزىپىلەر تەسىس قىلىنغان. قەشقەر ئوقاپىنىڭ ۋىلايەتتە باش ئورگىنى بولغانلىقتىن سىرت، يەنە ھەر قايسى جايلاردا شۆبە ئوقاپلىرى بولغان. شۆبە ئوقاپلاردىمۇ ئايرىم- ئايرىم ھالدا مۇدىر، ھېساب خاتىرىلىگۈچى، كاسسىر، ھەيدۈچى قاتارلىق ۋەزىپىلەر تەسىس قىلىنغان؛ شىتاتى 4 - 6 غى- چە ئىدى. «قەشقەر ئوقاپ» «قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشما ئىش- لەپچىقىرىش بۆلۈمى» گە ئۆزگەرگەندىن كېيىن مۇدىر، كاتىپ، ئامبارچى، ھېساب خاتىرىلىگۈچى تەسىس قىلىنغان؛ يەنە تۆگىچى باشقۇرغۇچى، خۇمدان باشقۇرغۇچىلارنىمۇ تەسىس قىلغان. ئىشلەپچىقىرىش بۆلۈمىنىڭ ئاستىدا مەتبەئە- خانا تەسىس قىلىنغان بولۇپ، ئۇيغۇر ئۇيۇشما سىستېمى- سىغا لازىملىق بارلىق ھېساب دەپتەر، كىرىم - چىقىم تالۇ- لىرى قاتارلىق نەرسىلەرنى بېسىپ تەييارلاشقا مەسئۇل بولغان.

(4) سانايى نەپىس ئىدارىسى، سانايى نەپىس بۆلۈم، سانايى نەپىس ئۆمىكى:

1937 - يىلىدىلا قەشقەردە سانايى نەپىس ئىدارىسى مەۋجۇت ئىدى؛ 1940 - يىلى قەشقەر خەلق كۇلۇبى (بۈگۈنكى ھېيتگاھ كىنو - تىياتىرخانىسى) پۈتۈپ ئىشقا كىرىشتۈرۈل- گەندىن كېيىن «قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشما سانايى نەپىس بۆلۈمى» گە ئۆزگەرتىلگەن. سانايى نەپىس ئىدارىسى بىر مەمۇرىي ئورۇن بولۇپ، ئاستىدا ئۆزىگە تەۋە بىر «چايخانا» بار ئىدى. «چايخانا» كەسپىي ئورۇن بولۇپ، ئورنى بۈگۈنكى ئەنجان رەستە ئىچىگە توغرا كېلەتتى. «چايخانا» دا ئەدەبىي-سەن-

ئىمەت نومۇرلىرى ئورۇنلىنىپ، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ئەدەبىي سەنئەت پائالىيەتلىرىگە بولغان ئېھتىياجى قاندۇرۇلاتتى. «چايخانا» خىزمەتچىلىرى ئىچىدە مۇئەييەن ساندا ئەدەبىي-سەنئەت تالانتى بار خادىملار بار ئىدى. خەلق كۈلۈبى پۈتۈپ ئىشلىتىشكە باشلىغاندىن كېيىن، «چايخانا» ئاساسىدا قەشقەر سانايى نەپىس ئۆمىكى قۇرۇلۇپ ئۇيغۇر ئويۇشما باشقۇرۇشىدا بولغان ھەممە خەلق كۈلۈبىغا كۆچۈپ كىرگەن. خىزمەت ئېھتىياجىغا ئاساسەن سانايى نەپىس ئۆمىكى ئىچىدە ئەدەبىي ئىجادىيەت گۇرۇپپىسى، ئويۇن قويۇش گۇرۇپپىسى قۇرۇلغان. ئەھمەت زىيائى ئەدەبىي ئىجادىيەت گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقلىقىنى ئۆتىگەن.

(5) 1938 - يىلى 2 - ئايدا قەشقەر ئۇيغۇر ئويۇشما ئىچىدە مەكتەپ خىزمەت بۆلۈمى قۇرۇلۇپ، مەھەممەت يۈسۈپ جالالىدىن باشلىق بولغان.

ئۇيغۇر ئويۇشمىسىنىڭ مالىيە ئىقتىساد مەنبەسى

يۇقىرىدا دېگىنىمىزدەك، «قەشقەر ئىسلاھ مادارىس ۋە ماساجىد ھەيئىتى» شۆبە ئوقاپلار باشقۇرغان ۋەخپىي يەر - زېمىن، ئۆي-مۈلۈكلەرنى بىر قېتىم ئەستايىدىل ئېنىقلاپ تىزىملاپ چىققانىدى، كېيىن بارلىق تىزىملىك ۋە تۆلىمىلەرنى ئۇيغۇر ئويۇشمىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بەرگەنىدى، 1934 - يىلى ئۇيغۇر ئويۇشما ھەر قايسى شۆبە ئوقاپلار قەشقەر ئىسلاھ مادارىس ۋە ماساجىد ھەيئىتىگە يوللاپ بەرگەن تۆلىمىلەردىن تەخمىنەن 750 پارچىدىن كۆپرەكىنى ئۆتكۈزۈۋالغان. يەر-زېمىن، ئۆي، دۇكان

قاتارلىق مۈلۈكلەرنى ۋەخپى قىلغان. ئائىلە تەخمىنەن 830 دىن ئاشاتتى. ئۇلار ھەر قايسى جايلاردىكى مەسچىت، مەدرىس، خانىقا، مازارلارغا ۋەخپى قىلغان باغ 79، ھويلا 109، دۇكان 99 ئېغىز، دەڭسارايى سەككىز، تۈگمەن 148 تاش، سوقا 21؛ يەر 1334 پاتمانلىق (بىر پاتمانلىق يەر تەخمىنەن 6.6 موغا بارابەر كېلىدۇ)، 1131 غەلۋىر (بىر غەلۋىر ئۇرۇقلۇق يەر تەخمىنەن بىر موغا بارابەر)، 9375.5 چارەكلىك يەر (بىر چارەكلىك يەر تەخمىنەن 0.8 موغا بارابەر كېلىدۇ) بولۇپ، جەمئىي تەخمىنەن 16821.1 مو كېلىدۇ. ئۇيغۇر ئۇيۇشما ئىزچىل قائىدىگە ئاساسەن بارلىق ئۆي، يەر-زېمىن، مۈلۈكلەرنى ئىجارىگە بېرىپ، مۇئەييەن نىسبەت بويىچە ئىجارە ئاشلىق، ئىجارە پۇللارنى يىغىۋالاتتى. بۇ، ئۇيۇشما مالىيە كىرىمىنىڭ بىرىنچى مەنبەسى.

ئىسلام شەرىئىتى بويىچە، دېھقانلار يەر تېرىپ ئالغان ھوسۇلىنىڭ ئوندىن بىرىنى «ئۆشۈر» قىلىپ تاپشۇرىدۇ. پەقەت ئۇيغۇر ئۇيۇشمىغا تەۋە ئالتە بىۋاسىتە شۇ بېگە قاراشلىق يۇرتتىكى دېھقانلار «ئۆشۈر» ئاشلىقىنى قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىغا تاپشۇراتتى (ناھىيىلەردىكى دېھقانلار مۇشۇ نىسبەت بويىچە شۇ جايدىكى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىغا تاپشۇراتتى). بۇ ئىككىنچى مەنبەسى.

كەڭ چارۋىچىلار، قول ھۈنەرۋەنلەر، سوداتىجارەتچىلەرمۇ ئىسلام شەرىئىتى بويىچە يىللىق كىرىمىنىڭ 40 دىن بىرىنى «زاكات» قىلىپ ئۇيۇشمىغا تاپشۇراتتى. بۇ ئۈچىنچى كىرىم مەنبەسى.

ھەر يىلى قۇربان ھېيتتا قۇربانلىق قىلىنغان كالا،

قوي تېرىسى، ئۆچەيلىرى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىغا تاپشۇرۇلاتتى. بۇ تۆۋەنچى كىرىم مەنبەسى.

يۇقىرىقى تۆت مەنبە بويىچە «قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى هەر يىلى تەخمىنەن بىر مىليون 300 مىڭ چارەك ئاشلىققا باراۋەر كەلگىدەك كىرىم كىرگۈزەتتى» («قەشقەرنىڭ يېقىنقى زامان ۋە هازىرقى زامان مائارىپ تارىخى» ئابدۇرېھىم تۇختى يازغان، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى 1986- يىل 1- نەشرى 53- بەت). 1946- يىلى 12- ئاينىڭ 31- كۈنىدىكى بىر پارچە ئاكىت هۆججىتى مۇشۇ يىللىق بىر تۇتاش كىرىم ئەهۋالىنى تېخىمۇ ئېنىق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. مۇشۇ يىلى ئۇيغۇر ئۇيۇشما بىۋاسىتە كىرىم قىلىپ باشقۇرۇلغان كىرىملەردىن: ۋەخپە يەر ئىجارە كىرىمى 47.044.35 كۈرە، يىغىلغان ئۆشۈر ئاشلىق 3.277.27 كۈرە 395 چارەك، ۋەخپە ئۆي-هويلا، دۇكانلارنىڭ ئىجارە پۇلى ئاشلىققا سۇندۇرغاندا 452.27 كۈرە 395 چارەك، باشقا كىرىم 32.44 كۈرە بولۇپ، جەمئىي 50.806.33 كۈرە 928 چارەك ئاشلىق بولغان. بۇ تېخى زاكات كىرىمى، قۇربان هېيتتا سويۇلغان چارۋىلارنىڭ تېرە - ئۆچەيلىرىدىن بولىدىغان كىرىمنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ.

ئۇيغۇر ئۇيۇشمىنىڭ قەشقەردىكى پائالىيىتى

قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشما ئۆزىنىڭ 16 يىللىق پائالىيىتىدە باشتىن-ئاخىر يېڭىچە مەدەنىيەت، يېڭىچە مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تەشەببۇسچىسى، يېتەكچىسى، رەھبىرى، تەرەققىياتچىلىق فۇنكسىيىسىنى جارىي قىلدۇرۇپ كەلدى. كونكرېتنى

ئېيتقاندا ئاساسلىقى تۆۋەندىكىچە بىر قانچە چوڭ ئىشنى
قىلغان:
(1) بارلىق قولايلىق شارائىتتىن پايدىلىنىپ، يېڭىچە
مائارىپنى ئەۋج ئالدۇردى ۋە تەرەققىي قىلدۇردى. ئۇيۇشما
قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇيغۇر خەلق ئاممىسى ئارىسىدا يېڭى-
چە مائارىپنىڭ ئۇلۇغ ئەھمىيىتىنى زور كۈچ بىلەن تەشۋىق
قىلدى. ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ مەدەنىيەت ساپاسىنى يۇقىرى
كۆتۈرۈپ، زامانىۋى يېڭى ئىدىيە قوبۇل قىلىشىغا كۈچ چى-
قاردى؛ مەبلەغ چىقىرىپ مەكتەپ ياساتتى. ئۇيغۇر ئۇيۇشما
ئوقاپىنىڭ ئامبارلىرىدا يىللاردىن بېرى جۇغلىنىپ قالغان
بىر بۆلۈك ۋەخپىي كىرىملەر بىلەن يېڭى مەكتەپ سالدى ۋە
كېڭەيتتى. قەشقەر شەھەر ئىچىدىلا ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ
مەبلەغ جۇغلاپ نوربېشى باشلانغۇچ مەكتىپىنى، قوناق بازى-
رى باشلانغۇچ مەكتىپىنى، ئەنجان رەستە باشلانغۇچ مەكتىپى-
نى، تۇمەنبويى باشلانغۇچ مەكتىپىنى ياساتقان؛ شۇنىڭ بى-
لەن بىرگە يەنە جەمئىيەتتىكى ھەر ساھەنىڭ كۈچىنى سەپەر-
ۋەر قىلىپ، يۇرتتا يېڭى مەكتەپ سالدۇرغان. قەش-
قەردىكى بىر قىسىم تەرەققىپەرۋەر ئۇيغۇر زاتلار چاقىرىققا
ئاۋاز قوشۇپ، ئارقا-ئارقىدىن مەكتەپ ياساپ،
شۇ يۇرتتىكى ئۇيغۇرلارنىڭ مائارىپ ئىشلىرى ئۈچۈن تۆھپە
قوشقان. مەسىلەن: توختى ھاجىم مەبلەغ
يەر چىقىرىپ قىزىلدۆۋىدە بەش سىنىپلىق بىر مەكتەپ ياسى-
غان (بۈگۈنكى قەشقەر ۋىلايەتلىك مال دوختۇرلۇق پونكىتى
قورۇسى ئىچىدە)؛ ئۆمەر داموللا، يۇنۇس قازى ئىك-
كىيلەن مەبلەغ چىقىرىپ ئوپال بازىرىدا يەتتە سىنىپلىق بىر

مەكتەپ ياسىغان؛ مەمتىلى تەۋپىق ئاستىن ئاتۇشتا بىر
مەكتەپ ياسىغان؛ ئەمەتبەگ تازغۇندا 10 سىنىپلىق بىر مەك-
تەپ ياسىغان؛ مۇ قارى هاجى ئەرمۇدۇندا 5 سىنىپلىق بىر
مەكتەپ ياسىغان؛ ئىبراھىم بايۋەتچى شەھەر ئىچى پاختا-
بازىرىدا بىر مەكتەپ ياسىغان، چۇمبۇستا بىر مەكتەپ يا-
سىغان؛ ئىسمائىل هاجى ئاپپاق خوجا مازىرى يېنىدا بىر
مەكتەپ ياسىغان؛ قادىر هاجى قازىرىقتا بىر مەكتەپ يا-
سىغان؛ قادىرجۇجاڭ (قادىر هاجى) مۇللازادە كەنتىدە بىر مەك-
تەپ ياسىغان؛ ئابدىرېھىم هاجى شامالباغدا بىر مەكتەپ يا-
سىغان؛ هاجى ئاخۇن هاجى توققۇزاق كۆكچىدە بىر مەكتەپ
ياسىغان؛ ئەمەت پاختا ئوغۇساقتا بىر مەكتەپ ياسىغان؛ مۆ-
دىن هاجى قۇملۇق كەنتە بىر مەكتەپ ياسىغان. يېڭىچە ما-
ئارىپ ئەۋج ئالغاندىن كېيىن جايلاردا مەكتەپ قۇرۇش
خۇددى يامغۇردىن كېيىنكى بامبۇكتەك زىمىندىن باش كۆ-
تەردى. كىشىلەرنىڭ كەيپىياتىمۇ ناھايىتى ئۇستۇن بولدى.
ئوقۇش يېشىغا توشقان بالىلار يېڭى مەكتەپكە تۈركۈم-تۈر-
كۈملەپ كىردى، ھەتتا جايلاردىكى دىنىي مەكتەپلەردە خەل-
پەتلەر تالىپلىرىنى باشلاپ يېڭى مەكتەپكە ئۆزگىرىپكەتتى.
(2) دارىلمۇئەللىمىن ئېچىپ، ئوقۇتقۇچى يېتىشمەس-
لىك مەسىلىسىنى هەل قىلغان. هەر قايسى جايلاردا يېڭىچە
مەكتەپلەرنىڭ تۈركۈم - تۈركۈملەپ سېلىنىشى، ئوقۇغۇچى-
لارنىڭ ئۈزلۈكسىز كۆپىيىشى بىلەن ئوقۇتقۇچىلار جىددىي يې-
تىشمەسلىك ئەھۋالىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. بۇ مەسىلىلەر-
نى هەل قىلىش ئۈچۈن ئۇيغۇر ئۇيۇشما قىسقا مۇددەتلىك
مۇئەللىم يېتىشتۈرۈش كۇرسى ئاچتى. 1933-يىلى 12-ئا-

دىن باشلاپ ئۇيغۇر ئۇيۇشما ھەر قايسى دىنىي مەكتەپلەر-
نىڭ يۇقىرى يىللىق تالىپلىرى ئارىسىدىن، جەمئىيەتتىكى
مەلۇم مەدەنىيەت سەۋىيىسىگە ئىگە كىشىلەر ئارىسىدىن،
ھەتتا دىنىي مەكتەپلەرنىڭ خەلپەتلىرى ئارىسىدىن بىر تۈر-
كۈم ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىپ قىسقا مۇددەتلىك دارىلمۇئەللىمىن
كۇرسى ئاچتى. تەربىيىلەش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ئۇلارنى
ھەر قايسى جايلاردىكى مەكتەپلەرگە ئوقۇتقۇچىلىققا ئەۋەت-
تى. شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپى قۇ-
رۇلۇشىنىڭ تەييارلىقىنى پائال ئىشلىدى. 1934-يىلى 4-، 5-
ئايلاردا قەشقەر ئوردا ئىشىكى ۋاڭلىق مەدرىسىنىڭ ئورنىغا
مۇشۇ مەدرىسىنىڭ يىللاردىن بېرى يىغىلىپ قالغان ۋەخپىي
كىرىمىنى ئاساسىي مەبلەغ قىلىپ، «قەشقەر دارىلمۇئەللى-
مىن مەكتىپى» قۇرۇشقا ئۇل باستى. ئىككىنچى يىلى 9-ئايد
قۇرۇلۇش پۈتۈپ، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىپ دەرس باشلىدى
1937 - يىلى ئەنجان كوچىدىكى ئابدۇرەھىم بايۋەچچىنىڭ ھويلى-
سى ئىچىدە قىزلار دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپى قۇرۇلدى. بۇ
مەكتەپلەر قۇرۇلۇپ ئىشلىتىلگەندىن كېيىن ئۇدا بىر نەچچە نۆۋەت
قىسقا كۇرس ئېچىپ، ئوقۇتقۇچىلار جىددىي كەم بولۇش مەسى-
لىسىنى مەلۇم دەرىجىدە ھەل قىلدى. ئوقۇتۇش مەزمۇنىنىڭ
ئۈزلۈكسىز چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، ئۇيغۇر ئۇيۇشما يەنە
يازلىق تەتىل مەزگىلىدىن پايدىلىنىپ ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇ-
رۇش كۇرسلىرىنى ئېچىپ، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بىلىم سەۋىيىسى-
نى ئۈزلۈكسىز ئۆستۈرۈپ تولۇقلاپ بارغان. قىسقا كۇرستا،
بىلىم ئاشۇرۇش كۇرسىنىڭ بارلىق چىقىملىرىنى، جۈملىدىن ئو-
قۇتقۇچىلارنىڭ ئىش ھەققى، كۇرسانتلارنىڭ تۇرمۇش پۇلى

قاتارلىقلارنى ئۇيغۇر ئۇيۇشما بەرگەن. مەسىلەن: 1939 يىلى
7-ئاينىڭ 30-كۈنى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى
ئەبەيدۇللا ئىمزا قويۇپ، نۆۋەت بىلەن تەربىيىلەيدىغان
ئىككىدە يىلىق كۇرسقا قاتناشقان 106 نەپەر كۇرسانتنىڭ 7-
ئايلىق مائاشى ئۈچۈن ئۆلكە پۇلى ھېسابىدا ھەر بىرىگە
200 سەردىن جەمئىي 21 مىڭ 200 سەر پۇل تەستىقلاپ بەرگەن،
يەنە شۇ كۇرسقا دەرس ئۆتكەن 23 نەپەر ئوقۇتقۇچىنىڭ
ھەر سائەتلىك ئىش ھەققىنى 65 سەردىن ھېسابلاپ، 1089
سائەت 50 مىنۇتلۇق دەرس ۋاقتى ئۈچۈن 70 مىڭ 829 سەر
50 پۇڭ ئىش ھەققى تەستىقلاپ بەرگەن.

(3) ھەر خىل مەخسۇس كەسىپتىكى تەربىيىلەش ئۇ-
ۋۇنلىرىنى باشقۇرۇپ، تالانتلىق خادىملارنى يېتىشتۈرگەن.
1942-يىلى ئۇيغۇر ئۇيۇشما قەشقەر ۋىلايەتلىك مائارىپ
ئىدارىسى بىلەن بىرلىكتە ھەزرەتتە مەكتەپ ئاچقان، مەھەم-
مەت رەھىم (گاۋدېجۇ) شوجاڭ بولغان. ئوقۇتقۇچىلىرى
مەھەممەت يۈسۈپ، ئېلى روزى، تۇرسۇن مۆمىن، ئابدۇقا-
دىر قاتارلىقلار ئىدى. كەسىپتە توقۇمىچىلىقنى ئاساس قىل-
غان، مەدەنىيەت دەرسىدە ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ دەرسلىكىنى
ئۆلچەم قىلغان. ھۈنەرسەنئەتتە گۈللۈك يىپ ئەدىيال، يىپ-
پەك، شايى، ئەتلەس، بەقەسەم، گىلەم توقۇش قاتارلىقلار
ئۆگىتىلگەن.

1940-يىلى 12-ئاينىڭ 28-كۈنى قەشقەر ئۇيغۇر
ئۇيۇشما 13-قېتىملىق ئومۇمىي ھەيئەتلەر يىغىنى ئېچىپ، مە-
ماليە، بوغالتىر خادىملىرىنى تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىشنى-

كېتەرلىك بارلىق خىراجەتنى ئۇيغۇر ئۇيۇشما چىقىم قىلىشنى
قارار قىلغان.

1940-يىلى ئۇيغۇر ئۇيۇشما قەشقەر مائارىپ ئىدارى-
سى بىلەن بىرلىكتە مەبلەغ چىقىرىپ «ئۆسمۈرلەر جەمئىيىتى»
قۇرۇپ، ھەرقايسى مەكتەپلەرنىڭ سىنىپ باشلىقلىرىنى، تەن-
تەربىيە، مۇزىكا، گۈزەل سەنئەت ھەۋەسكارلىرىنى يىغىپ،
قىسقا مۇددەتلىك كۇرس ئاچقان. كۇرسانتلارنىڭ ياتاق،
تاماق راسخوتى ۋە ئوقۇشقا لازىمەتلىك بارلىق بۇيۇملارى-
نى «جەمئىيەت» تەمىنلىگەن. كۇرس ئاخىرلاشقاندىن كېيىن،
كۇرسانتلار ئۆزلىرىنىڭ مەكتەپلىرىگە قايتىپ، ئۆزلىرىنىڭ
ئۆگەنگەنلىرىنى كەڭ تۈردە ئومۇملاشتۇرغان.

(4) خەلق كۇلۇبىنى ياساپ قەشقەرنىڭ مەدەنىي-سەن-
ئەت ئىشلىرىنىڭ زور تەرەققىياتى ئۈچۈن ئۇل سالغان
قەشقەر ئۇيۇشما باشلامچىلىق بىلەن مەبلەغ چىقىرىپ ۋە
جەمئىيەتتىكى ھەرقايسى ساھەنى قوزغىتىپ ياسىغان قەش-
قەر خەلق كۇلۇبى 1939-يىلى پۈتكەن، شۇنىڭدىن ئېتىبا-
رەن قەشقەرنىڭ سەنئەت ماھىرلىرى كونسېرت نومۇرلىرى-
نىلا ئورۇنلاپ چوڭراق سەھنە ئەسەرلىرىنى ئورۇنلىيالمايدىغان
«چايخانا سەنئىتى» بىلەن مەڭگۈگە ۋىدالاشتى. كۇلۇب
چايخانىنىڭ ئورنىنى، سەھنە چاي شىرەسىنىڭ ئورنىنى، درا-
ما - ئوپېرالار كونسېرتنىڭ ئورنىنى ئالدى. كۇلۇب
پۈتۈپ پات ئارىدىلا قەشقەر سانايى نەپىس ئۆمىكى كۇ-
لۇبقا كۆچۈپ كىرىپ، قەشقەردىكى كەڭ ئاممىغا «غېرىب -
سەنەم»، «تاھىر - زۆھرە»، «رابىيە - سەئدىن» «ئارشىن-

مال ئالان»، «ساماق ئاكاڭ قايناپدۇ» قاتارلىق چوڭ ۋە
ئوتتۇرا تىپتىكى دراما، ئوپېرالارنى تەقدىم قىلغان.
(5) مەبلەغ چىقىرىپ دارىلتام، مەجرۇھلار ساناتورىيە-
سى، دارىلئاجىزىنلەر ئورۇنلىرىنى ئوبدان باشقۇرغان.
يۇقىرىدىكى ئۈچ ئورۇنغا ئۇيغۇر ئۇيۇشما قۇرۇلۇشتىن بۇرۇن
قەشقەر ئوقاپ مەسئۇل بولۇپ باشقۇراتتى. ئۇيغۇر ئۇيۇش-
ما قۇرۇلغاندىن كېيىن تېخىمۇ كۆڭۈل بۆلدى، ئاشۇرىدى.
ئۇيغۇر ئۇيۇشما كۈندىلىك تۇرمۇشتىن خەۋەر ئالغاندىن
باشقا، ئوقۇتقۇچى ۋە ئۇستىلارنى ئەۋەتىپ ئۇلارغا مەدە-
نىيەت، ھۈنەر ئۆگىتىپ، ئىلگىرىكى نوقۇل ھالدىكى بېقىش،
كۈتۈشنى يېتىشتۈرۈش، تەربىيىلەش، مەدەنىيەت، ھۈ-
نەر ئۆگىتىشكە ئۆزگەرتىپ، ئۇلارنىڭ ئارتۇق-
چىلىقلىرىنى جارى قىلدۇرۇپ يارامىلىق ئادەملەر،
ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ھايات كەچۈرىدىغان ئادەملەردىن قى-
لىپ چىققان. بۇ ئۈچ ئورۇننى تەمىنلەش ئۈچۈن ئۇيغۇر ئۇ-
يۇشما ھەر يىلى مۇئەييەن مىقداردا ئاشلىق ۋە پۇل ئاجرى-
تىپ بېرەتتى. 1946 - يىلى بىر يىلدىلا ئۇيغۇر ئۇيۇشمىنىڭ
دارىلتامغا بەرگەنلىرىنى ئاشلىققا سۇندۇرغاندا 557.42
كۆرەڭگە يەتكەن. دارىلتامدا دائىملىق تۇرىدىغان يېتىم-
يېسىر بالا 300 ئەتراپىدا بولاتتى. يېمەك - ئىچمەك، كىيىم-
كېچەك، ئۆگىنىش بۇيۇملىرىنى پۈتۈنلەي ئۇيغۇر ئۇيۇشمىدىن
تەمىنلەيتتى.
(6) سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىپ ئوقۇغان ئوقۇغۇ-
چىلارنى يول راسخوتى بىلەن تەمىنلىگەن.
1934 - يىلى، قەشقەردە تۇرۇشلۇق ئارمىيىنىڭ شىجاڭى.

(دۆۋزىيە باشلانغۇچى) مەھمۇت مۇھىتى قەشقەر مەللىي ما-
ئارىپىنىڭ سوۋېتنى ئۈستۈرۈش ئۈچۈن، قەشقەر ئۇيغۇر ئۇ-
يۇشما بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، بىر تۈركۈم ئوقۇغۇچىلارنى
سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تاشكەنت شەھىرىگە ئەۋەتىپ ئوقۇتۇشنى
ھەمدە ئۇيغۇر ئۇيۇشما مەسئۇل بولۇپ ئوقۇغۇچى تاللاش،
يول راسخوتى، يوتقان - كۆرپە، كىيىم - كېچەك قاتارلىق
نەرسىلەر بىلەن تەمىنلەشنى بېكىتكەن. ئۇيغۇر ئۇيۇشما پا-
ئال تەييارلىق كۆرۈپ ھەر قايسى جايلاردىن ئوقۇغۇچى تال-
لاپ سوۋېتكە چىقارغان. ئۇلار ئارىسىدا ئابدۇراخمان مۇ-
ھىتى، سەيپىدىن ئەزىزى (ھازىرقى مەملىكەتلىك خەلق ۋە-
كىللەر قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن ۋەيىۋەنجا-
ڭى)، سەيدۇللا سەيپۇللايوپ (ھازىرقى ئاپتونوم رايونلۇق
خەلق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن
مۇدىرى)، ئابلىمىت مەخسۇتوپ، ئەيسا نىياز، مەمەت يۈ-
سۈپ جالالىدىن (كېسەل بىلەن قازا قىلغان، ھايات ۋاقتىدا
شەھەرلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولغان)
ئابلا زۇنۇن (قەشقەر شەھىرىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان، ھا-
زىر پېنسىيىگە چىققان)، قاسىم پەرسايوپ، ئىسمائىل ھەۋزىل-
لايوپ، مۇسا ھاجىيوپ (كېسەل بىلەن قازا تاپقان، ھايات
ۋاقتىدا قەشقەر شەھىرىدە مائارىپچىلىق قىلغان)، خەلپەت
سۈزۈك ھاجىيوپ (ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسى-
نىڭ جىڭلىسى بولغان)، ئابدىراھوپ مەخسۇت، ئابلىمىت ھا-
جىيوپ (ئاپتونوم رايونلۇق پىلان كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن
مۇدىرى بولغان)، ئابدۇقادىر توختاروپ، تۇرغان قاتارلىق-
لار بار ئىدى. ئۇلار قەشقەردىن ئاتلىق يولغا چىقىپ ئەر-

كەشتام ئارقىلىق ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئوش، ئەنجان شەھەرلىرىگە بېرىپ، ئاندىن پويىزغا ئولتۇرۇپ تاشكەنتكە بارغان. قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشما ئۇلارنىڭ ھەر بىرىگە يېتەرلىك يول كىراسى، يول ئۈستى تۇرمۇش خىراجىتى بەرگەننىڭ سىرتىدا، يەنە بىر قۇردىن كىيىم بەرگەن. كىيىم ئىچىدە سوكنو پەلتو، سارجا كاستيۇم - بۇرۇلكا، خروم ئۆتۈك، يېپەك كۆينەك قاتارلىقلار بار ئىدى.

(7) 1936 - يىلى ئۇيغۇر ئۇيۇشما 200 نەپەر ئوقۇغۇچىنى ئۈرۈمچى دارىلمۇئەللىمىن قاتارلىق مەكتەپلەرگە ئوقۇشقا ئەۋەتكەن ھەمدە ئۇلارغا يول كىراسى ۋە يول ئۈستى تۇرمۇش خىراجىتى بەرگەن.

(8) ئۇيغۇر ئۇيۇشما مۇنتىزىم مائارىپنى چىڭ تۇتقاننىڭ سىرتىدا يەنە چوڭلار مائارىپى، ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش خىزمەتلىرىنىمۇ زور كۈچ بىلەن تۇتقان. ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىشنىڭ قىزغىن دولقۇنى جەمئىيەتنىڭ ھەممە قاتلاملىرى ۋە بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىغىچە يەتكەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا قەشقەردىكى ئىسلام دىنى ئىشان مەزھىپىنىڭ مۇتەئەسسىپ كاتتىبېشى تايخان خوجىمۇ مۇرىتلىرىنى باشلاپ ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش كۇرسىغا بېرىپ ئوقۇغان ئىكەن.

(9) ئۇيغۇر ئۇيۇشما مەبلەغ چىقىرىپ خەلق ئارىسىدىكى نۇقتىلىق مەدەنىي يادىكارلىقلارنى رېمونتلاپ تۇراتتى ھەمدە مەخسۇس ئادەم بەلگىلەپ ساقلايتتى. 1945 - يىلى 9 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ئۇيغۇر ئۇيۇشما يازما ھۆججەت چۈشۈرۈپ، ئابىت پالتۇنى يۈسۈپ قادىرخان مازىرى (بۇ-

كۆنىكىسى يۇسۇپ خاس ھاجىپ مازىرى) غا شەيخ قىلىپ بەلگىلىگەن.

(10) ئۇيغۇر ئۇيۇشما قەرەللىك ھالدا ھەر قايسى مەسچىتلەرنىڭ ئىمام، مەزىنلىرى، مەدرىسىنىڭ مۇدەررىسلىرى ئۈستىدىن سالاھىيەت تەكشۈرۈشى ئېلىپ بېرىپ، لاياقەتسىز-لىرىنى ۋاقتىدا بىر تەرەپ قىلىپ، ئورنىغا يېڭى ئادەم سەپلەيتتى.

ياپونغا قارشى ئۇرۇش دەۋرىدە قەشقەردە خىزمەت قىلغان كوممۇنىستلار★

جاڭيۈەن شىڭ

«بارلىق كوممۇنىستلار، كوممۇنىستلار چەرول ئوينايدىغان بولۇشى، جاپادا ئالدىدا، راھەتتە كەينىدە تۇرۇشى لازىم.»

«يولداش جاۋزىياڭنىڭ پارتىيىنىڭ 13- نۆۋەتلىك مەركىزى كومىتېت 2 - ئومۇمىي يىغىنىدا بەرگەن خىزمەت دوكلاتى» دىن

خۇجيەننىڭ شۆھرىتى غەربىي چېگرادا

خۇجيەن، شىنجاڭدا ئىشلىگەن ئىسمى خۇدۇڭ، سىچۇەن ئۆلكىسىنىڭ شۈەنخەن ناھىيىسىدىن. 1916- يىلى كەمبەغەل دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان، 1932 - يىلى پارتىزان ئەترىتىگە قاتنىشىپ، 1933 - يىلى قىزىل ئارمىيىگە قوبۇل قىلىنغان. جەڭلەردە پاراسەتلىك، باتۇر بولغانلىقتىن، ئالاقىچىلىقتىن پەيجاڭلىققا، لىيەننىڭ سىياسىي رەھبەرلىكىگە ۋە دادۇيجاڭلىققا ئۆستۈرۈلگەن. 4 - يۆنىلىش قىزىل ئار-

★ بېشى مۇشۇ ماتېرىياللار كىتابىنىڭ ئىككىنچى توپلىمىدا.

ھەيئىتى بىلەن بىللە ئۇزۇن سەپەرگە قاتنىشىپ سازلىقتىن ئۆتكەندىن كېيىن، غەربىي يۆنىلىش ئارمىيىسىگە ئەگىشىپ شىنجاڭغا كىرگەن. 1937 - يىلى دىخوا (ئۈرۈمچى) يېڭى ئەسكەرلەر باتالىيونىدا زەمبىرەكچىلەر دادۈيىنىڭ سىياسىي كومىسسارى بولغان. 1938 - يىلى فۇلى (ھازىرقى تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسى) چېگرا ساقلاش دادۈيىنىڭ جۇڭشياۋ دەرىجىلىك دادۈيجاڭى بولغان، 1941 - يىلى 1 - ئايدا شىنجاڭ ئالىي ھەربىي تەتقىقات كۇرسىغا كىرىپ ئوقۇپ، 1942 - يىلى پۈتتۈرگەن. 1943 - يىلى 2 - ئايدا تۈرمىگە ئېلىنغان، 1946 - يىلى 6 - ئايدا كوللېكتىپ قويۇپ بېرىلىپ يەنئەنگە قايتقان. 1949 - يىلى 5 - ئايدا 4 - دالا ئارمىيىسى ئالاھىدە ئەسكەرلەر قىسمى برونېۋىك تۇەنىنىڭ تۇەنجاڭى بولۇپ، بۇيرۇققا بىنائەن مەزكۇر تۇەننى باشلاپ 1 - دالا ئارمىيە 1 - بىڭتۇەنى بىلەن بىللە شىنجاڭغا يۈرۈش قىلغان. ئازادلىقتىن كېيىن ئۇزۇن مۇددەت برونېۋىك قىسىمدا خىزمەت قىلغان. 1964 - يىلى ھەربىي كومىتېت برونېۋىك قىسىملىرى قوماندانلىق شتابىنىڭ مۇئاۋىن سەنۇجاڭى بولغان، 1967 - يىلى 2 - ئاينىڭ 26 - كۈنى لىن بياۋ، «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» نىڭ زىيانكەشلىك قىلىشى بىلەن ئۆلۈپ كەتكەن. «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» تارمار قىلىنغاندىن كېيىن، ئىنقىلابىي قۇربان دەپ تونۇلغان.

1938 — 1941 - يىلنىڭ بېشىغىچە، خۇجيەن تاشقورغاندا چېگرا ساقلاش دادۈيىنىڭ دادۈيجاڭى بولدى. تاشقورغان پامىر ئېگىزلىكىگە جايلاشقان بولۇپ، جەنۇب تەرىپى

ئافغانىستان، پاكىستان (ئەينى چاغلاردا ھىندىستانغا قارايتتى) بىلەن تۇتۇشىدۇ. ئەپيون ئۇرۇشىدىن كېيىن ئەنگلىيە تاجاۋۇزچىلىرىنىڭ ئىبلىس قىرنىقى ھىندىستاندىن ئېلىمىزنىڭ تاشقورغانغا سوزۇلدى ۋە ئۇ يەرنى قاقشىتىش تاختىسى قىلىپ تۇرۇپ، سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت، دىن قاتارلىق جەھەتلەردە جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەر قايسى جايلارنى تىزگىنلەشكە ئۇرۇندى. ئەنگلىيە قەشقەردە كونسۇلخانا قۇرغاندىن تاشقىرى، تاشقورغاندا يەنە ۋەكالەتخانا ۋە مەكتەپ قۇرۇۋالغانىدى. يەنە بىر شۋېتسىيە چېركاۋسىمۇ بولۇپ، ئۇنىمۇ ئەنگلىيە ۋەكالەتخانىسى ۋەكالىتەن باشقۇراتتى. بۇ يەرنىڭ چېگرا مۇداپىئەسى قالايمىقان بولۇپ، ماھىيەتتە چېگراسى بار، مۇداپىئەسى يوق ئىدى. ئەنگلىيىلىك ھەر خىل - ھەر رەڭدىكى دىن تارقاتقۇچىلار، تەۋەككۇلچىلار سودا كارۋانلىرىنى باشلاپ ئۈزۈلمەي قاتناپ، ئەتكەسچىلىك ۋە جاسۇسلۇق ھەرىكەتلىرى بىلەن شۇغۇللىناتتى. خوجيەن يېڭى ئەسكەرلەر بىلەن تاليۇندىن چېگرا ساقلاش دادۈيىنىڭ دۈيجاڭلىقىغا يۆتكىلىپ ئۇزۇن ئۆتمەي يۇقىرىدىن يەنە جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ ئەزاسى شۈيليانگنى تاشقورغان ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا تەيىنلەپ ئەۋەتتى. ئۇلارنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى ھەربىي، مەمۇرىي جەھەتتىن ماسلىشىپ، چېگرا مۇداپىئەسىنى مۇستەھكەملەش، ئەنگلىيە جاھانگىرلىكىنىڭ تەسىر كۈچلىرىنى تازىلاش ئىدى. خوجيەن شىنجاڭنىڭ دۇبەنى شىڭ شىسەي، قەشقەرنىڭ گارنىزون سىلىڭى جياڭ يوفېن بىلەن بىۋاستە ئالاقىلىشىپ تۇرغاندىن سىرت، يەنە مەخپىي تېلېگرامما ئارقىلىق پارتىيىمىزنىڭ

شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ۋەكىلى بىلەن ئالاقىلىشىپ، شىڭ شىسەينىڭ جاھانگىرلار بىلەن تىل بىرىكتۈرگەن ياكى بىرىكتۈرمىگەنلىكىنى ئاستىرتتىن نازارەت قىلاتتى.

1938 - يىلى قىشتا، خۇجيەن ئون نەچچە كىشىلىك ئاتلىق ئەترەتنى باشلاپ تاشقورغانغا كەلدى. ئەينى ۋاقىتتا تاشقورغاندىكى ئەڭ ئالىي قۇرۇلۇش — تاغقا يۆلەپ تاش بىلەن قوپۇرۇلغان بىر يۇرۇش بىنادىن ئىبارەت بولۇپ، ئەنگلىيە بايرىقى ئۇنىڭ ئاستىدا ئىگىز لەپىلدەپ تۇراتتى، مانا بۇ ئەنگلىيىنىڭ ناھىيىدە تۇرۇشلۇق ۋەكالەتخانىسى ئىدى. ۋەھالەنكى، شۇنچىزا بىر ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئەكسىچە ئۇنىڭ يېنىدىكى كېسەكتىن قوپۇرۇلغان پاكار بىر ئۆيدە تۇراتتى. خۇجيەن بۇ خىل ئەھۋالنى كۆرۈپ قاتتىق ئاچچىقى كەلدى، ئۇ ئاتلىق ئەترەتنى باشلاپ كېلىپ مەقسەتلىك ھالدا ئاتلارنى ۋەكالەتخانىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا باغلاپ، دەرۋازىنى توسۇپ قويدى، ئاتلارنىڭ كىشنەش سادالىرى ئەجنەبىلەرنى قورقىتىپ جېنىنى ئالدى.

تاشقورغان چېگرا ساقچىلىق دادۇيىدە 500 دىن كۆپرەك ئادەم بولۇپ، شىتاتى پولك دەرىجىلىك ئىدى. دادۇي شىتابى ئەسلىدە يەرلىك پۇقرالارنىڭ ئۆيلىرىنى ئىگەلەپ ئولتۇرغانىدى، خۇجيەن كەلگەندىن كېيىن دادۇي شىتابىنى بىر كونا قەدىمكى قورغانغا كۆچۈرۈپ، ئەسكى تاملارنى رېمونت قىلىپ گازارما ياسىدى. خۇجيەن كوماندىرچەكچىلەرگە: «دۇنيادا ئىككى خىل ئارمىيە بار، بىر خىلى ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ خەلقنى بوزەك قىلىدىغان قورالى،

يەنە بىر خىلى خەلققە بەخت - سائادەت كەلتۈرىدىغان، خەلقنى قوغدايدىغان پەرزەنت ئەسكەرلەر، بىز بولساق خەلق ئۈچۈن ئەسكەر بولغانمىز، ھەرگىزمۇ خەلقنىڭ سىلەقىنى كۆپەيتىشكە بولمايدۇ، گازارمىلارنى ئۆزىمىز قول سېلىپ ياسىشىمىز لازىم» دەپ تەربىيە بەردى. ئۇ ئەسكەرلەرنى يېتەكلەپ ياغاچ كېسىپ، لاي ئېتىپ، ئۆي ياپتى. قىشنىڭ قەھرىتان سوغۇقىدا پۇت - قوللار يېرىلىپ قاناپ كەتتى. لېكىن، پەيجاڭلار خۇجيەنىڭ باشلامچىلىق بىلەن ئېغىر ئىشلارنى قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، كونا ئوفىتسېرلەر كىبىرىنى تاشلاپ ئەمگەككە قاتنىشىشقا مەجبۇر بولدى. شۇنداق قىلىپ يېڭى گازارما تاغنىڭ باغرىدا قەد كۆتەردى. ئۇ ئەنگلىيە ۋاكالەتخانىسىغا ئۇدۇلمۇ - ئۇدۇل تۇراتتى، كۈنلىكى قوشۇننىڭ مەشق مەيدانىدىكى ناخشا سادىسى تاغۇ تاشلارنى زىلزىلىگە كەلتۈرەتتى. بۇ گازارما ھەم ھەربىي مەشق قىلىدىغان مەيدان ھەم ئەنگلىيە جاسۇسلىرىنىڭ توپىلاڭ پىلانلاشقا قارشى تۇرىدىغان پايدىلىق ئېگىزلىك ئىدى. شۇڭا ئەنگلىيىلىكلەر چېگرا ساقلاش دادۇيىنى ئۆچ كۆرۈپ، خۇپىيانە سۇيىقەست قىلىش ھەردىكەتلەر بىلەن شۇغۇللاندى، ھەتتا خۇجيەنى مەخپىي ئۆلتۈرمەكچى بولۇشتى. بىر قېتىم خۇجيەن دەپتەر يېزىشقا بارغانىدى، يولدا بىراۋ ئۇنىڭغا قارىتىپ يوشۇرۇن ئوق ئاتتى، بەختكە يارىشا ئۇنىڭ پەقەت بىلىكىلا يارىلاندى. يەنە شۇيىلىڭنىڭ ئەسلەپ بېرىشىچە، مەلۇم بىر كېچىسى، خۇجيەن بەزىلەرنىڭ قاچماقچى بولۇۋاتقانلىقى توغرۇلۇق ئاخبارات ئالغان، ئۇ ئۆزى شەخسەن ئات ئېغىلىغا بېرىپ ئاتلار ئىگەرلەنگەنمۇ

يوق كۆرۈپ باقمىچىسى بولۇپ، قول چىراغىنى ئەمدىلا يېقىشىغا بىر پاي ئوق چىقىپ ئۆتىنىڭ بىر پارچىسىنى يارىدار قىلغان. ئۇ دادۇي شىتابىغا قايتىپ كېلىپ، پىلىمۇتنى گازارمىنىڭ ئۆگزىسىگە قويۇپ، بۇ قېتىمقى ئاسىيلىقنى توسۇپ قالدى. گازارما ياساش، ئاسىيلارنى توسۇش ئارقىلىق خۇجيەن، تاجىك مۇئاۋىن دادۇيجاڭ زەمىر قاتارلىق ئىلغار كوماندىر - جەڭچىلەرنىڭ ئىشەنچىسى ۋە قوللىشىغا ئېرىشىپ قاراۋۇللۇق پونكىتلىرىنى پىلانلاش-ياساش خىزمىتىگە كىرىشتى. چېگرا قاراۋۇللۇق پونكىتلىرى ئۇزۇن يىللار رېمونت قىلىنمىغاچقا مۇكەممەل ئەمەس ئىدى، خۇجيەن زەمىر بىلەن ھەمكارلىشىپ چېگرا لىنىيىسىنى چارلاپ، دۆلەت چېگرا مۇداپىئەسى ئەھۋالىنى ئىگىلەشنى قارار قىلدى. ئۇلار 20 نەپەر چەۋەر ئاتلىق ئەسكەرنى تاللاپ، مۇئاۋىن دادۇيجاڭنىڭ ئوغلى مادايوپنى دۇيجاڭ، «بۇركۈت» دەپ نام ئالغان قاسىمنى بەنجاڭ قىلىپ تەيىنلەپ، «بۇركۈت»تەك بىر چارلاش ئەترىتى تەشكىللىدى. مىڭ چاقىرىملىق چېگرا سىزىقىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، مۇزلۇق چوققىلار، چوڭقۇر جىلغىلاردىن ئاشتى، شىددەتلىك خەتەرلىك ئېقىنلاردىن كېچىپ ئۆتتى. ھاۋا ئىنتايىن شالاڭ، تاغ يوللىرى خەتەرلىك بولۇپ، پات-پات شىۋىرغان ۋە قار كۆچۈش يۈز بېرەتتى. خۇجيەن شۇ قېتىملىق چارلاشنى ئەسلەپ مۇنداق دېگەن: «تاشقورغان ئەتراپىدىكى دۆلەت چېگرىسى ناھايىتى ئۇزۇن بولۇپ، مىڭ چاقىرىمدىن ئاشاتتى، بىر قېتىملىق چارلاشقا ئىككى ئايدىن ئارتۇق ۋاقىت كېتەتتى. تاغ يوللىرى مېڭىشقا تەس بولۇپ، بەزىدە ئاتلىق، بەزىدە ئېشەك

بىلەن ماڭالىتتۇق، بەزىدە پىيادە ماڭماقمۇ ناھايىتى قىيىن-غا چۈشۈشەتتى. قارلىق تاغ ۋە سازلىق-تىن ئۆتكىنىگە ئوخشاش جاپالىق ئىدى.»

چارلاش جەريانىدا بىر قانچە قېتىم جاھانگىرلارنىڭ ئاجا-ۋۇز قىلىپ كىرگەن باندىتلىرىغا دۇچ كەلگەن. باندىتلار تاجىك چارۋىچىلارنىڭ بىر قانچە يۈزلىگەن قوي ۋە باشقا مال - مۈلكىنى بۇلاپ كەتكەندە، چارلاش ئەترىتى خەۋەرنى ئاڭلاپ قوغلاپ زەربە بېرىپ، چېگرىدىن ئۆتكەن باندىتلار-نى قاتتىق جازالاپ، باندىت باشلىقىنى ئېتىپ تاشلىغان. - قوي، كالا قاتارلىق مال - مۈلۈكلەرنى قايتۇرۇپ كېلىپ، پۈتۈنلەي چارۋىچىلارغا قايتۇرۇپ بەرگەن. چارلاش جەريا-نىدا چارلاش ئەترىتى يەنە خەلق ئەسكىرى قۇرۇپ، ئۇلارغا قورال- ياراق ۋە ئۆگەتكۈچى خادىملارنى قالدۇرۇپ كېتىپ، چېگرا مۇداپىئەسىدىكى ئۆزىمىزنى قوغداش كۈچىمىزنى زور دەرىجىدە كۈچەيتكەن.

خۇجيەن 1939 - يىلى 3 - ئايدا تۇرالغۇغا قايتىپ كەلدى، ئەمەلىي تەكشۈرۈپ ئىگىلىگەن ئەھۋاللارغا ئاساسەن، قاراۋۇللۇق پونكىتلىرىنى قۇرۇش توغرىسىدىكى پىلان، دوك-لاتىنى يېزىپ چىقتى. قەشقەر رايونىنىڭ مەمۇرىي باشلىقى، قوشۇمچە گارنىزون سىلىڭى جياڭ يوفىنىنىڭ تەستىقلىشى ئار-قىلىق، شۇ يىلى 7 - ئايدا ئىش باشلاندى. ئەينى چاغدىكى چېگرا ساقلاش دادۈينىڭ بەنجاڭى شىرىنبەك (ئازادلىقتىن كېيىن تاشقورغان ناھىيىلىك كومىتېتنىڭ شۇجىسى، ھاكىمى بول-غان) نىڭ ئەسلىشىچە، قاراۋۇللۇق پونكىت ياساش ۋەزىپىسىنى توققۇزاق، يېڭىشەھەر، يەكەن، يېڭىسار، مارالبېشى

غا ھەيئەتلىرى ئۆز ئۈستىگە ئالغان؛ قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە
100 مىڭ يۈەندىن كۆپرەك پۇل ئاجرىتىلغان، 50 مىڭ تۆگە
ياغاچ-تاش، ئوت-سامان ۋە ئاشلىقنى تاغقا توشۇغان.
يالغۇز ياغاچنىلا ئالساق مىڭ تالدىن ئارتۇق ياغاچ توشۇغان.
ئارمىيە بىلەن خەلقنىڭ ئورتاق تىرىشچانلىقى كۆرسىتىشى ئارقى-
لىق، يىل ئاخىرىدىن بۇرۇن تاشقورغاننىڭ چېگرالىرىدا
قاراۋۇللۇق پونكىتلىرى ياسىلىپ بولغان. يەنە ئەينى چاغدا
چېگرا ساقلاش داۋامىدا بەنجاڭ بولغان زۇلال (ئازادلىقتىن
كېيىن تاشقورغان ناھىيىلىك كومىتېتنىڭ شۇجىسى، قەشقەر مە-
مۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى بولغان) نىڭ ئەسلەپ
بېرىشىچە، «جۇڭگو-ھىندىستان، جۇڭگو-ئافغانىستان چېگ-
رىسىدىكى دەپتەر، پەيك، مىڭ تېكە، قوشبىل، قونجە-
راپ، شور بۇلاق، مازار قاتارلىق جايلاردا يېڭىدىن قارا-
ۋۇللۇق پونكىتى ياسالغان.» بۇ قاراۋۇللۇق پونكىتلىرىغا
بىردىن بەن ياكى بىردىن پەي ئەسكەردى كۈچ ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ
چېگرا چارلىشىنى كۈچەيتىپ، چېگرا مۇداپىئەسى مۇستەھ-
كەملەنگەن. پۇقرالارنىڭ سېلىقىنى يەڭگىللىتىش ئۈچۈن
خۇجىيەن قىسمىنى باشلاپ، چېگرىدا بىر پارچە بوز يەر
ئېچىپ، ھايۋان بېقىش ۋە ياڭيۇ، تۇرۇپ قاتارلىق سەيلەرنى
تېرىپ، چېگرا مۇداپىئە ئارمىيىسىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش بىلەن
ئۆزىنى تەمىنلەشتىن ئىبارەت يېڭى ۋەزىيەتنى
ياراتقان.

چېگرا ساقلاش داۋامىدا ئەسلىدە بىر كونا قوشۇن بولۇپ،
كوماندىرلار بىلەن جەڭچىلەر ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت گەۋدى-
لىك، مەللىي، خەنزۇ ئەسكەرلەر ئارىسىدا ئايرىمچىلىق مەۋ-

جۇت بولۇپ ، جۇنغا ئىستىملى ئېغىر، ئىنتىزامى بوش ئىدى-
بۇ خىل ئەھۋاللارغا ئاساسەن، خۇجىيەن چېگرا ساقلاش
دادۇيىدە بىر قېتىملىق تەرتىپكە سېلىش ئېلىپ باردى. ئۇ
ئىشنى ئالدى بىلەن سىياسىي-ئىدىيىۋى تەربىيىدىن
باشلىدى. ئەينى چاغدىكى خەنزۇ ئەسكەرلەرنىڭ كۆپىنچىسى
شەرقىي شىماللىق بولۇپ ، ئۇلار ئېگىزلىك تۇرمۇشنى جاپا
كۆرۈپ ، خاتىرجەم چېگرا ساقلاشنى خالىمايتتى، خۇجىيەن
ئۇلارغا 8-ئارمىيىنىڭ ۋە ئىچكىرىدىكى خەلقلەرنىڭ ياپونغا
قارشى تۇرغانلىق ھېكايىلىرىنى سۆزلەپ بەردى، «سەرگەر-
دانلار ترولوگىيىسى» قاتارلىق ياپونغا قارشى ناخشىلارنى
ئۆگىتىپ ، ئۇلارنىڭ ۋەتەن چېگرىسىنى قوغداش ، غەربىي
ۆك دەرۋازىنى ساقلاش قىزغىنلىقىنى ئۇرغۇتتى . خۇ-
يەن پارتىيە ۋەكىللىرىدىن يولىورۇق سوراپ ، قىسىمدا
«جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسى» دېگەن تەشكى-
لاتنى قۇردى ، بىر قىسىم ئىلغار كوماندىر - جەڭچىلەرنى
قوبۇل قىلىپ قاتناشتۇرۇپ ، ھەر كۈنى ئۇلارغا سىياسىي
دەرس ئۆتتى . كوماندىر - جەڭچىلەرنىڭ سىياسىي ئېڭىنى
ئۆستۈرۈش ئاساسىدا ، قاتتىق ئىنتىزام ۋە دېموكراتىك
تۇرمۇش تۈزۈمىنى ئورناتتى . ئەسكەرلەرنى قوزغاپ ئوفىتى-
سېرلارنىڭ خىيانەتچىلىكى ۋە ئۇلارنىڭ قانۇنسىز قىلمىشلى-
رىنى پاش قىلدى. خىيانەتچىلىك قىلىپ ئۆزىنى سەمرىتكەن
ھەربىي لاۋازىماتچى ۋە ئەسكەرلەرنى ئۇرۇپ-تىللاپ خارلىغان
ئوفىتسېرلاردىن بىر قانچىسىنىڭ ۋەزىپىسىنى ئېلىپ تاشلاپ
چارە كۆردى. بۇ ئىش كوماندىر - جەڭچىلەر ئارىسىدا ناھا-
يىتى زور زىلزىلە پەيدا قىلىپ ، قىسىمنىڭ تاممىقىنو

ياخشىلاندى. ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ-ئادىتىگە ھۆرمەت قىلىش ئۈچۈن، ئايرىم مىللىي ئاشخانا قۇرۇپ بەردى، مىللىي، خەنزۇ جەڭچىلەرنىڭ مۇناسىۋىتىمۇ ياخشىلاندى. ئۇلار تەرتىپكە سېلىش جەريانىدا مىللىي باراۋەرلىك ۋە مىللىي ئىتتىپاقلىق تەربىيىسىگە ئىگە بولدى. خوجىيەن چېگرا ساقلاش دادۇيىگە قارىتا تەشكىللەش ئېلىپ باردى، بىر قىسىم قېرى، ئاجىز كوماندىر-جەڭچىلەرنى تاغدىن چېكىندۈرۈپ چۈشۈپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا كونىشەھەر، يېڭىشەھەرلەردە تۇرۇشلۇق ئارمىيەدىن بىر بۆلۈك قاۋۇل، چەبدەس كوماندىر-جەڭچىلەرنى ئاجرىتىپ چېگرا ساقلاش دادۇيىنى تولۇقلىدى. تەرتىپكە سېلىش، ئەسكەر تولۇقلاش، تۈزۈملەرنى ساغلاملاشتۇرۇش ئارقىلىق قىسىمنىڭ جەڭگىۋارلىقى زور دەرىجىدە كۈچەيتىلدى.

ئەنگلىيە-ھىندىستان سودىگەرلەر گۇرۇھىنىڭ قانۇنسىز ئەتكەسچىلىك ھەرىكەتلىرىگە زەربە بېرىش ئۈچۈن، چېگرا ساقلاش دادۇيى ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ باجگىرلىرى بىلەن ماسلىشىپ، چېگرىدىن كىرىپ-چىققان ماللارنى تەكشۈرۈشنى كۈچەيتتى. ھىندىستاننىڭ كەشمىر رايونىغا ئۆتىدىغان سودا يولىدا ئەنگلىيە سودىگەرلىرى ئوغرىلىقچە ئېلىپ كىرگەن قورال-ياراق، ئوق-دورا، زەھەرلىك بويۇملار ۋە چېگرىدىن ئېلىپ چىقىپ كەتمەكچى بولغان ئالتۇن-كۈمۈش، لەئەل-ياقۇت قاتارلىق نەرسىلەرنى تەكشۈرۈپ تېپىۋېلىپ قانۇن بويىچە مۇسادىرە قىلدى.

چېگرىنىڭ ئالدىنقى قاراۋۇلدىكى ئارمىيە-خەلق ھەمكارلىشىپ مۇداپىئە كۈچەيگەنلىكتىن، چېگرا بويىغا قارى-

غاندا تېنچ - ئامان تۇردى. خەلق ئاممىسى ئۆزلۈكسىز تەربىيىگە ئىگە بولۇپ، ئەنگلىيە ۋەكالەتخانىسىنىڭ ھەققىي ئەپتى - بەشىرىسىنى تونۇپ يەتكەچكە، ئۇلارنى داۋاملىق گۆش - ئوت - سامان بىلەن تەمىنلىمەي، ۋەكالەتخانىنى يېتىم قالدۇردى. بۇ «مەدەنىيەتلىك» ئەجنەبىلەر گۆش يېيەلمەي، ۋەكالەتچىنىڭ يولىيورۇقى بىلەن، قاراڭغۇ كېچىدە يۇقىرىلارنىڭ ئېغىللىرىغا ئوغرىلىقچە كىرىپ قوي ئوغرىلىغان. ئۇلارنىڭ ئوغرىلىق قىلمىشىنى ئامما ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە پاش قىلغانىدا، بىز تەرەپنىڭ خادىملىرى مۇئاۋىن ھاكىم كارۋانشاھنىڭ باشچىلىقىدا ۋەكالەتخانىغا كېلىپ تەكشۈرۈپ كۆرسە، ۋەكالەتخانا گويا بىر قۇشخانىغا ئوخشاپ قالغان. ۋەكالەتچى شەخسەن ئۆزى قولىغا پىچاق ئېلىپ قوي سويۇ-ۋاتقان، قوللىرى غەرق قانغا مىلىنىپ، رەسۋالىشىپ، ئۇلۇغ بىرىتانىيە ئىمپېرىيىسىنىڭ دىپلوماتىيە خادىمىغا لايىق سالاپەتتىن ئىز - ئەسەرمۇ قالماي، بەئەينى بىر قاسساپ-قا ئوخشاپ قالغانىدى. تاشقورغان ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئەنگلىيە ۋەكالەتچىسىنى قوي ئوغرىلىغانلىق جىنايىتى بىلەن سوراققا تارتتى. جىنايەتچىنىڭ ئىقرارى ۋە چېگرا ساقلاش دادۇيى بىلەن ناھىيىلىك گوڭئەن خادىملىرى راز-ۋېتكا قىلغان ئەھۋاللارغا ئاساسەن، ئەنگلىيە ۋەكالەتچى-سىنىڭ خۇپىيانە قۇرغان ئاخبارات تورچىلىرىنى ئىگىلىدى. خۇجيەن قىسمىنى باشلاپ بېرىپ ناھىيىلىك گوڭئەن خادىم-لىرىغا ماسلىشىپ ئاخبارات تورچىلىرىنى پۈتۈنلەي يۇلۇپ تاشلاپ، ئادەملىرىنى قويماي قولغا ئالدى.

ئەنگلىيە ئاخبارات تورلىرىنى

قولغا چۈشۈرۈشىنىڭ ئالدى - كەينىدە ماجۇڭيىڭنىڭ قالدۇق قالدۇقلىرىدىن بولغان ماخۇسەن، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى چوڭ دىنىي كىشىلەرنى، چوڭ بايلارنى توپلاپ خوتەن، قاغىلىق ئەتراپلىرىدا قوراللىق توپىلاڭ كۆتەردى. توپىلاڭچى قوشۇنلارنىڭ قورال - ياراق، ئوق دورىلىرىنى تامامەن ئەنگلىيە سودىگەرلىرى ئوغۇرلۇقچە ئۈزۈلدۈرمەي، ئەكىرىپ بەرگەن. نۇرغۇنلىغان ئىشەنچلىك ماتېرىياللار، توپىلاڭنىڭ ئاساسلىق پىلانلىغۇچىسى دەل قەشقەردە تۇرۇشلۇق ئەنگلىيە كونسۇلخانىسى ۋە ئۇنىڭ تاشقورغاندا تۇرۇشلۇق ۋەكالەتخانىسى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بەرگەن. توپىلاڭنىڭ جىددىي پەيتىدە، چېگرىدا يەنە بىرقانچە قېتىم ئوغۇرلۇقچە ھەربىي ئەشيا يۆتكەش ئەنزىسى قولغا چۈشتى. سوراق قىلىش نەتىجىسىدە ھەقىقەتەن تاشقورغاندىكى ۋەكالەتخانىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئىشلەپ كىرگۈزگەنلىكىنى، مەقسەت ماخۇسەنگە ماسلىشىش ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى. ماخۇسەننىڭ توپىلىڭى ئۇزۇنغا بارماي جەنۇبىي شىنجاڭ قىسىملىرى تەرىپىدىن تىنچىتىلدى، پەقەت ئازغىنا بىر قىسمى توردىن چۈشۈپ قالغان، ئۇلار چەتكە قاچماقچى بولۇپ تاشقورغان چېگرىسىغا قاراپ سىلجىماقتا ئىدى. خۇجېيەن چېگرا ساقلاش داۋيىنى باشلاپ ئاسماندا تور، يەردە قاپقان قۇرۇپ، بىر جەڭ بىلەنلا قالدۇق باندىتلارنى تامامەن يوقاتتى.

چېگرا ساقلاش داۋيى بىلەن تاشقورغان ناھىيىلىك ھۆكۈمەت، ئەنگلىيە ۋەكالەتخانىسىنىڭ خىلمۇ خىل جىنايەت ماتېرىياللىرى، ئولجا ئېلىنغان تېلېگرامما ئاپپاراتى،

قورال، ئوق - دورا ۋە جاۋابكارنىڭ ئەترارنامىسىنى قو-
شۇپ، شىنجاڭدا ئىرىلىرىگە يوللىغان. ئەينى ۋاقىتتىكى
قانۇنغا ئاساسەن، ئەسكىلىكتە ئۇچىغا چىتقان ئەنگلىيە
ۋەكالەتخانىسى ۋە جاسۇسلۇق خادىملىرىنى چېگرىدىن قوغ-
لاپ چىقاردى. پامىر ئاسمىنىدا كۆپ يىللار لەپىلدىگەن
جىبلىقى ئەنگلىيە بايرىقى ئاخىرى يەرگە چۈشتى. بۇ جۇڭگو
كوممۇنىستلىرى رەھبەرلىك قىلغان چېگرا رايونىدىكى ئار-
مىيە - خەلقنىڭ ئەنگلىيە جاھانگىرلىكىنىڭ تاجاۋۇزىغا
قارشى تۇرۇش كۈرىشىدىكى بىر زەپەرمارشى بولۇپ، ھازىرقى
زامان قەشقەر خەلقىنىڭ جاھانگىرلىككە، فېئودالىزمغا
قارشى تۇرۇش تارىخىدا بىر شانلىق سەھىپە قالدۇردى.

چېگراسىقلاش دادۇيىنىڭ تاشقورغاندا ئەنگلىيە جا-
ھانگىرلىككە قارشى ئېلىپ بارغان كۈرىشى ھىندىستان
خەلقىنىمۇ تەسىر كۆرسىتىپ، ئەينى ۋاقىتتىكى ھىندىستان
خەلقىنىڭ ئەنگلىيىگە قارشى كۈرىشىگە يىراقتىن ھەمدەم
بولغان. خۇجىيىنىڭ ئەسلىمىچە: «1939 - يىلى ئەتىيازدا،
ھىندىستانىنىڭ چېگرىداش جايلىرىدا ئەنگلىيىگە قارشى قوز-
غىلاڭ كۆتۈرۈلگەن، ھىندىستان پۇقرالىرى ئۇ يەر ئارقى-
لىق دۆلىتىگە قايتماقچى بولغان ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە
تۇرۇشلۇق كونسۇلىنى تۇتۇۋالغان. كېيىن قوزغىلاڭ باس-
تۇرۇلۇپ، بىر قىسىم ئادەم بىز تەرەپكە قېچىپ كەلدى...
بىز ئۇلارنىڭ قورسىقىغا تاماق بەردۇق، كېيىن
دىپلوماتىك ئالاقىلىشىش ئارقىلىق، قايتىپ كېتىشنى
خالايدىغانلارنى ئاپىرىپ قويدۇق، قايتىپ كېتىشنى خالى-
مايدىغان بىر قانچىسى قېپقالغانىدى.»

خۇجيەن 1941- يىلىنىڭ بېشىدا تاشقورغاندىن دىخۇا
(ئۈرۈمچى) گە يۆتكىلىپ، شىنجاڭ ئالىي ھەربىي تەتقىقات
كۇرسىغا ئوقۇشقا كىردى. 1942- يىلى 2- ئاينىڭ 17- كۈ-
نى شىڭ شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ نەزەربەنت قى-
لىندى. 1943- يىلى 2- ئاينىڭ 7- كۈنى تۈرمىگە سولاندى.
تۈرمە پارتىيە ياچېيكىسىنىڭ رەھبەرلىكى ئاستىدا، خۇجيەن
دۈشمەنلەر بىلەن قەتئىي كۈرەش قىلدى. ئۇ ئەسلەپ مۇن-
داق دەيدۇ: «تۈرمىدە ئىككى قېتىملىق ئاچلىق ئېلان قىلىش-
تىن كېيىن، تۈرمە باشلىقى جاڭ گۇاڭچيەن مېنى ئۇرۇپ چالا
ئۆلۈك قىلىپ قويدى، سوغۇق سۇ سەپتى، تۆۋەنامە ياز دې-
دى، مەن قەلەمنى ئېلىپ كوممۇنىزم ئۈچۈن ئاداققىچە كۈ-
رەش قىلىمەن، دېگەن خەتنى يازدىم. ئۇ قەلەمنى تارتى-
ۋېلىپ، دەم ئۇرۇپ، دەم تىللاپ، ھەيدەپ چىقاردى. ئۇنىڭ-
دىن كېيىن مېنى قايتا سوراققا تارتمىغان.» 1946- يىل
7- ئايدا خۇجيەن قويۇپ بېرىلگەن بارلىق كوممۇنىستلا-
ر بىلەن بىللە كوللېكتىپ ھالدا يەنئەنگە قايتتى.

1949- يىلى 7- ئايدا، خۇجيەن 4- دالا ئارمىيىسىنىڭ
تانكا دىۋىزىيىسىدە تۇەنجاڭ بولۇپ تۇرغان مەزگىلدە،
باش قوماندان جۇدې ئۇنىڭ بۇرۇن شىنجاڭدا خىزمەت قىل-
غانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ، غەربىي شىمال فرونتىغا ياردەم
بېرىش ۋەزىپىسىنى مەزكۇر تۇەنگە تاپشۇردى. خۇجيەن
بۇيرۇققا بىنائەن برونېۋىك تۇەنىنى باشلاپ، 7- ئاينىڭ
30- كۈنى تيەنجىندىن يولغا چىقىپ، مىڭ چاقىرىملىق يۈ-
رۈش قىلىپ يۈيمېن نېفىتلىكىنى ئىشغال قىلدى. ئارقىدىن
بۇيرۇققا بىنائەن بىرىنچى دالا ئارمىيىسىنىڭ بىرىنچى بېكىتۇەنگە

سەپلەپ بېرىلىپ، شىنجاڭغا يۈرۈش قىلىپ، 10-ئاينىڭ 20-كۈنى غەلىبىلىك ھالدا ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلدى. بۇ جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئەڭ ئاۋۋال شىنجاڭغا كىرگەن قىسمى بولۇپ، ياردەمچى قىسىملار يېتىپ كەلگىچە، ئۈرۈمچىگە ئورۇنلىشىپ شەھەرنى مۇداپىئە قىلىش ۋەزىپىسىنى غەلىبە-لىك ئورۇنلىدى. 1950 - يىلى ئەتىيازدا خۇجيەن بىرونە-ۋىك قىسمىنى باشلاپ، ئوسمان باندىتلىرىنى قوغلاپ يو-قىتىش جەڭلىرىگە قاتناشتى. ئۈچ ئايلىق جاپالىق جەڭلەر ئارقىلىق، باندىت باشلىقى ئوسماننى تىرىك تۇتۇپ، ئومۇ-يۈزلۈك غەلىبىگە ئېرىشتى. قوماندان ۋاڭجېن بىرونۋىك تۇەنگە «يول ئاچقۇچى ئاۋانگارتلار» دېگەن شەرەپلىك نام بەردى. 1950 - يىلى 9 - ئايدا، خۇجيەن بۇيرۇققا بىنا-ئەن شىنجاڭدىن يۆتكەلدى. كېيىن ئۇ بىرونۋىك قىسىم-لىرىنىڭ قۇرۇلۇشى ئۈچۈن مۇھىم تۆھپىلەرنى قوشتى. «مەدە-نىيەت زور ئىنقىلابى» دا زور تۆھپىسى بار مۇشۇنداق بىر يولداش زىيانكەشلىككە ئۇچراپ ئۆلۈپ كەتتى. ئۇنىڭ قەھرىمانلىق نامى يالغۇز جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى بىرونۋىك قىسىملىرىنىڭ تارىخىدا ساقلىنىپلا قالماستىن، بەل-كى شىنجاڭ پامىر ئىگىزلىكىدىكى ھەر مىللەت خەلقى تەرە-پىدىن مەڭگۈ مەدھىيىلىنىدۇ.

پاك دىيانەتلىك ياخشى ھاكىم شۈيليياڭ

شۈيليياڭ، ئۆزگەرگەن ئىسمى يەندۇگچۈەن بولۇپ، سى-چۈەن ئۆلكىسىنىڭ جەنياڭ ناھىيىسىدىن. 1937 - يىلى سى-چۈەن داشۆدە ئەدەبىيات ئىنستىتوتىنىڭ جۇڭگو ئەدەبىياتى

فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرگەن. 1938 - يىلى 1 - ئايدا ئىنقىلابقا قاتنىشىپ، شۇ يىلى 2 - ئايدا يەنئەندىكى شىمالىي شەنشى دۆلەت مەكتىپىدە جۇڭگو كومپارتىيىسىگە كىرگەن. 3 - ئايدا شىنجاڭغا خىزمەتكە يۆتكىلىپ كېلىپ، شىنجاڭ مائارىپ نازارىتى تەرجىمە - تەھرىر كومىتېتىنىڭ مۇدىرى، قوشۇمچە شىنجاڭ ئىنىستىتۇتى، ئۈرۈمچى پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىقىنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىپ، ئىجتىمائىي پەن، جۇڭگو تارىخىدىن دەرس بەرگەن. 1939 - يىلى 1 - ئايدا تاشقورغان ناھىيىسىنىڭ مۇۋەققەت ھاكىمى بولۇپ، 1940 - يىلى 6 - ئايدا مەكىت ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا يۆتكەلگەن. 1943 - يىلى 2 - ئايدا شىڭ شىسەي تەرىپىدىن تۈرمىگە ئېلىنىپ 1946 - يىلى 6 - ئايدا كوللېكتىپ قويۇپ بېرىلىپ، يەنئەنگە قايتقان. ئازادلىقتىن كېيىن شۇيلياڭ ئاساسلىقى مائارىپ خىزمىتى بىلەن شۇغۇللاندى. چىڭدۇ گېئولوگىيە ئىنىستىتۇتى پارتكومىنىڭ فۇشۇجىسى، قوشۇمچە يۈەنجاڭلىقىنى ئۆتىدى. 1983 - يىلى دەم ئېلىشقا چىقتى.

شۇيلياڭ 1939 - يىلى 1 - ئايدىن 1940 - يىلى 6 - ئايغىچە تاشقورغان ناھىيىسىنىڭ مۇۋەققەت ھاكىمى بولغان مەزگىلدە چېگرا ساقلاش دادۇيىنىڭ دادۇيجاڭى خۇجيەن بىلەن ئۆز ئارا ماسلىشىپ، دۆلەت مۇداپىئەسىنى مۇستەھكەملەش، ئەنگلىيە جاھانگىرلىكىنىڭ تاجاۋۇزچى كۈچلىرىگە زەربە بېرىش ۋەزىپىسىنى ئورۇنلىدى ھەمدە خەلقنىڭ سېلىقىنى يەڭگىللىتىش، ئىقتىسادنى راۋاجلاندۇرۇش، مائارىپ ئىشلىرىنى يولغا قويۇش قاتارلىق جەھەتلەردە نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. تاشقورغان ناھىيىسى قاتمۇ قات تاغ-

لار بىلەن ئورالغان، كېلىماتى سوغۇق، دۆلەت چېگراسى ئۇ-
زۇن، ھاۋالى مۇرەككەپ، ئەنگلىيە جاھانگىرلىكىنىڭ تە-
سىر كۈچلىرى غالجىرلاشقان، جاسۇسلار، ئىشپىيونلار ۋە چەت-
ئەل سودىگەرلىرى چېگرىدىن ئۆزى خالىغانچە كىرىپ-چىقا-
لايدىغان جاي ئىدى. شۆيلياڭ تاشقورغانغا خىزمەتكە كەل-
گەندىن كېيىن، ئالدى بىلەن ئاممىنى قوزغاپ، ياپونغا قار-
شى تەشۋىقات پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ، ئاممىنىڭ ۋە-
تەن سۆيۈش قىزغىنلىقىنى ئۇرغۇتتى. تارىخىي ماتېرىيال-
لاردا خاتىرىلىنىشىچە، 1939-يىلى 4-ئاينىڭ 11-، 14-كۈن-
لىرى تاشقورغاندا «12-ئاپرېل» ئىنقىلابىنىڭ ئالتە يىل-
لىقىنى تەبرىكلەش چوڭ يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ، ھەر قايسى
ساھەدىكى ھەر مىللەت ئاممىسىدىن 2200 دىن ئارتۇق كىشى
قاتناشقان. يىغىندا شۆيلياڭ «سىياسىي مەسىلە» دېگەن تې-
مىدا ئۇزۇن دوكلات بەرگەن، خۇجيەن «ئاممىنى تەربىيە-
لەش مەسىلىسى» دېگەن تېمىدا دوكلات بەرگەن. يىغىندىن
كېيىن مىللىي ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە پائالىيىتى—ئوغلاق تار-
تىشىش ئويۇشتۇرۇلغان ۋە كومېدىيە ئوينالغان. تەبرىكلەش
پائالىيىتىنىڭ مەزمۇنى مول، كەيپىياتى قىزغىن،
جانلىق بولۇپ، ئامما تەربىيىگە ئىگە بولغان.
— دېھقان، چارۋىچىلارنى ئەنگلىيە سودىگەرلىرىنىڭ ئې-
كىسپىلاتاتسىيىسىگە ئۇچراتماسلىق ئۈچۈن، شۆيلياڭ تاجىك
مۇئاۋىن ھاكىم، تاغارمىلىق كارۋانشاھ بىلەن بىللە، جۇڭگو-
سوۋېت سودا شىركىتىنىڭ خادىملىرىنى باشلاپ، رەخ، چاي
قاتارلىق كۈندىلىك ئىستېمال بۇيۇملىرىنى يېزا-قىشلاق، يا-
يلاقلارغا ئاپىرىپ ئادىل سودا قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا،

ياپونغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى قۇتقۇزۇشنى تەشۋىق قىلغان.
ئۇلار قوتازغا مىنىپ چەت - ياقا تاغلىق كەنت، يايلاۋلارغا
بېرىپ ھەممە يەرنى ئايلانغان. بۇرۇن ئەنگلىيە سودىگەر-
لىرى رەخ ياكى چاي ئەكىلىپ قىممەت باھادا سېتىپ، ئان-
دىن دېھقان، چارۋىچىلارنىڭ قوي-كالىلىرىنى تۆۋەن باھادا
ئېلىپ كېتەتتى؛ ھازىر ھۆكۈمەت ئىستېمال تاۋارلىرىنى ئاق
ئۆيلەرگىچە ئاپىرىپ بېرىدىپ، ئەنگلىيە سودىگەرلىرىنىڭ با-
زىرىنى كاسات قىلىۋەتتى. كارۋانشاھ (كىشىلەر ئۇنى سا-
قاللىق ھاكىم دەپ ئاتايتتى) شۇيلياڭ بىلەن چېگرا ساقلاش
دادۇيجاڭى خۇجيەننىڭ خىزمىتىنى پۈتۈن كۈچى بىلەن قول-
لاپ - قۇۋۋەتلىدى، كېيىن ئۇ قاراۋۇللۇق پونكىتلىرىنى يا-
ساش، ئەنگلىيىنىڭ جاسۇسلۇق تورىنى قومۇرۇپ تاشلاش ئۈ-
چۈن، پۈتۈن زېھنىنى ئىشقا سېلىپ ئاجايىپ نەتىجە كۆرسە-
كەنىدى. 1940- يىلى ئەتىيازدا، ئۇ بەختكە قارشى شىڭ شى-
سەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ تۈرمىدە ئۆلۈپ كەتتى. بۇنىڭ-
غا 40 يىل بولغان بولسىمۇ، شۇيلياڭ تا بۈگۈنكىچە ئۇنى چوڭ-
قۇر ياد ئەتمەكتە.

چېگرا ساقلاش دادۇيجاڭى خۇجيەن
چېگرا مۇداپىئەسىنى مۇستەھكەملەش
ئۈچۈن چېگرا قاراۋۇللۇق پونكىتلىرىنى قۇرۇشنى
پىلانلىغان بولۇپ، بۇنىڭغا قىسمەن كوماندىر-جەڭچىلەر
ئۆزلىرى قول سېلىپ ئىشلىگەندىن سىرت، يەنە خەلق ئىشچى-
لىرى ۋە ئاشلىق، ئوت سامان زور-زور بوپقالدى. تاشقورغان-
نىڭ نوپۇسى شالاڭ بولۇپ، ھەر خىل ئالۋاڭ-سېلىقلىرى ئې-
غىر ئىدى. شۇيلياڭ ئۆزى شەخسەن قەشقەرگە بېرىپ

قەشقەر رايونىنىڭ مەمۇرىي باشلىقى، قوشۇمچە گارنىزون سىتلىكى جياڭ يۇفىن بىلەن بۇنى ھەل قىلىش چارىسىنى مۇزاكىرىلەشتى. مەمۇرىي مەھكىمە خەلق ئىشچىلىرىنى ئەۋەتىش، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى، ئاشلىق ۋە ئوت-سامان توشۇش قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ھەر قايسى ناھىيىلەر ئايرىم - ئايرىم ئۆز ئۈستىگە ئېلىشنى ھەمدە ھەممە نەرسىنى ھەقسىز بېرىشتىن ھەق بېرىپ توشۇتۇشقا ئۆزگەرتىشنى قارار قىلدى. شۇيىلياڭ ئەسلەپ مۇنداق دەيدۇ: «ئەينى چاغلاردا چېگرا ساقلاش ئارمىيىسىنى تەمىنلەيدىغان ماددىي ئەشيالار كۆپىنچە يېڭىسار، يەكەن، قاغىلىقتىن توشۇپ كېلىنەتتى، ھەتتا قالايدىغان ئوتۇن ۋە كالا تېزەكلىرىمۇ توشۇپ كېلىنەتتى، بۇرۇن كىراغا ھەق بېرىلمەيتتى، بۇ شۇ جايدىكى خەلق ئۈچۈن ئېغىر يۈك بوپقالغانىدى. كېيىن بىز ئارمىيە راسخوتىدىن كىرا ھەققى ئاجرىتىپ بەردۇق، كىشىلەر ئىنتايىن خوشال بولدى.» تاشقورغاندىكى خەلق ئاممىسى ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە، گۇڭشەنجۇيىگە ئوتۇن ئەكىلىپ بەرسە ئادىل جىڭلاپ، قائىدە بويىچە باھا قويۇپ، ئىدارىنىڭ راسخوتىدىن پۇل بېرىشنى بەلگىلىدى، قىسىمدىكى جەڭچىلەرنىڭ ۋە ھۆكۈمەت خىزمەتچىلىرىنىڭ ئاممىنىڭ قويلىرىنى ئەرزان باھادا ئېلىۋېلىشىنى قاتتىق مەنئى قىلدى. شۇڭلاشقا خەلق ئاممىسى ھۆكۈمەتنى تېخىمۇ ھىمايە قىلىدىغان، ھۆكۈمەتنىڭ دۈشمەنگە قارشى كۈرەشنى قانات يايدۇرۇشنى قوللاپ-قۇۋۋەتلەيدىغان بولدى.

ئەنگلىيە جاھانگىرلىرى 1897 - يىلى تاشقورغاندا پوچتا بېكىتى قۇرغان بولۇپ، كېيىن ئۇ ئەنگلىيىنىڭ ۋەكالەتخانىسى قارمىقىدىكى جاسۇسلۇق ئورگىنىغا ئايلىنىپ قالغانىدى. پوچتا بېكىتى يالغۇز مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى مۇھاجىرلارنىڭ پوچتا - پوسۇلكىلىرىنى قوبۇل قىلىپلا قالماستىن، يەنە قانۇنسىز ھالدا دۆلىتىمىزدىن ئوغۇرلىغان مەدەنىي مىراسلارنىمۇ يۆتكەيتتى، ئەپيۇن ۋە ھەربىي قورال ئەتكەسچىلىكى بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئاخبارات توغۇرلاپ، جاسۇسلۇق ھەرىكەتلىرىنىڭ مەركىزىگە ئايلىنىپ قالدى. پوچتا بېكىتىنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى مەسئۇلى نۇرمەمەت ئەنگلىيىنىڭ ئاخبارات كاتتىبېشى ئىدى. ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئاممىنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ قولغا كەلتۈرۈپ، ئەجنەبىلەرنى يېتىم قالدۇرغانلىقتىن، ئۇلار گۆش سېتىۋالالمىدى. نۇرمەمەت نومۇس كۈچىدىن غەزەپلىنىپ، نومۇدىگەنىمۇ قايرىپ قويۇپ، پۇقرالارنىڭ قويىنى ئوغۇرلاپ يېگەنلىكتىن، چارۋىچىلار ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە ئەرز قىلدى. شۇ يىلىياق، خۇجيەن ۋە چېگرا ئىشلىرى باشقارمىسىنىڭ تاشقورغاندا تۇرۇشلۇق ئىش بېجىرىش ئورنىنىڭ مۇدىرى جىچۈنشىنىڭ ناھىيىلىك گۇڭئەنجۇ يىنىڭ جۇيجاڭى نىياز قاتارلىقلار بىلەن مۇقۇلدىشىپ، تەرجىمان باشلاپ پوچتا بېكىتىگە بېرىپ تەكشۈرگەنىدى، راسىي دېگەندەك ئوغۇرلاپ سويغان قوي ئىچىقىپ قالدى؛ ئەتىسى شۇ يىلىياق ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە نۇرمەمەتنى سوراق قاراتتى، نۇرمەمەت قوي ئوغۇرلىغانلىق جىنايىتىنى ئېتىراپ قىلدى. ھەممە بىز تەرەپ ئىگىلىگەن زور مىقداردىكى دەلىل - ئىسپاتلار ئالدىدا، ئوغۇرلۇقچە

ھەربىي قورال توشۇغانلىق جىنايىتىنى تاپشۇردى. شىنجاڭ دائىرىلىرىنىڭ تەستىقلىشى ئارقىلىق، نۇرمەممەت، ئەسكەرلىكتە ئۈچىغا چىققان ئەنگلىيە ۋەكالەتچىسى بىلەن بىللە چېگرىدىن قوغلاپ چىقىرىلدى.

شۆيلياڭ چارۋىچىلارنىڭ يايلاق ماجىراسىنى ھەل قىلىشقا ياردەم بەردى، بىنام ئېچىش يىغىنىنى چاقىرىپ چارۋىچىلارغا ئۇرۇق، قوشكالا، دېھقانچىلىق سايمانلىرى قەرز بېرىش بىلەن، ئۇلارنىڭ بىنام ئېچىپ ئاشلىق تېرىپ، ئاشلىق يېتىشمەسلىك قىيىنچىلىقىنى يېڭىشكە ئىلھاملاندۇردى. تاشقورغاننىڭ مەدەنىي - مائارىپ ئىشلىرى تارىختىن بېرى قالاق ئىدى، شۆيلياڭ ئۆشرە - زاكات يىغىلغان ئاشلىقنى مائارىپ فوندىسى قىلىپ ئىككى مەكتەپ قۇردى. بۇنىڭ بىرى، سۇباش قىرغىز باشلانغۇچ مەكتىپى، يەنە بىرسى، تاشقورغان تاجىك باشلانغۇچ مەكتىپى ئىدى. چارۋىچىلارنى ئۆز پەرزەنتلىرىنى مەكتەپكە بېرىشكە سەپەرۋەر قىلدى. كېيىنچە ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ھۆددىگە ئېلىپ يەنە بەزى ئوقۇغۇچىلارنى قەشقەر، ئۈرۈمچىلەرگە ئوقۇشقا ئەۋەتتى. ئېگىزلىكتىكى چارۋىچىلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ زىيالىيلىرى مەيدانغا كېلىشكە باشلىدى.

شۆيلياڭ 1940 - يىلى 6 - ئايدا مەكىت ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا يۆتكەلدى. ئۇ مەكىتتە ھاكىم بولۇپ تۇرغان مەزگىلدە، سۇ ئىنشائاتلىرىنى ياساپ، ئەمەلدارلارنىڭ ئىستېلىمنى تۈزەپ، مەكىت خەلقى ئۈچۈن نۇرغۇن ياخشى ئىش قىلىپ بەردى. مەكىت ناھىيىسى تۈزلەڭلىكتىكى بوستان بولۇپ، يەرلىرى مۇنبەت ئىدى، يىراق ئورنى يەكەن دەرياسى بىلەن تىز-

ناپ دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىمىغا جايلاشقان بولۇپ، سۈيى قىس، تۇرغاق ئىدى. خەلق ئىچىدىكى دەۋا - دەستە، ئەنزىلىرىدە سۇ ماجىراسى بىلەن دەۋالىشىدىغانلار بىرىنچى ئورۇننى ئىگىلەيتتى. دېھقانلار يەرلىرىنى سۇغۇرۇش ئۈچۈن سۇ تالىشىپ ھەمىشە دېگۈدەك سوقۇشۇپ، بەزىدە ئادەم ئۆلۈش ئەھۋاللىرى يۈز بېرەتتى. شۇيلياڭ ئەھۋالنى ئىگىلىگەندىن كېيىن، يۇقىرىنىڭ سۆۋېت سۇ ئىنژېنېرلىرىنى ئەۋەتىپ، ناھىيىدىكى ئۇيغۇر، تاتار سۇ تېخنىكلىرى بىلەن بىرلىكتە، سۇپادۆڭ بىنامىدا بىر يېڭى ئۆستەڭ پىلانلاپ، يەكەن دەرياسىنىڭ سۈيىنى تىزناپ دەرياسىغا باشلاپ كېلىشنى ھەمدە بەش تارماق ئۆستەڭ ياساپ سۇغۇرۇش مەيدانىنى كېڭەيتىشنى ئۆتۈندى. ئۆستەڭنىڭ ئاغزى يەكەننىڭ ئاۋاتتىكى شەرقىي قىرغاقتا بولۇپ، ئۆستەڭنىڭ پۈتۈن ئۇزۇنلۇقى 19.5 كىلومېتىر، ئۆستەڭنىڭ ئاستى كەڭلىكى 8.5 مېتىر، ئاغزىنىڭ كەڭلىكى 14 مېتىر، چوڭقۇرلۇقى 1.2 مېتىر ئىدى. شۇيلياڭ ئۆستەڭ ياساش پىلانىنى ناھىيىنىڭ مەمۇرىي يىغىنىنىڭ مۇزاكىرىسىگە قويۇپ قارارىدىن ئۆتكۈزۈپ، 1941-يىلى 3 - ئايدا رەسمىي ئىش باشلىدى. ئىش ئورنىدا ناخشا ساداسى ئۈزۈلمەي ياڭرايتتى، ئاخشاملىرى چىراغلار كۈندۈزدەك يورۇپ كېتەتتى. شۇيلياڭ ئىش ئورنىدا يېتىپ-قوپۇپ، نەق مەيدانىدا قوماندانلىق قىلدى. كۆچمە لەۋھە مۇسابىقىسىنى ئۇيۇشتۇردى. ناھىيىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ سەنئەت ئۆمىكىنى تەشكىللەپ قەرەللىك ھالدا ئىش ئورنىغا كېلىپ ھال سوراپ، ھاشارچىلارنىڭ ئەمگەك قىزغىنلىقىغا ئىلھام بېرىش بىلەن، قۇرۇلۇش سۈرئىتىنى

تېزلەتتى. بۇ ئۆستەڭنىڭ چىقىمى 350 مىڭ يۈەن بولۇپ، مەبلەغنى ھۆكۈمەت چىقىرىش، خەلق ياردەم بېرىش ئۇسۇلى قوللىنىلدى. ئۆز ناھىيىسىنىڭ ئادەملىرى ئىشلىگەندىن سىرت، يۇقىرى ئېقىندىكى يەكەن ناھىيىسىمۇ ئادەم ئەۋەتىپ ياردەم بەردى. ئۆستەڭ 1941 - يىلى 11 - ئايدا پۈتتى، ئۆستەڭ بويلاپ يۈرۈشلەشتۈرۈلگەن قۇرۇلۇشلاردىن ئۈچ زاكۇ، ئۈچ كۆۋرۈك، ئىككى كۆچمە، 25 تۈگمەن ياسىلىپ، سۇغۇرۇش مەيدانى 15 مىڭ مو كېڭەيتىلدى ھەمدە يەرلىك ئاممىنىڭ ئۇن تارتىشى قىيىن بولۇش مەسىلىسى ھەل قىلىندى. بۇ ئۆستەڭ ياسىلىپ بولغاندىن كېيىن، قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمىسى ئۇنىڭغا «جىنيۈك ئۆستىڭى» دەپ ئات قويدى. «جىنيۈك» شىڭشىسەينىڭ باشقا ئىسمى بولۇپ، شىڭ ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن «جىن يىن» (ئالتۇن - كۈمۈش) ئۆستىڭى دەپ ئۆزگەرتىلدى. ئۆستەڭ پۈتكەندىن كېيىن، شۇيلياڭ سوۋېت يېزا ئىگىلىك مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ يېتەكچىلىكىدە 30 مىڭ مو پاختىزارلىق ئېچىپ كەۋەز سورتلىرىنى ئۆزگەرتىپ، پاختا ئىشلەپچىقىرىشنى زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇردى.

— شۇيلياڭ چوڭراق دەۋا ئىشلىرى، جىنايى ئىشلار ئەنزىلىرىنى ئۆزى شەخسەن سوتلاپ، ئادىل ھۆكۈم چىقىراتتى. ياقىلىق يېزىسىدىن قادىر، قاسىم ئاكا - ئۇكا ئىككىيلەن ئۆزىنىڭ ئانىسىنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، بۇنى جىيەن قىزى بىلەن كۈيئوغلىغا دۆڭگەپ قويغانىدى. بۇ ئەنزە يۈز بەرگەندىن كېيىن شۇيلياڭ دەرھال مۇئاۋىن ھاكىم نامەتۋە جازا بۆلۈمىدىن يۇكوجاڭلارغا ھەيدەكچىلىك قىلىپ، ئاتلىق بېرىپ ئەنزە ئەھۋالىنى

تەكشۈرۈپ ئېنىقلاپ، جىنايەتچىنى ئۆزى شەخسەن سوراققا تارتىش بىلەن، بۇ ئىككى جاۋابكارنى قانۇن بويىچە 13 يىل 6 ئايلىق قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلدى.

شۇ يىلياڭ جىنايەتچىلىك، پاراخورلۇق ھەرىكەتلىرىگە ئىنتايىن ئۆچ ئىدى، سېزىلىپ قالسا كەسكىن چارە كۆرەتتى. مەسىلەن: ناھىيىلىك باج ئىدارىسىنىڭ ئىككىنچى دەرىجىلىك خادىمى شۇ يىزىچۈەن 46 يۈەن باجنى ئازتۇق ئېلىپ جىنايەت قىلغاندا، شۇ يىلياڭ ئۆزى شەخسەن تەكشۈرۈپ سوراق قىلىپ، ئەنزىنى ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتىگە يوللاپ تەستىقلىتىپ چارە كۆردى (بۇ كىشىنىڭ تەستىقى يېتىپ كەلگىچە كېسەل بىلەن ئۆلگەن).

1941-يىلى شۇ يىلياڭ مەكىتتە رايون، كەنت سايلام تۈزۈمىنى يۈرگۈزۈپ، فېئوداللىق «يېزا ئاقساقاللىرى» تۈزۈمىنى بىكار قىلدى. پۈتۈن ناھىيە بويىچە يۇرت، يېزىلارنى رايون، كەنتلەرگە ئۆزگەرتىپ جەمئىي ئىككى رايونغا ئايرىدى. بىرىنچى رايونغا 18 كەنت، ئىككىنچى رايونغا 22 كەنت قارايدىغان بولدى. شۇ يىلياڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە سۇنغان بىر پارچە دوكلاتىدا رايون، كەنت باشلىقلىرىنى سايلاش ئەھۋالىنى مەلۇم قىلىپ: «2-ئاينىڭ 24-كۈنىدىن 3-ئاينىڭ 6-كۈنىگىچە، پېقىر ئۆزەم شەخسەن ھەر قايسى كەنتلەرگە بېرىپ كەنت ئاھالىسىنىڭ چوڭ يىغىنىنى ئېچىپ، باش ۋە مۇئاۋىن كەنت باشلىقلىرىنى سايلىدۇق...... 3-ئاينىڭ 7-كۈنى كەنت باشلىقلىرى يىغىنىدا مەمەتھاجى قاتارلىق كىشىلەرنى 1-، 2-رايوننىڭ باش ۋە مۇئاۋىن رايون باشلىقلىقىغا سايلاپ چىقتۇق» دېگەن. شۇنىڭدىن ئېتى-

بارىن، مەكىت ناھىيىسىدە ئاساسىي قاتلام ھاكىمىيەتلەردە فېئودال بەگلەر ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان ۋەزىيەتكە خاتىمە بېرىلدى.

رايون، كەنت سايلام تۈزۈمىنى يولغا قويۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، شۇيلياڭ يولداش ماۋزېمىننىڭ تەشەببۇسى بىلەن قۇرۇلۇش زايومىنى تارقىتىشنى ئاكتىپ تەشۋىق قىلدى. 1941- يىلى 4- ئايدا، قەشقەر رايونىنىڭ مەمۇرىي باشلىقى چىن فاڭچۇ ۋە رايونلۇق باج ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن جۇيجاڭى كوممۇنىست گاۋدېڭباڭ زايوم سېتىش گۇرۇپپىسىنى باشلاپ مەكىتكە كېلىپ زايوم ساتتى، شۇيلياڭ ئاكتىپ ماسلىشىپ، يېزىلارغا چۈشۈپ تەشۋىق قىلىپ، ئاممىنى بەس - بەس بىلەن سېتىۋېلىشقا قوزغاپ، بۇ ناھىيىنىڭ زايوم سېتىش ۋەزىپىسىنى ئۆز ۋاقتىدا ئورۇنلىدى.

1941- يىلى 6- ئايدا سوۋېت - گېرمان ئۇرۇشى پارتلىغاندىن كېيىن مەملىكەت ئىچىدىكى سىياسىي ۋەزىيەت ئوساللاشتى، شۇيياڭ ھەر ھەپتىسى بىر كۈن ۋاقىت ئاجرىتىپ، ھۆكۈمەت خادىملىرىنىڭ يىغىنىنى چاقىرىپ، ئېقىم مەسىلىلىرىدىن سىياسىي دوكلات بەردى. گېرمان فاشىستلىرى ۋە ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ تاجاۋۇزچىلىق زوراۋانلىقىنى پاش قىلىپ، 8- ئارمىيە ۋە سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ باتۇرانە جەڭ قىلغانلىق ئىش ئىزلىرىنى سۆزلەپ بېرىش بىلەن، ھۆكۈمەت خادىملىرى ۋە خەلق ئاممىسىنى ۋەزىيەتنى ئېنىق تونۇپ، ئىشەنچىنى قەتئىيلەشتۈرۈپ، ياپونغا قارشى تۇرۇشقا ۋە سوۋېت خەلقىنىڭ گېرمان فاشىستلىرىغا قارشى ئۇرۇشىغا ياردەم بېرىش ئەمەلىيىتىگە ئىگە قىلدى.

شۇ يىلىيالىڭ يەنە ئەر-ئاياللار باراۋەرلىكىنى تەشەببۇس قىلىش جەھەتلەردە بەزى خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. بۇرۇن پۇقرالارنىڭ مىراس ماجىراسىنى بىر تەرەپ قىلىشتا، ئاخۇن-لار ھۆكۈم چىقىرىدىغان بولۇپ، ئەرلەرگە ھەر بىر كىشىگە بىر ئۈلۈش، ئاياللارغا ھەر بىر كىشىگە يېرىم ئۈلۈش مىراس تېگىدىغانلىقىنى بەلگىلىگەن. شۇ يىلىيالىڭ ئەدلىيە ئىشلىرىنى ئۆزى تۇتتى، پۇقرالارنىڭ مىراسىنى بىر تەرەپ قىلىشتا، ئەر-ئاياللار پۈتۈنلەي باراۋەر بولۇپ، ھەر قايسىسىغا بىر ئۈلۈشتىن تېگىدىغانلىقىنى ھۆكۈمەت نامىدىن جاكارلىدى. شۇنىڭ بىلەن تەڭ يەنە بىر ئەر بىر خوتۇنلۇق تۈزۈمىنى تەشەببۇس قىلىپ، ھۆكۈمەت خادىملىرىغا تەربىيە بېرىپ كىچىك خوتۇن ئېلىشقا قارشى تۇردى. بۇ كونا ئۆرپ-ئادەت-لەرنى ئۆزگەرتىش جەھەتتە بىر ياخشى باشلىنىش ئىدى.

شۇ يىلىيالىڭ كىيىنىشى ئاددىي بولۇپ، قىش كۈنلىرى ئاچىكچە تۇماق كىيىشكە ئامراق ئىدى، كۆزەينەك تاقايتتى. كەمسۆز، ئېغىر-بېسىق ئىدى. ئۇ تۇرمۇشتا ئاددىي-ساددا بولۇپ. كۈنلىكى تاڭ سەھەردە ئورنىدىن تۇرۇپ يۈگرەپ چېنىقاتتى، ئاخشىمى ئۆگىنىش، يېزىقچىلىق بىلەن شۇغۇل-لىناتتى. يېمەك-ئىچمىكىمۇ ئاددىي بولۇپ، تەرجىمان چىن جىيۇەن بىللە تاماق يەيتتى، تاماكا چەكمەيتتى، ھاراق ئىچمەيتتى. ھەر ئايلىق مائاشىنى ناھىيىلىك ھۆكۈمەت مالىيە بۆلۈمىنىڭ كوچىسى كويۇشيالىڭ (ئازادلىقتىن كېيىن مەكىت ناھىيە بازار كومىتېتىنىڭ تەرجىمانى بولغان، ھازىر پىنسىيىگە چىققان) غا ۋەكالىتەن ساقلاشقا بېرەتتى. تاماق ۋە كۈندىلىك خىراجەتتىن سىرت، تېجەپ قالغان پۇللىرىنىڭ

ھەممىسىنى ياپونغا قارشى تۇرۇشقا ئىشانە قىلغان. شۇ يىلىياڭ تاشقورغاندا ۋە مەكتىتە ئىككى نۆۋەت ھاكىملىق قىلغان بولسىمۇ پەقەت پۇل يىغمىغانىدى. شىڭشىسەي ئۇنى مەكتىتىن يۆتكىگەن چاغدا ساقچىلار كېلىپ ئۇنىڭ يۈك-تاقلىرىنى ئاختۇرغاندا پەقەتلا ئىككى ياغاچ ساندۇق بولۇپ، ئىچىدە ماركسىزملىق كىتابلار، گېزىت - ژۇرنال ۋە كۈندى-لىك تۇرمۇش بۇيۇملىرى قاچىلانغانىدى. مەكىت خەلقى ئۇنى «پاك دىيانەتلىك ياخشى ھاكىم ئىدى» دەپ ياد ئېتىشىدۇ.

جۇچۇنلىن قەشقەردە تۇرغان چاغلار

جۇچۇنلىن، تەخەللۇسى جۇيۇلۇك، خۇبېينىڭ ماچىڭ ناھىيىسىدىن. 1912 - يىلى بىر كەمبەغەل دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان، 1928 - يىلى دېھقانلار قىزىل گۋاردىيىسىگە قاتناشقان، 1930 - يىلى جۇڭگو ئىشچى - دېھقان قىزىل ئارمىيىسىگە قاتنىشىپ 1932 - يىلى جۇڭگو گوڭچەنداڭىغا كىرگەن. يەر ئىنقىلابىي مەزگىلىدە ئۇ جەڭچى، بەنجاڭ، پەيجاڭ، لىيەنجاڭ، يىڭجاڭ، يىڭ سىياسىي كومىسسارى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. ئۇزۇن سەپەر جەريانىدا ئۇ سازلىقتىن ئىككى قېتىم ئۆتۈپ، ئىلگىرى - كېيىن ئالتە قېتىم شەرەپلىك يارىلانغان. ياپونغا قارشى تۇرۇشنىڭ دەسلىپىدە، ئۇ قىزىل ئارمىيە غەربىي يۆنىلىش قوشۇنىغا ئەگىشىپ ئايلىنىپ يۈرۈپ جەڭ قىلىپ شىنجاڭغا كىرگەن. بولۇپ، يېڭى ئەسكەرلەر باتالىيونى 1 - دادۈيىنىڭ سىياسىي كومىسسارى، قەشقەر 48 - تۈەنىنىڭ مايور دەرىجىلىك

لىيەنجاڭدىكى بولغان، كېيىن قولغا ئېلىنىپ تۈرمىگە كىرگەن.
1940 - يىلى 1 - ئايدا شىنجاڭدىن يەنئەنگە قايتىپ كېلىپ، يېڭى 4 - ئارمىيىگە خىزمەتكە ئەۋەتىلگەن ۋە يەنجاڭ، تۇەنجاڭ قوشۇمچە سىياسىي كومىسسار قاتارلىق ۋەزىپىلەردە بولۇپ، خۇەيبېي، لوڭخەي ئەترابلىرىدا جەڭ قىلغان.
ئازادلىق ئۇرۇش دەۋرىدە شىمالىي جوڭگو دالا ئارمىيىسى 2 - زوڭدۈي 4 - شىسىنىڭ شىجاڭى بولۇپ، مەشھۇر مېڭلياڭگۇ، خۇەيخەي، چاڭجياڭدىن ئۆتۈش قاتارلىق ئۇرۇش ئوپېراتسىيىلىرىگە قاتناشقان. پۈتۈن مەملىكەت ئازاد بولغاندىن كېيىن 1955 - يىلى گېنېرال مايور ھەربىي ئۇنۋانى، 2 - دەرىجىلىك «ئاۋغۇست» ئوردېنى، 2 - دەرىجىلىك «مۇستەقىللىق، ئەركىنلىك» ئوردېنى، 1 - دەرىجىلىك «ئازاد» ئوردېنلىرىغا ئېرىشكەن.
1970 - يىلى نەنجىڭ ھەربىي رايونىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى، قوشۇمچە شاڭخەي گارنىزون قوماندانى بولغان. 1970 - يىلى 6 - ئايدا جوڭگو گوڭچەنداڭى شاڭخەي شەھەرلىك كومىتېتىنىڭ دائىمىي ھەيئىتى، شۇجىسى بولغان. ئۇ پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇپ، 10 يىللىق مالىمان جەريانىدا لىن بياۋ پارتىيىگە قارشى گۇرۇھى، «4 كىشىلىك گۇرۇھ» ۋە ئۇلارنىڭ شاڭخەيدىكى گۇماشتىلىرىغا قارشى ئاكتىپ كۈرەش قىلغان. ئۇ پارتىيىنىڭ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيانقى لۇشيەن، فاڭجېن، سىياسەتلىرىنى قەتئىي ھىمايە قىلىپ، سىياسىي - ئىدىيىۋى جەھەتتە پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى بىلەن يۈكسەك بىردەكلىكنى ساقلاپ كەلگەن. پارتىيىنىڭ 10 -، 11 - نۆۋەت-

لىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەزالىقىغا سايلانغان. 1983- يىلى 6- نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئەزالىقىغا سايلانغان. 1986- يىلى 9- ئاينىڭ 2- كۈنى بەختكە قارشى شاڭخەيدە دوختۇرخانىسىدا ۋاپات بولدى.

30- يىللارنىڭ ئاخىرىدا، ئەنگلىيە جاھانگىرلىكى تاجاۋۇزچىلىق كۈچلىرىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىدىكى ھەرىكىتى غالجىرلاشتى. جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ چېگرا مۇداپىئە قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش، ئەنگلىيە جاھانگىر كۈچلىرىنىڭ داۋاملىق تاجاۋۇز قىلىشىنى چەكلەپ، ياپونغا قارشى ئارقا سەپنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، جۇڭگو گوڭچەنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ۋەكىلى دېڭفا شىڭ شىسەي بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، يېڭى ئەسكەرلەر باتالىيونىدىن بىر قىسىم كادىرلارنى ئاجرىتىپ جەنۇبىي شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە قىسىملىرىغا خىزمەتكە ئەۋەتتى. 1938- يىلى 2- ئايدا، جۇجۇنلىن بىلەن زېڭيۇلياڭ (زېڭخەيشەن، يېڭى ئەسكەرلەر باتالىيونى 4- دادۈيىنىڭ دادۈيجاڭى) قەشقەرگە كېلىپ 48- ئاتلىق پولكتا مايور لىيەنجاڭ بولدى، جاۋخەيفېڭ (جاۋجيېڭخوڭ، يېڭى ئەسكەرلەر باتالىيونى 2- دادۈيىنىڭ دادۈيجاڭى) بىرلا ۋاقىتتا قاغىلىققا كېلىپ 41- پولكتا مايور لىيەنجاڭ بولدى.

جۇجۇنلىن 48- پولكتا 3- لىيەنگە لىيەنجاڭ، زېڭيۇلياڭ 2- لىيەنگە لىيەنجاڭ ئىدى. ئۇلار قىزىل ئارمىيىنىڭ ئېسىل ئەنئەنىلىرىنى قىسىمغا ئېلىپ كەلدى. ئاتلىق پولكتىكىلەرنىڭ كۆپىنچىسى شەرقىي شىماللىق بولۇپ، شىڭ شىسەي كوماندىر - جەڭچىلەرنىڭ چېگرىدا خاتىرجەم

ئىشىنىپ ئۆزى ئۈچۈن كەتمەن چېپىشنى كۆزلەپ، ئۇلارنىڭ يەرلىك كىشىلەر بىلەن تۇرمۇش قۇرۇشىغا رۇخسەت قىلغانىدى. شۇڭا نۇرغۇن كىشىلەر بالا - چاقىلىق بولۇپ، تۇرمۇشتا قىيىنچىلىقلىرى بار ئىدى. جۇچۇنلىن كوماندىر-جەڭچىلەر بىردەك بولۇشتىن ئىبارەت دوستانە مۇھەببەت بىلەن ئۇلارغا كۆيۈندى ۋە غەمخورلۇق قىلدى. ئاشلىق، ئوتۇن ھەل قىلىپ بەردى، كېسەل بولغان بالىلىرىنى ئامال قىلىپ داۋالاتتى. ئىقتىسادىي جەھەتتە قىيىنچىلىقى بار ئەسكەرلەرنى كۆرسە قۇتقازدى. جۇچۇنلىن يەنە ئۇلارغا ياپونغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتىنىنى قۇتقۇزۇش داۋلىلىرىنى سۆزلەپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ سىياسىي ئېڭىنى ئويغاتتى. ليەندۇيدە ئۇيغۇر، قازاق، تۇڭگان قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەت كوماندىر - جەڭچىلىرىمۇ بار ئىدى. ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ - ئادىتىگە ھۆرمەت قىلىش ئۈچۈن، تاماق يېيىشتە ئاشخانىنى ئايرىم قىلىپ بەردى. جۇچۇنلىن تۆۋەن دەرىجىلىك ئوفىتسېرلاردىن كەمتەرلىك بىلەن ئۆگىنىپ، ئات مەشىقىنى ناھايىتى تېزلا ئىگىلىۋالدى. ھەمدە ئاتلىق ئەسكەرلەرنىڭ تاكتىكىسى ۋە قوماندانلىقىنى ئۆگىنىۋالدى. ئۇ ليەندۇينى يېتەكلەپ، كۆپ تەرەپلىمىلىك تاكتىكا مەشقى ئېلىپ بېرىپ، ليەندۇينىڭ ھەرىكەتچان جەڭ قىلىش ئىقتىدارىنى زور دەرىجىدە ئۆستۈردى. شۇڭلاشقا ئۇنىڭ ليەندۇيدىكى ئىناۋىتى پەيدىنپەي ئۆستى، كوماندىر-جەڭچىلەر ئۇنىڭ ئىستىلى كونا ئوفىتسېرلارغا ئوخشىمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، ھەممىسى ئۇنىڭ قوماندانلىقىغا ۋە باشقۇرۇشىغا ئىتائەت قىلىدىغان بولدى.

1938 - يىلى 5- ئاينىڭ 12-كۈنى كېچەسى، كونىشەھەر-
دە تۇرۇشلۇق 35- ئاتلىق پولكىنىڭ ئىككىلىنگە يېقىن ئەس-
كىرى توپىلاڭ كۆتەردى. بۇ قېتىمقى توپىلاڭ ئەنگلىيىنىڭ
قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسى، تاشقورغاندا تۇرۇشلۇق
ۋەكالەتخانىلىرىنىڭ سۇيقەستلىك پىلانلىشى بىلەن مۇناسى-
ۋەتلىك ئىدى. مەزكۇر پولكقا سوقۇنۇپ كىرىۋالغان سادىر
ئىسمىلىك بىر ئوفىتسېر ئەنگلىيە جاسۇسى ئىدى. بۇ پولك-
تىكى كوماندىر-جەڭچىلەرنىڭ مۇناسىۋىتى ئىزچىل جىددىي بو-
لۇپ كەلگەچكە سادىر بىر قىسىم كوماندىر-جەڭچىلەرنى كۈش-
كۈرتۈپ ۋە سېتىۋېلىپ توپىلاڭ كۆتەردى. ئۇ كۈنى ئاخشىمى
پولك كوماندىرى گازارمىدا قونمىغانىدى، بەزى توپىلاڭچى
زاپخوز ۋە يېفىرتىرلار پولكتىكى لىيەن، پەي دەرىجىلىك ئوفىت-
سېرلارنى بىر ئۆيگە يىغىپ پىلىموت بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ،
يانىدىن ئىككى تۈركۈمگە بۆلۈنۈپ ئايرىم - ئايرىم ھالدا
ئۇلۇغچات، تاشقورغان چېگرا يۆنىلىشىگە قاراپ قاچقان.
بۇيرۇققا بىنائەن توپىلاڭنى باستۇرۇشقا 48- ئاتلىق پولك،
31- پولك ۋە تاشقورغان چېگرا ساقلاش دادۇيى قاتناشتى.
جۇچۇنلىن بىلەن زىڭيۇلياڭ بۇيرۇق بويىچە 3- لىيەن ۋە 2-
لىيەننى باشلاپ، مۇئاۋىن پولك كوماندىرى ياڭ بىڭرۇينىڭ
يېتەكچىلىكىدە يېڭىشەھەردىن يولغا چىقىپ، ئۇلۇغچات ئار-
قىلىق تورغات يۆنىلىشىگە قاراپ قوغلىدى. جۇچۇنلىن بى-
لەن زىڭيۇلياڭ ئاتلىرىنى قامچىلىغىنىچە ئاختۇرۇپ ئىلگىرى-
لىدى، 100 كىلومېتىردىن ئارتۇق قىراق قوغلاپ ۋۇشەن تېغىنىڭ
شەرقىي تاغ ئېغىزىغا يېتىپ كەلگەندە توپىلاڭچى قوشۇنلار-
نىڭ مەزكۇر پولكىنىڭ ئات مەيدانىغا كىرىۋالغانلىقى سېزىلدى،

بۇ چاغدا ياك فۇتېزەنچاك تېخى يېتىپ كەلمىگەنىدى. جۇچۇنلىن بۇ قېتىمقى جەڭنى ئەسلەپ شۇنداق دەيدۇ: «مەن يولداش زېڭيۇلياك بىلەن مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن ئۇلار- نىڭ 2- لىيەنى سولدىن، بىزنىڭ 3- لىيەن ئوڭدىن كېلىپ ئاۋۋال دۈشمەننى قورشىۋالدۇق، ئاندىن توپىلاڭچى قوشۇن- غا تەڭلا ئېتىلدۇق. توپىلاڭچى قوشۇنلار شۇ ھامان قالايمى- قانلىشىپ كەتتى، ئۇلار ئەسلىدىلا قوماندانى يوق بىر توپ قۇزغۇنلار ئىدى، بىزنىڭ ئەلپازىمىزنىڭ يامانلىقىنى كۆ- رۈپلا ھەممىسى قورقۇپ ئوقيادىن ئۈركىگەن قۇشتەك تىرە- پىرەك بولۇپ كەتتى. پىيادە قاچقان تارقاق ئەسكەرلەر ئارقا - ئارقىدىن قول كۆتۈرۈپ تەسلىم بولدى. بىز ئاتـ لىق ئەسكەرلەرنى باشلاپ، ئاتقا مىنىپ قاچقان توپىلاڭچى- لارنى داۋاملىق قوغلاپ 20 نەچچە كىشىنى ئەسىر ئالدۇق، يەنە بىر قانچە ئون ئاتمۇ بار ئىدى. توپىلاڭچى قوشۇنلا بۇلاپ كەتكەن پۇقرالارنىڭ مال - مۈلۈكلىرىنى قايتۇرۇ ئەكەلدۇق.» بۇ چاغدا تاشقورغان يۆنىلىشىگە قاراپ قاچ- قان يەنە بىر تۈركۈم توپىلاڭچى قوشۇنلار چېگرا مۇداپىئە دادۈيىنىڭ مۇئاۋىن دادۈيجاڭى زەمىر باشلاپ ماڭغان ئەسكەرلەر ۋە 31-پولكنىڭ قوغلىغۇچى قىسىملىرى تەرىپىدىن قورشاپ يوقىتىلىپ، كۆپ قىسمى ئەسىرگە چۈشتى، پەشۋا يېڭەن قالدۇق قىسمىدىن سادىر قاتارلىق 33 ئادەم ئافغانىس- تانغا قېچىپ كەتتى.

جۇچۇنلىن بىلەن زېڭيۇلياڭنىڭ لىيەندۈيلىرى بۇيرۇق- قا بىنائەن شۇ جايدىلا تۇرۇنلىشىپ، تاغدا ئىزدىنىش قامال قىلىپ، قېچىپ كەتكەن تارقاق توپىلاڭچىلارنى داۋاملىق

ئاختۇرۇپ تازىلىمىدى. تۇرۇشلۇق ئورۇندا، ليەندۇي توپى-
لاڭچىلارنىڭ قولىدىن قايتۇرۇپ ئەكەلگەن نەرسىلەرنىڭ
ھەممىسىنى پۇقرالارغا ياندۇرۇپ بەردى. ھەمدە ليەندۇي-
لەردە كوماندىر - جەڭچىلەرگە «ئۈچ چوڭ ئىنتىزام، سەككىز
دىققەت» تەربىيىسى ئېلىپ بېرىلىپ، ھەربىي ئىنتىزامنى چىڭ-
گىتىپ خەلقنىڭ ھېچنەرسىسىگە چېقىلمىدى. يەنە تېخى پۇق-
رالارغا ياردەملىشىپ سۇ توشۇپ بەردى، ھويلا-ئاراملىرى-
نى تازىلاپ بەردى ۋە ئېتىزلىرىدا ئەمگەك قىلىشىپ بەردى.
ئەسىرلەرگە كەڭچىلىك قىلىش سىياسىتىنى ئىجرا قىلدى.
پۇقرالار بۇ قوشۇننىڭ بۇرۇنقى قوشۇنلارغا زادىلا ئوخشى-
مايدىغانلىقىنى ھېس قىلىشتى. پۇقرالارنىڭ ياردىمى ئاس-
تىدا يېقىن ئەتراپتىكى تاغلىق كەنت، ئورمانلىقلاردىن 100 گە
يېقىن تارقاپ كەتكەن توپىلاڭچى ئەسكەرلەر تۇتۇپ كې-
لىندى. جەڭ غەلىبىلىك ئاخىرلاشقاندىن كېيىن پۇقرالار پولۇ
ئېتىپ، قوي گۆشىدە كاۋاپ پۇشۇرۇپ، ليەندۇيدىكى كوما-
ندىر - جەڭچىلەرنى ئۆيلىرىگە باشلاپ مېھمان قىلىپ غەلىبىنى
تەبرىكلىدى. قوشۇن بۇ جايدىن ئايرىلىدىغان چاغدا پۇق-
رالارنىڭ كۆزلىرى ياشقا تولۇپ، ئايرىلىشقا كۆزى قىيماي
ئۇزۇتۇپ قويدى. نۇرغۇنلىغان ياشلار پۇقرالارنىڭ چوڭقۇر
ھىمايىسىگە ئېرىشكەن بۇ قوشۇنغا قاتنىشىشنى تەلەپ قىلدى.
ئۇلارنىڭ ئارىسىدا 13 ياشلىق بىر ئۇيغۇر بالىسى بولۇپ،
ئىسمى جاكجىلۇ ئىدى. يېشى كىچىك بولغاچقا قىسىم ئۇنى
ئالغىلى ئۇنىمىدى، ئۇ ئوغرىلىقچە ئەسىرلەرنى ياللاپ ماڭغان
ماشىنىغا چىقىۋېلىپ پولك شىتابىغا كېلىپ، ئەسكەرلىككە
ئېلىنگىلار دەپ يىغلاپ تۇرۇۋالدى. زىڭيۇلياڭ پولك شىتابىغا

ئەھۋالنى ئېيتىپ، ئۇنى مۇلازىم ئەسكەرلىككە ئەپقالدى.
چاغچىلىق كېيىن ئىسمىنى ھېيتاخۇنغا ئۆزگەرتىپ، ئازادلىقتىن
كېيىن قەشقەر سىياسىي مەكتەپتە تەرجىمانلىق قىلغانىدى.
ھازىر پېنسىيىگە چىققان. نەچچە ئون يىلدىن بۇيان ئۇ زى
لىيەنجاڭ، جۇ لىيەنجاڭلارنى ئىزچىل ياد ئېتىپ كەلمەكتە.
1983- يىلى جۇچۇنلىن قەشقەرگە زىيارەتكە كەلگەن چېغىدا
ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشتى. بىراق زىڭيۇلياڭ 1944- يىلى ئاتـ
لىق پولك كوماندىرى بولغان چېغىدا، سەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ
شاۋشەن ناھىيىسىدە ياپون ئاۋاستىلىرى بىلەن ئۇرۇشۇپ
قۇربان بولۇپ كەتكەنىدى.
جۇچۇنلىن 48- پولكتا خىزمەت قىلغىنىغا بىر يىل بول-
ماي تۇرۇپ پلاسىۋېيىقەستكە ئۇچراپ، 1938- يىلى 9- ئايدا
قەشقەر گارنىزون سىياسىي بۆلۈمى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ تۈر-
مىگە تاشلاندى. تۈرمىدە ئۇنى قامچا ۋە كالتەك بىلەن ئۇ-
رۇپ، «يولۋاس» ئورۇندۇققا ئولتۇرغۇزۇپ، لازا سۈيى ئىچكۈ-
زۈپ، ۋەھشىيانىلارچە قىيناشتى. بۇ خىل «يولۋاس ئورۇن-
دۇقى» ئالاھىدە ياسالغان بولۇپ، ئىككى تال
گىرەلەشتۈرۈلگەن كىرىست شەكىللىك جازىغا
توملۇقى پىيالىنىڭ ئاغزىدەك كېلىدىغان ئىككى مېتىر ئېگىز-
لىكتىكى بىر تال كالتەكنى مىخلاپ، جۇچۇنلىننى ئۇنىڭغا باغ-
لاپ كالتەككە ئولتۇرغۇزدى، ئۇزۇن ئولتۇرغاچقا بىلەكلىرى
قىستىلىپ قانلار ئېقىپ كېتەتتى. ئۇ بىر قانچە قېتىم كال-
تەكنىڭ ئۈستىدىن يىقىلىپ چۈشۈپ بەدىنى چىدىغۇسىز دە-
رىجىدە ئاغرىپ كەتتى. دۈشمەنلەر ئۇنى قىيناپ سوراق قى-
لىش ئارقىلىق ھۆكۈمەتكە، شىڭ شىسەيگە قارشى تۇرغانلى-

قىنى، قىسمىنى باشلاپ ئاسىيلىق قىلماقچى بولغانلىقىنى مەجبۇرىي ئىقرار قىلدۇرۇش ئارقىلىق ئۇنىڭغا زىيانكەشلىك قىلمىشقا ئۇرۇندى. جۇچۇنلىن قەتئىي ئىرادە باغلاپ، قۇربان بولۇپ كەتسىمۇ ھەرگىز ئىقرار قىلمايمەن، پارتىيىنى زىيانغا ئۇچراتمايمەن دېگەن نىيەتكە كەلدى. ئۇنىڭ بىلەن بىللە تۇرمىگە كىرگەن 48- پولك 4- ليەنىنىڭ ليەنجاڭى يۈچىڭۇن گۆڭچەنداڭ ئەزاسى بولمىسىمۇ ئوخشاشلا سۈيىقەستكە ئۇچرىغانىدى. ئۇ قىيناشلارغا بەرداشلىق بېرەلمەي تىز پۈكۈپ ئەل بولدى ھەمدە جۇچۇنلىن بىلەن گەنسۇدىكى مابۇفاڭ قوشۇنىغا قېچىپ كېتىشكە مەسلىھەتلەشكەنىدۇق دەپ تۆھمەت چاپلىدى. دۈشمەنلەر ئۇنى سوراق مەيدانىدا جۇچۇنلىن بىلەن يۈزلەشتۈرگەندە، جۇچۇنلىننىڭ كەسكىن رەددىيە بېرىشىگە ئۇچرىدى. 1983 - يىلى جۇچۇنلىن قەشقەرنى قايتا زىيارەت قىلغان چاغدا، ھازىر يېڭىشەھەر يېمەكلىكلەر شىركىتىدە خىزمەت قىلىۋاتقان يۈچىڭۇن ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلىپ، جۇچۇنلىننىڭ ئالدىدا 40 يىل بۇرۇنقى جىنايىتى توغرۇلۇق ئۆزىنى تەكشۈردى.

گۆڭچەنداڭ ئەزاسى زىڭيۇلياڭ بىلەن جاۋخەيفېڭمۇ سۈيىقەستكە ئۇچراپ، جۇچۇنلىن بىلەن بىللە تۇرمىگە كىرگەن. بۇ ئۈچەيلەن ئۇزۇن سەپەرگە قاتناشقان، ھايات - ماماتنى ۋە جاپا - ھالاۋەتنى تەڭ تارتىپ كەلگەن كونا سەپداشلار ئىدى. 1936 - يىلى 10- ئايدا، قىزىل ئارمىيىنىڭ غەربىي يۆنىلىش قوشۇنى خۇاڭخې دەرياسىدىن ئۆتىدىغان چاغدا، جاۋخەيفېڭ بىلەن جۇچۇنلىن ئالدىنقى سەپ مۇھاپىزەت پولكى «دەريادىن ئۆتكۈچى ئاۋانگارت ليەن» نىڭ ليەنجاڭ ۋە

جۇداۋيۇەنى ئىدى؛ خېشى كارىدورىدا قانلىق جەڭ قىلغان
چاغدا، ئۇلار جاڭ كەيشىنىڭ ئىچكى يەرگە دېگەن يېرىدە مۇھاسى-
رىنى بۆسۈپ چىقىپ، كېيىن بىرلىكتە شىنجاڭغا كىرگەن.
ئۇلار تۈرمىدە قەلبداش قەدىرناس دوستلاردىن بولۇپ، ئۆز
ئارا تەسەللى ۋە ئىلھام بېرىشەتتى. 1939 - يىلى 2 - ئايدا،
بۇ ئۈچەيلەن دىخۇا (ئۈرۈمچى) تۈرمىسىگە يالاپ ئاپى-
رىلدى. جوچۇنلىن بىلەن جاۋخەيفېڭ بىر كامېرغا قامالغان
بولۇپ، ئىككەيلەن ئورتاق چارە-ئامال ئويلاپ، دۈشمەنلەر
ياللىغان ئىقرارنامە ئويدۇرۇش ئۈچۈن شۇ كامېرغا ئەۋەتىپ
بىللە قاماپ قويغان بىر پەيجاڭنىڭ ئاغزىدىن ئۇلارنىڭ
سۈيىقەستكە ئۇچرىشىنىڭ پۈتكۈل ھەقىقىي سىرىنى ئېنىقلى-
ۋېلىپ، سوراق قىلىنغان چاغدا دۈشمەنلەرنىڭ بارلىق سۈيى-
قەستىنى ئېچىپ تاشلىدى. پارتىيىمىزنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇش-
لۇق ۋەكىلى دېڭفا ئۇ ئۈچەيلەننىڭ تۈرمىدە سولاقلىق خەۋى-
رىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، شىڭ شىسەينىڭ سوۋېتلىك مەس-
لىھەتچىسى ئارقىلىق ئۇلارنى قۇتقۇزۇپ چىقىشنىڭ ئامالىنى
قىلدى. ئۇلار ئاخىرى تۈرمىدىن قويۇپ بېرىلدى. 1940 -
يىلى 1 - ئايدا ئۇلار ئۈچەيلەن يېڭى ئەسكەرلەر باتالىيون-
دىكى كوماندىر - جەڭچىلەر بىلەن بىللە جەمئىي 360 كىشى
پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە يەنئەنگە
قايتۇرۇپ كېلىنىپ، ھايال ئۆتمەي ياپونغا قارشى ئالدىنقى
سەپكە ئاتلىنىپ كەتتى. جاۋخەيفېڭ ئازادلىقتىن كېيىن
جياڭسۇ ئۆلكىلىك سەھىيە نازارىتىنىڭ نازىرى بولۇپ 1976-
يىلى 7 - ئاينىڭ 19 - كۈنى كېسەل بىلەن ۋاپات بولدى.

جېك يېشىك قاغىلىقتا

جېك يېشىكنىڭ يەنە بىر ئىسمى جېك يىرەن، شىنجاڭ-
دا ئىشلەتكەن ئىسمى جېك جېگشىڭ، جياڭشى ئۆلكىسىنىڭ
تۇڭگۇ ناھىيىسىدىن. 1911 - يىلى تۇغۇلغان، 1925 - يىلى
ئىنقىلابقا قاتناشقان، 1931 - يىلى جۇڭگو گۇڭچەنداڭىغا
كىرگەن. 1934 - يىلى 25 مىڭ يوللۇق ئۇزۇن سەپەرگە
قاتنىشىپ شىمالىي شەنشىگە يېتىپ كېلىپ، جۇڭخۇا سوۋېت
مەركىزىي مالىيە مىنىستىرلىكى بىر تۇتاش يىغىش ئىدارى-
سىنىڭ جۇيجاڭى، قوشۇمچە شەنشى-گەنسۇ - نىڭشيا چېگرا پەۋ-
قۇلئاددە رايونىنىڭ مالىيە تەپەييۈەنى بولغان. 1938 - يى-
لى 10- ئايدا يولداش ماۋزېمىننىڭ كۆرسەتمىسى
بىلەن، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى تەرىپىدىن شىنجاڭغا
خىزمەتكە ئەۋەتىلگەن. ئۇنىڭ بىلەن بىللە كەلگەنلەردىن
گاۋدېڭباڭ، چېن پىڭ، چېڭجيۇكې، لونەيتاڭلار بار ئىدى.
بۇ يولداشلارنىڭ ھەممىسى قەشقەر رايونىدا مالىيە - باج
خىزمىتى ئىشلەشكە تەقسىم قىلىنغان. جېك يېشىك شىنجاڭ-
غا كەلگەندىن كېيىن يولداش ماۋزېمىننىڭ خىزمىتىگە يار-
دەملىشىپ، مالىيە نازارىتىنىڭ كاتىپى بولغان. 1941 - يى-
لى ئۇ شىنجاڭ مالىيە ئىقتىسادىي تەپتىش كومىتېتىنىڭ كۆ-
زەتكۈچىلىكىگە كۆرسىتىلىپ، تۇمۇل رايونىنىڭ كۆزەتكۈچى-
لىك خىزمىتىگە مەسئۇل بولغان ھەمدە جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ
ھەر قايسى رايون، ناھىيىلىرىگە ئەۋەتىلىپ مالىيە - باج
خىزمىتىگە بىر يىل كۆزەتكۈچىلىك قىلغان (ئەمەلىيەتتە
پارتىيە ۋەكىلى چېن تەنچيۇ ئۇنى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەر
قايسى جايلىرىدىكى جۇڭگو گۇڭچەنداڭىنىڭ ئەزالىرى بىلەن

ئالاقە باغلاشقا ئەۋەتكەن). كۆزەتكۈچىلىك قىلىش جەريانىدا خىزمەتنى ئوبدان ئىشلەپ، باج خىزمىتىدە ئۆزىنىڭ پىشقان ئىقتىدارىنى كۆرسەتكەن. قاغىلىق ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئىلتىماس قىلىشى ئارقىلىق، 1942 - يىلى 1- ئاينىڭ 28- كۈنى ئۇ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەرىپىدىن قاغىلىق ناھىيىلىك باج ئىدارىسىنىڭ جۇيجاڭلىقىغا تەيىنلەنگەن. شۇ يىلى 4- ئايدا قاغىلىق ناھىيىلىك مەمۇرىي ئىشلار ھەيئەتلىكىگە تەكلىپ قىلىنغان. 1943- يىلى 2- ئايدا شىڭشىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ تۈرمىگە كىرگەن، 1946 - يىلى 6- ئايدا كوللېكتىپ قويۇپ بېرىلىپ يەنئەنگە قايتقان. ئازادلىقتىن كېيىن نىڭشىيا ھەربىي رايونىنىڭ سىياسىي كومىسسارى بولغان، ھازىر پېنسىيىگە چىققان بولۇپ، جياڭشى ئۆلكە نەنچاڭ چىڭيۈنپۇ كادىرلار ساناتورىيىسىدە دەم ئېلىۋاتماقتا.

30- يىللاردا، شىنجاڭ شىڭ شىسەينىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا، قەغەز پۇلنى كەلسە - كەلمەس تارقىتىپ، مالىيە قالايمىقانلىشىپ كەتتى، مال باھاسى ئۇچقاندەك ئۆرلەپ، پۈتكۈل ئەل - يۇرتنىڭ غەزىپى قايناپ تاشتى. يولداش ماۋزېمىن مالىيە خىزمىتىگە رىياسەتچىلىك قىلغاندىن كېيىن، « خەلقتىن ئېلىپ، خەلقنىڭ ئۆزىگە ئىشلىتىش، باج باشقۇرۇشنى كۈچەيتىپ، باج ئوغرىلاش ۋە خىيانەت قىلىشنى تۈگىتىش»، شۇنىڭدەك « ئىقتىسادنى راۋاجلاندۇرۇپ، باج مەنبەسىنى ئېچىش، كىرىمنى ئاشۇرۇپ چىقىمغا كاپالەتلىك قىلىش، كىرىمگە قاراپ چىقىم قىلىپ، كىرىم - چىقىمنىڭ تەڭپۇڭ بولۇشىنى قولغا كەلتۈرۈش » تىن ئىبارەت مالىيە

خىزمەت فاڭجېنىنى تۈزۈپ چىقتى ھەمدە مالىيە - باج ئورـ
گانلىرىنى تەرتىپكە سېلىش، مالىيە كۆرە يىغىمىرىنى يېتىشتۈرۈش،
پۇل تۈزۈمىنى ئىسلاھ قىلىپ، مال باھاسىنى مۇقىملاشتۇرۇش،
خام چوت، نەق چوت تۈزۈمىنى ساغلاملاشتۇرۇپ، مالىيە ئىنتىـ
زامىنى چىڭىتىش قاتارلىق ئاكتىپ تەدبىرلەرنى قوللىنىپ،
قىسقىغىنا ئۈچ يىل ئىچىدە شىنجاڭنىڭ مالىيە، پۇل مۇئاـ
مىلە قىياپىتىنى يېڭىلىدى. جېڭ يىشىڭ شىنجاڭنىڭ مالىيە
خىزمەتلىرىنى تەرتىپكە سېلىش جەريانىدا يولداش ماۋزېمىنـ
گە كۈچلۈك ياردەمچى بولدى. كېيىن ئۇ قاغىلىقتا كېلىپ
ئىشلىدى، قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ مالىيىسىدىكى قالايمىقانـ
چىلىقلارغا قارىتا يولداش ماۋزېمىن تۈزۈپ بەرگەن مالـ
يىنى تەرتىپكە سېلىش فاڭجېنىنى ساداقەتلىك بىلەن ئىجرا
قىلدى، مەسىلىلەرنى كەسكىن بىر تەرەپ قىلىپ، بىر قانچە
ئاچقۇچلۇق تەدبىرنى تۇتتى. بىر يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىـ
چىدە، بۇ ناھىيىنىڭ مالىيە ئەھۋالىنى روشەن دەرىجىدە
ياخشىلاپ، مالىيە باشقۇرۇش ماھارىتىنى تولۇق ئىپادىلىدى.

1942 - يىلى 2- ئايدا، جېڭ يىشىڭ بىر يۇرۇش ئادـ
دىغىنا ھەربىيچە شىڭلىسىنى كۆتۈرۈپ قاغىلىقتا كېلىپ، بىر
ئېغىز تار كىچىك ئۆيگە ئورۇنلاشتى. ئەتىسى ئەتىگەندە ئۇ
ئورنىدىن تۇرۇپ، رەتلىك كىيىنىپ، روھلۇق، مۇلايىم ھالدا
ناھىيىلىك ھۆكۈمەت قورۇسىدا ئىشقا كەلگەن يولداشلار بىـ
لەن بىرمۇبىر قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. ئۇنىڭ جاـ
پاغا چىداپ ئاددىي - ساددە بولۇش تۇرمۇش ئىستىلى باشـ
تىلا كىشىلەرگە چوڭقۇر تەسىر قالدۇردى.

ئۇ چاغلاردا شىنجاڭنىڭ بەزى ناھىيىلىرىدە باج

يىغىش تۈزۈمى قالايمىقان، ھەر خىل - ھەر ياڭزا بولۇپ، چا-
تاقچىلىقلار بەك جىق ئىدى. ئاھىيىلىك ھۆكۈمەت غەللە - پا-
راق، باج قاتارلىق رەسمىي باجلارنى يىغقاندىن تاشقىرى،
يەنە قانداقتۇر كەپتەر بېجى، چاشقان بېجى دەيدىغان باج-
لار ۋە شۇنىڭدەك تۈرلۈك نامدىكى جىرىمانىلارنى ئالاتتى.
جېڭ يىشىڭنىڭ ئەسلىشىچە، ئەينىۋاقىتتا قاغىلىق ناھىيە-
سىدە يەنە «باجنى كۆتۈرە ئېلىش» تۈزۈمىنىڭ قالدۇقى
مەۋجۇت بولۇپ، يىغىلغان باجنىڭ ناھايىتى زور قىسمى
باجنى كۆتۈرە ئالغان «خاڭتۇ» لارنىڭ چۆنتىكىگە كىرىپ
كېتەتتى. جېڭ يىشىڭ قاغىلىققا خىزمەتكە كەلگەندىن كېيىن،
باج تۈزۈمىنى ئىسلاھ قىلىشقا كىرىشتى، ھەرخىل ئالۋاڭ - يا-
ساقلارنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، «باجنى كۆتۈرە ئېلىش» تۈزۈمىنى
بىكار قىلىپ، بىرلىككە كەلگەن نىزامنامە بويىچە باج ئالدى.
ھەمدە بەزى تۈرلەرگە دارامەتكە قاراپ ئېشىپ بارىدىغان باج
تۈزۈمىنى يولغا قويدى. بۇرۇن مەبلىغى ئاز كەمبەغەل دې-
ھقان، چارۋىچىلار بىرقوي باقسا 5% باج تاپشۇراتتى. مەبلىغى
كۆپرەكلىرى ئەكسىچە ئاز باج تاپشۇراتتى. يېڭى باج نى-
زامنامىسىدا: «ئۈچ نوپۇس بار ئائىلىدە، كىشى بېشىغا ئوت-
تۇرا ھېساب بىلەن بىردىن قوي توغرا كەلسە باج كىچىرىم
قىلىنىدۇ، ئىككىدىن قوي توغرا كەلسە ئەھۋالغا قاراپ باج
ئېلىنىدۇ، ئۈچتىن قوي توغرا كەلسە نىزامنامە بويىچە باج
ئېلىنىدۇ. كىشى بېشىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ئوندىن يۇ-
قىرى قوي توغرا كەلگەنلەردىن ئاشۇرۇپ 8% باج ئېلىنىدۇ»
دەپ بەلگىلەندى. جېڭ يىشىڭ ئەسلەپ مۇنداق دەيدۇ: «دا-
رامەتكە قاراپ ئېشىپ بارىدىغان باج تۈزۈمىدىن ئىبارەت

بۇ بىر سىياسەت كەڭ كەمبەغەللەرنى قولغا كەلتۈرۈپ ئىتتى-
تىپاق قىلاشتۇردى، بايلارغىمۇ ياپونغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى
قۇتقۇزۇش ئۈچۈن كۆپرەك باج تاپشۇرۇشنىڭ ئەقىلگە مۇۋا-
پىق ئىكەنلىكىنى تونۇتتى.»

باج مەنبەسىنى ئېچىپ، باج كىرىمىنى كۆپەيتىش ئۈچۈن،
جېك يېشىلىك باج ئورگانلىرىنى ۋە خادىملىرىنى تەكشەشنى چىڭ
تۇتتى. بۇرۇن قاغىلىق ناھىيەسىدە ئاران ئۈچلا باج پونكى-
تى بار ئىدى. جېك يېشىلىك ھايانكەش سودىگەرلەرنىڭ باج
ئوغرىلاش، باج يوشۇرۇشتەك ئىبارەت قانۇنسىز قىلمىشلىرى-
نى تىزگىنلەش ئۈچۈن باج پونكىتلىرىنى 13 كە كۆپەيتتى،
بۇنىڭ ئىچىدە بىرسى شەرقىي دەرۋازىدىكى خوتەن تاشيولى-
غا، بىرسى شىمالىي دەرۋازىدىكى يەكەن - قەشقەر تاشيولىغا
قۇرۇلغان بولۇپ، ئۆتكەن - كەچكەن جۇڭگولۇق ۋە چەت ئەل-
لىك سودىگەرلەرنىڭ ماللىرىنى تەكشۈرۈپ باج ئالدى. ناھى-
يىلىك باج ئىدارىسى تەكشۈرۈش بۆلۈمىنىڭ تەكشۈرگۈچىلى-
رىنى كۆپەيتىپ، قەرەللىك تۈردە ھەر قايسى باج پونكىت-
لىرىغا بېرىپ تەكشۈرۈپ تۇرۇپ، باج پونكىتلىرىنىڭ باج
ئوغرىلىغان، باج يوشۇرغان، باجدىن قاچقانلارنى ۋەشۇنىڭ-
دەك ئەتكەسچىلىك قىلغان چەت ئەل سودىگەرلىرىنى تېپىپ-
چىقىپ قانۇن بويىچە چارە كۆرۈشكە ھەيدەكچىلىك قىلدى.

قاغىلىق بازىرىدا بۇرۇن قاسساپلار ھەممىلا جايدا قا-
لايمىقان مال سوياتتى، باج ئوغرىلايدىغان، باج يوشۇرىدى-
غانلار خېلى كۆپ، تازىلىقىمۇ ناچار ئىدى. جېك يېشىگنىڭ
تەكلىپى بىلەن ناھىيىلىك 39- قېتىملىق مەمۇرىي يىغىنى-
مۇزاكىرە قىلىپ، ناھىيە ئىچىدە بۇرۇن بار بولغان بىر قوش-

خانىدىن سىرت، يەنە ئىككىسۇدا بىر قۇشخانا قۇرۇشنى قا-
رار قىلدى. ئۇ قۇشخانا ياساشقا ئۆزى شەخسەن ئورۇن تال-
لاپ، باج ئىدارىسىدىكى خىزمەتچىلەرنى يېتەكلەپ مەيدان
تۈزلەش، تام ئېتىش ئەمگەكلىرىگە قاتناشتى. قۇشخانا پۈت-
كەندىن كېيىن، قاسساپلارنىڭ بىردەك قۇشخانىدا مال سويۇش-
نى بەلگىلىدى. بۇنىڭ بىلەن باجگىرلارنىڭ باج يىغىشىمۇ ئا-
سانلاشتى. بۇرۇن ئون نەچچە باجگىر بولۇپ، ھەممە يەرگە
چېچىلىپ يۈرۈپ، بىر كۈندە ئاران 15 — 20 قويىنىڭ قان بې-
جىنى يىغىۋالالايتتى. ھازىر ھەممىسى قۇشخانىغا مەركەزلەش-
تۈرۈلگەچكە، ئىككىلا ئادەم باج يىغسا بازار كۈنلىرى
150 — 200 قويىنىڭ بېجىنى يىغىۋالىدىغان بولدى. قان بې-
جى ھەسسىلەپ كۆپەيدى، مۇھىت تازىلىقىمۇ ياخشىلاندى.

جېڭ يىشىڭ باج ئىدارىسىنىڭ خام چوت، نەق چوت ۋە
مالىيە تۈزۈمىنى قاتتىق ئىجرا قىلىشنى تەلەپ قىلاتتى. يى-
غىلغان باج پۇللىرى كۈنلىكى يەكەن بانكا شۆبە خەزىنىگە
ئاپىرىلاتتى ۋە ئۆلكىلىك خەزىنىگە مەلۇم قىلىناتتى، ئۆزى
خالىغانچە يۆتكەپ ئىشلىتەلمەيتتى. باج ئىدارىسىنىڭ كىرىم-
چىقىمى، ئىشخانا راسخوتى، مائاش قاتارلىقلارنى يىللىق
خام چوتقا ئاساسەن ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتىگە يوللاپ تەس-
تىقلىتىپ، پەسىلگە بۆلۈپ يەكەن بانكىغا چۈشۈرۈپ بەرگەن-
دىن كېيىن ئېلىپ ئىشلىتەتتى ھەمدە ھېسابتىن كۆتۈرۈشنى
تەكشۈرۈپ تەستىقلايدىغان تەپسىلىي رەسمىيەت بولۇشنى بەل-
گىلىدى. جېڭ يىشىڭ ئۆزى شەخسەن ئۈلگە بولۇپ، مالىيە تۈ-
زۈمىنى قاتتىق ئىجرا قىلدى. ئۇ ئۈرۈمچىدىن جەنۇبىي شىن-
جاڭغا كەلگەن كاماندىرۇپكا راسخوتىنى ھېسابتىن كۆتۈر-

دىغان چېغىدا بۇنىڭ ئىچىدىن 43.05 يۈەنلىك دورا پۇلى
ھۆججىتى چىقتى، كېيىن بۇنىڭ بەلگىلىمىگە ئۇيغۇن ئەمەسلى-
كىنى سېزىپ، ئۆزى ناھىيىلىك باج ئىدارىسىغا مەلۇمات بې-
رىپ، ئۆلكىلىك خەزىنىگە يۆتكەتتى (ھازىر ناھىيىلىك ئار-
خىپ بۆلۈمىدە ئەينى ۋاقىتتىكى مەلۇمات بار). بۇ ئىشنىڭ
قاغىلىق ناھىيىلىك ھۆكۈمەت خىزمەتچىلىرىنىڭ مالىيە ئىن-
تىزامىغا رىئايە قىلىشىدا ئوينىغان تەربىيىۋى رولى ناھا-
يىتى زور بولدى. جېڭ يىشىگىنىڭ ئەزەلدىن ئومۇمنى دەپ
ئۆز نەپسىدىن كېچىدىغانلىقىنى قاغىلىق ناھىيىلىك باج ئى-
دارىسىدىكى خىزمەتچىلەر ئارىسىدا بۇرۇنلا تارقالغانىدى.
ئۇ قاغىلىققا خىزمەتكە كېلىشتىن بۇرۇن، 1941-يىلىنىڭ بېشى-
دا ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتى ئۇنى جەنۇبىي
شىنجاڭنىڭ مالىيە - باج خىزمىتىگە كۆزەتكۈچىلىككە
ئەۋەتكەن بولۇپ، يىل ئاخىرى ئۇ ئۈرۈمچىگە قايتىدىغان
چېغىدا يانچۇقى قۇپ - قۇرۇق ئىدى، يەنە تېخى قەرزدار
بولۇپ تۆلەشكە ئامالسىز قالغانىدى. ئەينى ۋاقىتتا ئاللى-
قاچان خەلق ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرلىقىغا يۆتكەلگەن
ماۋزېمىن (جۇ ۋېيىڭ) خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ
يىغقان 100 يۈەن پۇلىنى چىقىرىپ ئۇنىڭ قەرزىنى تۆگى-
تىشىگە ياردەم قىلغانىدى. جېڭ يىشىڭ قاغىلىقتا خىزمەت
قىلغان مەزگىلدە، ئۇنىڭ پۇل ئىشانە قىلىپ ئىشخانا يا-
ساتقانلىق توغرىسىدىكى بىر ئىش كىشىلەرنىڭ ئاغزىدا
داستان بولۇپ يۈرمەكتە. 1942 - يىلى كېيىنكى يېرىم يىلدا
ناھىيىلىك باج ئىدارىسى ئىشخانىسىنىڭ شەرقىي تېمى ئۆ-
رۈلۈپ چۈشۈپ، خىزمەتكە دەخلى يەتتى. مالىيە نازارىتى-

دىن چۈشۈرۈپ بەرگەن قۇرۇلۇش راسخوتى يەنە ئۈچىنچى بىر دىگە كەملەپ قېلىپ ھەل قىلالمىغىلى بولمىدى. جېڭ يىشىڭ باج ئىدارىسىدىكى خىزمەتچىلەر بىلەن ھەر كىم ئۆزىنىڭ ئائىلە ئىقتىسادىي ئەھۋالىغا قاراپ باج مۇكاپات پۇلىدىن ئازدۇر - كۆپتۇر ياردەم قىلىشقا بولامدۇ - يوق دېگەن مەسىلە ئۈستىدە مەسلىھەتلەشتى. مۇزاكىرە ئارقىلىق كۆپ-چىلىكنىڭ ھەممىسى بۇنىڭغا قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. جېڭ يىشىڭ ئۆزىگە تېگىشلىك بولغان 10 ئايلىق باج مۇ-كاپات پۇلىنىڭ ھەممىسىنى ياردەم قىلدى. ئۇنىڭ باشلام-چىلىقى ئارقىسىدا، باشقا يولداشلارمۇ بەزىسى ئۈچ ئايلىق، بەزىسى ئالتە ئايلىق مۇكاپات پۇلىنى ياردەم قىلىپ، قۇ-رۇلۇش راسخوتىنىڭ يېتىشمىگەن قىسمىنى تولۇقلىدى. بۇ ئىشتىن كېيىن نۇرغۇن كىشىلەر ئۇنى ماختاپ «باج ئىدا رىسىدىكىلەر ھۆكۈمەت قىيىنچىلىقىنى كۆرۈپ ئۆزلىرى پۇ چىقىرىپ ھەل قىلدى، ئۇلارنىڭ بىردەك ئىتتىپاق قىلىشىش روھى قەدىرلەشكە ئەرزىيدۇ.»، «جېڭ جۇيجاڭ ئاجايىپ ئادەمكەن، پۇلىدىن كېچىپ، مۇكاپاتىنىڭ ھەممىسىنى ھۆكۈمەت ئۆيىنى ياساشقا ئىشلىتىپتۇ» دېيىشتى. جېڭ يىشىڭ باج ئىدارىسى-نىڭ خىزمەتچىلىرىگە تەلەپنى قاتتىق قوياتتى، ھەر ھەپتىسى بىر قېتىم كۆپچىلىكنى سىياسەت ئۆگىنىشكە تەشكىللەپ، خىز-مەتچىلەرنىڭ سىياسىي-ئىدىيىۋى ئاڭ سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈپ ماڭدى؛ ھەر ئايدا بىر قېتىم خىزمەتلەرنى تەكشۈرۈپ خۇ-لاسىلاپ ماڭاتتى.

جېڭ يىشىڭ باج تۈزۈمىگە خىلاپلىق قىلغان كىشىلەرگە پەرقلىق مۇئامىلە قىلدى. ئاز ساندىكى باج تاپشۇرمىغان

كىشىلەرگە قارىتا تەربىيىنى ئاساس قىلىشنى تەكىتلىدى.
باجنى تولۇق تاپشۇرسىلا جەرىمانە قويمىدى ياكى ئاز
قويدى. لېكىن خىيانەت قىلغان، باج يوشۇرغان ئەنزىـ
لەرگە قاتتىق چارە كۆردى. 1942 - يىلى 9 - ئايدا باج
يىغىش گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى ماۋۇچىڭنىڭ ئۆز ئالدىغا
تارازىنىڭ تېشىغا تۆت سەر ئېغىرلىقتىكى تاشنى قوشۇپ قو-
يۇپ 1050 جىڭ قوي يۇڭىنى ئارتۇق يىغقانلىقىنى تەكشۈ-
رۈپ تېپىۋېلىپ دەرھال ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتىغا «تەك-
شۈرسەك ھەقىقەتەن قانۇنسىزلىق قىپتۇ، نىزامنامىغىمۇ ئۇيغۇن
كەلمەيدۇ، خەلققە قىيىنچىلىق تۇغدۇرغان» دەپ مەلۇمات يازدى.
تەستىقلىتىش ئارقىلىق ئۇ ئارتۇق يىغىۋالغان قوي يۇڭىنى
ئىگىلىرىگە قايتۇرۇپ بەردى ھەمدە بىر چوڭ گۇناھ يېزىپ،
بىر ئايلىق مائاشىنى تۇتۇپ قېلىش بىلەن ئۇنىڭغا ئىبرەت
قىلدى. گۇڭخې نەجۇي بىر توپ قويباققان بولۇپ، باج تاپشۇرـ
دىغان چاغدا قوينىڭ ئۈچتىن بىر قىسمىنى ئاز مەلۇم قىـ
لىپ باج يوشۇرغان، تەكشۈرۈپ ئەمەلىيەشتۈرگەندىن كېيىن
ئۇلاردىن باجنى تولۇق ئالدى ۋە جەرىمانە قويدى. بۇ
ئارقىلىق ھۆكۈمەت خادىملىرىنى ئادىل، قانۇنغا رىئايە
قىلىدىغان بولۇشقا تەربىيىلىدى. كىشىلەر: «باج ئىدارىسى
باج بەلگىلىمىسىگە خىلاپ ئەھۋاللارنى سەزگەندە مەيلى كىم
بولۇشىدىن قەتئىينەزەر قىلچە يۈز - خاتىرە قىلماي بىردەك
قاتتىق چارە كۆردى، ئىش بېجىرىشتە ھەقىقەتەنمۇ ئەستا-
يىدىل، خالىس، ئادىلكەن» دېيىشتى.

جىڭ يىشىڭنىڭ كۆپ تەرەپلىمە تىرىشچانلىق كۆرسە-
تىشى ئارقىلىق قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ مالىيە-باج خىزمىتىنىڭ

قىيا پەتتى تېزلىكتە ياخشىلىنىپ، 1942 - يىلىدىكى باج كىرىمى ئالدىنقى يىلدىكىدىن 10% ئاشقان.

جېڭ يىشىڭ خىزمەتتە قىلچە بىخەستەلىك قىلمايتتى، ئادەتتە ياشلار بىلەن دوست بولۇشقا ئامراق ئىدى. ئۇلارغا يا پونغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى قۇتقۇزۇش ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلىپ، يا پونغا قارشى ناخشىلارنى ئۆگىتەتتى. باج ئىدارىسىنىڭ بىر پېشقەدەم كادىرى جېڭ جۇيجاڭنىڭ ئۇلارغا «بىز ھەممىمىز مەرگەنلەر» دېگەن ناخشىنى ئۆگەتكەنلىكىنى تا بۈگۈنگىچە ئېسىدىن چىقارمىغان. جېڭ يىشىڭ خىزمەت- تىكى بوش ۋاقىتلىرىدا ھەمىشە ئۆيمۇ ئۆي كىرىپ، ھال - ئەھۋال سوراپ، خىزمەتچىلەرنىڭ تۇرمۇشىغا كۆڭۈل بۆلەتتى. ھېيت - ئايەم كۈنلىرى مىللىي خىزمەتچىلەرنىڭ ئۆيلىرىگە بېرىپ مېھمان بولاتتى. بەزىدە ئۆزى شەخسەن ئانا يۇرتى- نىڭ سەيلىرىدىن بىرقانچىنى قورۇپ، بەزى خىزمەتچىلەر- نى ئۆيىگە مېھمانغا چاقىراتتى. كۆپچىلىك ئۇيۇلتاشتەك ئىناق، مۇناسىۋەتتى ئىنتايىن قويۇق ئىدى.

جېڭ يىشىڭ شىڭ شىسەينىڭ بۇيرۇقى بىلەن يۆتكەن- لىپ كېتەر چېغىدا، ھاكىم خەن جىشيەن، مۇئاۋىن ھاكىم ھاكىم يۈسۈپ، باج ئىدارىسىنىڭ خىزمەتچىلىرى ۋە نۇر- غۇنلىغان پۇقرالار ئۇنىڭ قېپقېلىشىنى ئۆتۈنۈپ، قاغىلىقتىن ئايرىلغىلى قويمىدى. يۆتكىلىش بۇيرۇقى 1942 - يىلى 8 - ئايدا چۈشكەن، ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە ئۈچ قېتىم تېلېگ- رامما كېلىپ سۈيلىگەن بولسىمۇ، 11 - ئايغا بارغاندا ئا- ندىن ئۇنى ئۇزۇتۇپ قويدى.

جېڭ يىشىڭ 1943- يىلى 2- ئايدا ئۈرۈمچى تۈرمىسى-
گە قامالدى. تۈرمە پارتىيە ياچېيكىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە
ئۇ دۈشمەنلەر بىلەن قەتئىي كۈرەش ئېلىپ باردى. ئۇ ئۆ-
زى بىلەن بىر كامېرغا قامالغان شۈيلىيالىڭ قاتارلىق يول-
داشلار بىلەن بىرلىكتە تۈرمىنى مەكتەپكە ئايلاندۇرۇپ، مار-
كسىزم، لېنىنىزملىق كىتاب ۋە گېزىت-ژۇرناللارنى تەشنا-
لىق بىلەن ئۆگەندى. شۇنىڭ بىلەن بەدەن چېنىقتۇرۇشقا
ئەھمىيەت بېرىپ، ئۆز ئارا كۆيۈنۈپ، كۈرەشنى ئۇزۇن مۇد-
دەت قەتئىي داۋاملاشتۇردى. تۈرمىدە ئۇ چوڭ - كىچىك
ئاچلىق ئېلان قىلىش كۈرىشىگە يەتتە قېتىم قاتنىشىپ، ھەر
قېتىمدا بەزى غەلىبىلەرگە ئېرىشتى. ئەڭ مەركەزلىك، ئۆت-
كۈر كۈرەش سوراقتىن ئۆتۈش بولۇپ، سوراق قىلىنىشقا
ارشى كۈرەش دېيىلەتتى. شىڭ شىسەي يالغاندىن پاكىت
ويدۇرۇپ، ئاتالمىش گۇڭچەنداڭنىڭ «12- ئاپرېل» قوز-
غىلاڭ كۆتۈرۈشكە سۇيىقەست قىلغانلىق ئەنزىسىنى پەيدا قى-
لىپ، قىيناپ سوراق قىلىش ئارقىلىق خۇپىيانە مەقسىتىگە
يېتىشكە ئۇرۇندى. تۈرمىدە ئورۇنلاشتۇرۇلغان جازا سايمان-
لىرى 180 خىلدىن ئارتۇق بولۇپ، جازالاش ئۇسۇللىرى
ئىنتايىن قەبىھ ۋەھشى ئىدى. ھەر قېتىملىق سوراقتا، جېڭ
يىشىڭ ھەققانىي سۆزلەر بىلەن دۈشمەنگە قاتتىق رەددىيە
بېرىپ، ئۇلارنىڭ رەسۋاسىنى چىقىرىپ، چارىسىز ئورۇنغا
چۈشۈرۈپ قويدى. ئۈچ يېرىم يىللىق قەھرىمانانە كۈرەشلەر
ئارقىلىق، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ قۇتقۇزۇشى بى-
لەن، جېڭ يىشىڭ تۈرمىگە قامالغان باشقا كوممۇنىستلار بى-
لەن بىرلىكتە كوللېكتىپ قويۇپ بېرىلىپ، غەلىبىلىك ھالدا
يەنئەنگە قايتتى.

چېنيىنىڭ يەكەندە

چېنيىنىڭ، ئەسلى ئىسمى چېن چۈنشېن، جېجياڭ ئۆلكىسىنىڭ جۈكىن ناھىيىسىدىن . 1915 - يىلى تۇغۇلغان، ئۇ خېلى بۇرۇنلا يۇرتىدا مائارىپ خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغان بولۇپ، 1937- يىلى ۋۇخەندە پارتىيىمىزنىڭ يولداش شۇيدىشىن تەرىپىدىن چىقىرىلغان «ئاۋام ھەپتىلىكى» ژۇرنىلىدا كوررېكتورلۇق ۋە تارقىتىش خىزمەتلىرىگە قاتناشقان. 1938- يىلى يەنئەنگە كېلىپ مەركىزىي پارتىيە مەكتىپىدە ئوقۇغان. 1938-يىلى 10- ئايدا پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى تەرىپىدىن شىنجاڭغا خىزمەتكە ئەۋەتىلگەن بولۇپ، يەكەن، ئاقسۇ، كىرىيە قاتارلىق جايلاردا باج ئىدارىسىدا مۇئاۋىن جۈيجاڭ، جۈيجاڭ، خوتەن ئالتۇنكان ئىدارىسىدا جۈيجاڭ قاتارلىق ۋەزىپىلەردە بولغان. 1943- يىلى 4- ئايدا شىڭ شىسەي تەرىپىدىن تۈرمىگە ئېلىنىپ، 1946- يىلى 6- ئايدا كوللېكتىپ قويۇپ بېرىلىپ يەنئەنگە قايتقان. ئازادلىقتىن كېيىن ئۇ شىنجاڭ ئۆلكىلىك مالىيە كومىتېتى پىلان ئىدارىسىنىڭ جۈيجاڭى بولۇپ، كېيىن نېفىت ئېچىش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللاندى. ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ، جۇڭگو - سوۋېت نېفىت شىركىتىنىڭ مۇئاۋىن جىڭلىسى، شىنجاڭ نېفىت باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن جۈيجاڭى، نېفىت سانائەت مىنىستىرلىكى غەربىي - شىمال باشقارمىسىنىڭ مۇدىرى، شەرقىي جۇڭگو نېفىت باشقارمىسىنىڭ پارتكوم شۇجىسى، قوشۇمچە مۇدىرى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. ھازىر دەم ئېلىشقا چىقتى.

1939- يىلى 2- ئايدىن 1940- يىلى يازغىچە، چيەنپىڭ يەكەن ناھىيە يەرلىك باج ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن جۇيجاڭى بولغان مەزگىلدە ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى ماۋزېمىن تۈزگەن تۈرلى مالىيە - باج خىزمەت فاڭجېنلىرىنى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ ئىجرا قىلىپ، يولداش ماۋزېمىن ئورۇنلاشتۇرغان تۈرلۈك خىزمەت ۋەزىپىلىرىنى ئورۇنلىدى. چيەنپىڭنىڭ 1939- يىلىنىڭ بېشىدا يەكەنگە كېلىشى دەل يولداش ماۋزېمىن رەھبەرلىك قىلغان پۇل تۈزۈمى ئىسلاھاتى پەيتىگە توغرا كەلدى. شىڭ شىسەي قەغەز پۇلنى قالايمىقان تارقاتقانلىقتىن، پۇل پاخاللىشىپ، مال باھاسى بىر كۈندە نەچچە ئۆرلەيدىغان بولۇپ قالدى. بىرلا ۋاقىتتا ئېقىۋاتقان پۇللار قالايمىقان بولۇپ، ئۆلكە پۇلى، قەشقەر پۇلى ۋە رۇبلى، رۇپىيە قاتارلىق چەت ئەل پۇللىرىمۇ بار ئىدى، ئۆز ئارا بىر - بىرىگە سۇندۇرۇپ خەجلەپ، پۇقرالار زار قاقشايتتى. يولداش ماۋزېمىننىڭ ئۆلكىلىك بانكىنى ئۆزگەرتىپ تەشكىللىشى ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكلىشىپ باشقۇرۇلغانلىقىدىن بولغان (خۇسۇسىي سودىگەرلەر 40% پاي قوشقان)، كېيىن ئالتۇن-كۈمۈش بىلەن كاپالەتلىك قىلىدىغان يېڭى پۇل تارقىتىلدى، ھېسابلاش بىرلىكى «سەر» دىن «دوللار» غا ئۆزگەرتىلىپ، ئۆلكە پۇلىدىن 2000 سەرگە، قەشقەر پۇلىدىن 1600 سەرگە بىر دوللار يېڭى پۇل ئالماشتۇرۇشنى بەلگىلىدى. چيەنپىڭ ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە ماسلىشىپ پۇل تۈزۈمىنى ئىسلاھ قىلىشنىڭ ياخشىلىقىنى ئاكتىپ تەشۋىق قىلىپ، ئاممىنى يېڭى پۇل ئالماشتۇرۇشقا سەپەرۋەر قىلدى، كونا پۇللارنى تېگە-

شىش خىزمىتى ئۈزۈشلۈك ئېلىپ بېرىلدى. 1939 - يىلىنىڭ
ئاخىرىغىچە ھەر خىل كونا پۇللار پاكپاكىز تېگىشىۋېلىنىپ،
ئىشلىتىشتىن توختىتىلدى، بۇنىڭ بىلەن پۇل مۇئامىلىسى-
دىكى قالايمىقان ۋەزىيەتنى ئوڭشاپ، مال باھاسىنى مۇقىم-
لاشتۇردى.

يەكەندە دېھقانچىلىق ئاساس قىلىنغان بولۇپ، يەر
بېجى مالىيە - باج كىرىمىنىڭ چوڭ بېشى ئىدى. 1939 - يى-
لى قىشتىن 1940 - يىلى ئەتىيازغىچە يەر بېجىنى يىغىۋا-
لىدىغان پەسىل بولۇپ، دېھقانلار ئاشلىقىنى ئات ھارۋىسى،
كالا ھارۋىسى ياكى ئېشەكلەرگە ئارتىپ ئەكىلىپ باج تاپشۇ-
راتتى. بەزىدە باج تاپشۇرىدىغان ئادەم كۆپ بولۇپ كې-
تىپ، ئەتىسىگىچە ساقلاپ، ئاشلىقنى ئۆتكۈزۈپ بولغاندىن
كېيىن قايتىپ كېتەتتى، يولى ئۇزاقلىرى بېرىپ كېلىش ئۈ-
چۈن بىر قانچە كۈن مېڭىشقا توغرا كېلەتتى. چىيەنىڭ ھاۋانىڭ
سوغۇقلۇقىنى، دېھقانلارنىڭ سوغۇق ۋە ئاچلىقنىڭ دەردى-
نى تارتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئامال قىلىپ ئۇلارغا ياتاق
ئورۇنلاشتۇرۇپ بەردى، ئاشلىق تاپشۇرغىلى كەلگەن قېرىسا-
لار ۋە بالىلارغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈپ، ئۇلارنى ئىشخانى-
سىغا باشلاپ كىرىپ چاي قۇيۇپ بەردى، ئىسسىندۇردى.
دېھقانلار باج ئىدارىسىدىكىلەرنىڭ بۇرۇنقى تەلەتى سۈرۈن،
ئۆكتەم، زورىگەر قىياپىتىنىڭ ئۆزگىرىپ قالغانلىقىنى كۆ-
رۈپ، چوڭقۇر تەسىرلەنگەن ھالدا چىيەن جۇيىجاڭغا كەينى-
كەينىدىن تەشەككۈر ئېيتىشتى. كېيىن چىيەنىڭ يەنە ناھىيە-
لىك ھۆكۈمەتكە تەكلىپ بېرىپ، ناھىيىگە يېقىن ئەتراپتىكى
دېھقانلار يەر بېجى ئۈچۈن ئاشلىق تاپشۇرىدىغان، ناھىيىگە

يېراق جايدىكى دېھقانلار پۇل تاپشۇرسىمۇ بولىدىغان بەلگىلىمە چىقاردى، بۇنىڭ بىلەن يىراقتىن كېلىدىغان دېھقانلار شەھەرگە كىرىپ قاتتىق سوغۇق ۋە ئاچ قورساق قېلىقىنىڭ دەردىنى تارتمايدىغان بولدى. يەكەندە ھاكىم بولغان يۈ يۇەنچىن: «چىيەنيېگىنىڭ نامرات خەلقلەرگە غەمخورلۇق قىلغانلىقىنى كۆپ ئاڭلىغانىدىم، كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭغا خېلى بۇرۇنلا دىققىتى قوزغالغانىكەن» دېگەن. بەزى ئالىما چىيەنيېگىنىڭ كوممۇنىست ئىكەنلىكىنى كۆڭلىدە بىلەتتى.

غەللە - پاراق يىغىش يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلگەندە، ئاشلىق پونكىتى بىلەن باج ئىدارىسىنىڭ خادىملىرى بەك ئالدىراش بولۇپ كېتەتتى. غەللە - پاراق ئالىدىغانلار كۈندۈزى ئاشلىق ئەكەلگەن دېھقانلارنىڭ ئاشلىقىنى بىر-بىرلەپ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىپ ئامبارغا كىرىم قىلسا، كېچىسى ئائىلە بويىچە تۈرگە ئايرىپ ھېسابقا ئولتۇرغۇزاتتى، خىزمەت مىقدارى كۆپ بولۇپ، ھەركۈنى 14—15 سائەت ئىشلەشكە توغرا كېلەتتى. چىيەنيېگىمۇ كۆپچىلىك بىلەن بىللە يېرىم كېچىلەرگىچە ئىشلەيتتى. غەللە - پاراق ئاشلىقىنىڭ سانىنى ھېسپلايدىغان چاغدا، ئۇ ئىككى قولى بىلەن چوت سوقاتتى، ھېسابلاش سۈرئىتى شۇنداق تېز ۋە توغرا ئىدى، بىر قانچە كىشى بىرلا ۋاقىتتا تەڭ چوت سوققان بولسا، ھامان چىيەنيېگىنىڭ چوتتا چىققان سانىنى ئۆلچەم قىلاتتى، كىشىلەر ئۇنى «ھېساپ ئەۋلىياسى» دەپ ماختىشاتتى.

يەر بېجى يىغىش ئارقىلىق، چىيەنيېك يەكەندە يەر مۇناسىۋىتىنىڭ مۇرەككەپلىكىنى، يەر بېجىنىڭ ئىنتايىن نامۇۋاپىقلىقىنى چۈشىنىپ يەتتى، 30—40% يەرسىز ياكى يېرى ئاز

دېھقانلار پومېشچىكلارنىڭ يېرىنى ئىجارىگە ئېلىپ تېرىيتتى، يەر ئىجارە توختامىدا، باجنى ئىجارىگە ئالغۇچى كىشى تۆلەيدۇ ۋە يەرنىڭ دۆ سانىغا قاراپ ھاشارغا ئىشلەيدۇ دەپ ئېنىق يېزىلاتتى. بۇنىڭ بىلەن يەر بېجى سېلىقى تامامەن دېھقانلارغا ئىتتىرىپ قويۇلغان ئىدى، شۇنىڭ بىلەن تەڭ، ئاز بولمىغان پومېشچىكلار مىراپ بولۇۋېلىپ، سۇ مەنبەلىرىنى زورلۇق بىلەن ئىگىلىۋالاتتى. بۇ پومېشچىكلارنىڭ زور مىقداردا يېرى بولۇپ، ئىجارە يىغاتتى، سۇ ساتاتتى، باج تاپشۇرماي يېزىدا زورلۇق - زومبۇلۇق قىلىپ خەلققە زۇلۇم سالاتتى. بۇنىڭ ئىچىدە خاڭدى يېزىسىدىكى نۇربەگ، ئاۋاتتىكى ئابدىقادىر توكۇر، چارەكتىكى ئىسمايىل بەگ دېگەنلەر شۇ جايدىكى پۇقرالار ئىنتايىن ئۆچ كۆرىدىغان بايلاردىن ئىدى. 1940 - يىلى پەيدىنپەي يەرلەرنى تەكشۈرۈپ، يەر بېجىنى ئېنىقلاش باشلاندى. 5 - ئايدا ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى ماۋزېمىن «توختامىلىق باجنى يوشۇرۇشنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش چارىسى» نى ئۆزگەرتىپ تۈزۈپ، توختام بېجى تاپشۇرىدىغانلارنى بىر تەرەپ قىلىش چارىلىرىنى بەلگىلىدى. چېيەنىڭ مۇشۇنىڭغا ئاساسەن ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە تەكلىپ بېرىپ، يەر كىمنىڭ ئىگىلىكىدە بولسا باجنى شۇ تاپشۇرىدىغانلىقى، ئەگەر باج تاپشۇرۇشقا قارشىلىق قىلسا ياكى ئۆزىچە دېھقانلارغا ئىتتىرىپ قويسا رەھىم قىلماي قاتتىق جازالىنىدىغانلىقى توغرىسىدا بەلگىلىمە چىقاردى. خاڭدى يېزىسىدىكى چوڭ باي نۇربەگ باجغا قارشىلىق كۆرسەتكەنىدى، چېيەنىڭ ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ماقۇللۇقىنى ئالغاندىن كېيىن، ناھىيىلىك ئامانلىق

سا قىلىش ئەترىتىنىڭ ئادەملىرىنى ئېلىپ بېرىپ باجنى سۈيـ
لەپ ئالدى ۋە بىر قېتىمدىلا 200 يۈەن جەرىمانە قويدى،
ئامما تەجەب ئوبدان بولدى دەپ چاۋاك چېلىشىپ كەتتى.

يەرلەرنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاش ئارقىلىق، باجتا پىشۇر-
غۇچىنىڭ يەرلىرىنىڭ مو سانى، يېرىنىڭ ياخشى - يامانلى-
قى بىلەن قويۇلغان باج ئۆزئارا ماس بولۇپ، سېلىق
ئەقىلغا مۇۋاپىق بولدى، چيەنپىڭ ئەسلەپ مۇنداق دەيدۇ:
«يەر تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلغاندىن كېيىن يەرلەرنى ياخـ
شى، ئوتتۇرا، ناچار ئۈچ دەرىجىگە ئايرىپ دەرىجە بويىچە باج
ئالىدىغان بولدۇق، ياخشى يەردىن 10 جىڭ، ئوتتۇرا يەر-
دىن يەتتە جىڭ، ناچار يەردىن ئۈچ جىڭ چامىسىدا باج ئېلىناتـ
تى. يەر بېجى ماددىي نەرسە ۋە پۇل دەپ ئىككى خىلغا ئايرىلاتتى،
بىر جىڭ بۇغداي بىر موچەنگە سۇندۇرۇلاتتى، بىر جىڭ قوناق
تەخمىنەن 5—6 پۇڭغا سۇندۇرۇلاتتى. ئەينى چاغلاردا يە-
كەننىڭ مۇ بېشى مەھسۇلاتى بىرقانچە 10 جىڭدىن 200 نەچ-
چە جىڭغىچە ئايلىنىدىغان بولۇپ، يوقىرىلار ئادەتتە بۇ
باجنى كۆتۈرەلمەيتتى.» سودا - سانائەت بېجى ۋە باج يىغىش
ئۇسۇلىنىمۇ ئىسلاھ قىلغان. چيەنپىڭ ئەسلەپ مۇنداق دەيـ
دۇ: «تاختاي بېجى بۇرۇن كاپىتالىنىڭ ئاز-كۆپلۈكىدىن
قەتئىينەزەر ئوخشاش نورمىدا باج ئېلىناتتى، بىز دەسما-
يىنى ئېنىقلىغاندىن كېيىن نىسبەت بويىچە دارامەتكە قا-
راپ ئۆسۈپ بارىدىغان باجغا ئۆزگەرتتۇق، يەككەن نىسبە-
تەن باي جاي بولۇپ، بىر يىلدا يىغىۋېلىنىدىغان يەر بېجى
5—6 مىليون جىڭغا يېتەتتى، چارۋا بېجى بىر-ئىككى
يۈز مىڭ يۈەنگە يېتەتتى، سودا-سانائەت بېجى چارۋا بېجى-
دىنمۇ كۆپرەك ئىدى.»

باج تۈزۈمى ئىسلاھاتىنى يولغا قويۇش ئۈچۈن، چيەن-
نىڭ جاپا-مۇشەققەتكە قارىماستىن ھەممىشە دېگۈدەك يەكەن
باج ئىدارىسىغا قاراشلىق يەكەن كونىشەھەر، يەكەن يېڭى-
شەھەر (ھازىرقى يەكەن ناھىيىسى ئەينى ۋاقىتتا يەكەن كو-
نىشەھەر، يەكەن يېڭىشەھەر دېگەن ئىككى ناھىيىدىن ئىبارەت
ئىدى، 1942-يىلى ئىككىسىنى قوشۇپ بىر ناھىيە قىلىۋېتىل-
گەن)؛ پوسكام، مەكىت قاتارلىق ناھىيىلەر ئارىسىدا قات-
راپ باج خىزمىتىنى تەكشۈرەتتى. ئۇنىڭ يەكەندە ئالغان
خوتۇنى ليۇ چىڭجى ئەسلەپ مۇنداق دەيدۇ: «چيەنىڭ جە-
نۇبلۇق بولۇپ، ئەسلى ئات مىنىشنى بىلمەيتتى، داۋاملىق
يېزىغا چۈشۈپ تۇرغاچقا ئات مىنىشنى ئۆگىنىۋالغان.»
چيەنىڭ ئاتقا مىنىپ يېزىلارنى ئايلىنىپ يۈرۈپ، كۆپىن-
چە سوغۇق سۇ بىلەن قۇرۇق نان يەيتتى، بەزىلەر ئۇنىڭ
تۇرمۇشقا كۆنەلمەي، بەدىنىنى كاردىن چىقىرىشىدىن ئەن-
سىرەپ، كۆپ قېتىم ئۇنىڭغا ئىدارىغا قايتىپ كېلىپ ئىش-
لەشنى تەۋسىيە قىلغانىدا، ئۇ سىلىق سوزلەر بىلەن رەت قىلغا-
نىدى. ئۇ دائىم ئۆزىنىڭ كەسپداشلىرىغا: ھۆكۈمەت خادىمى
بولغان كىشى پۇقرالار ئۈچۈن كۆپرەك پايدىلىق ئىش قىلىپ
بېرىشى لازىم. ئۇنداق قىلمايدىكەن ئۇلارغا يۈز كېلەل-
مەيدۇ، دەيتتى. ئۇنىڭ بۇ خىل جاپا - مۇشەققەتلەرگە
چىداش روھى باج خادىملىرىنى چوڭقۇر تەربىيىگە ئىگە قىل-
دى. بۇرۇن جاپالىق خىزمەتتىن قاچىدىغان، كېسەللىنى باھانە
قىلىپ ئىدارىغا قايتىشنى تەلەپ قىلىدىغان كىشىلەرمۇ پو-
زىتسىيىسىنى ئۆزگەرتىپ، ۋەزىپىنى ئورۇنلىمىغىچە ئىدا-
رىغا قايتمايدىغان بولدى.

چيه نپىڭ كەسپكە پىششىق ئىدى. ئۇنىڭ رىياسەتچىلىك قىلىشى ئارقىسىدا، يەكەن ناھىيىسىدە جەمئىي 60 تىن ئارتۇق باج خادىملىرى تەربىيىلەندى. بۇنىڭ ئىچىدە بىر قانچە كىشى ئازادلىقتىن كېيىن ئىزچىل تۈردە يەكەن ناھىيىلىك باج ئىدارىسىدا ئىشلەپ كەلدى (ھازىر پېنسىيىگە چىقىپ بولدى).

چيه نپىڭنىڭ يەكەن خەلقىدە قالدۇرغان تەسىرى: چەبدەس، قولىدىن ئىش كېلىدىغان، كىشىلەرگە سىلىق مۇئامىلە قىلىدىغان ھەم ئوچۇق تېتىك ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ ئالدىنقى خوتۇنى لىيۇ چىڭجى مۇنداق دەيدۇ: «چيه نپىڭ كىشىلەرگە كەڭ قورساق ۋە مۇلايىم مۇئامىلە قىلاتتى، ئۇ، ئۇيغۇر تىلىنى ناھايىتى تېز ئۆگىنىۋالغان بولۇپ، ئاز سانلىق مىللەتلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ناھايىتى ياخشى ئىدى. ئۇ بىر مۇنچە كىيىم قىلدۇرۇپ، شۇ جايدىكى ھېچقانداق تايانچىسى يوق بەزى ئۇيغۇر قېرى-سال كىشىلەرگە تەقدىم قىلغان.» چيه نپىڭ ياپونغا قارشى ئارقا سەپ ياردەمچى گۇرۇپپا (شىنجاڭ خەلقىنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسى قارمىقىدىكى تەشكىلات) نىڭ ئەزاسى ئىدى. باج خىزمىتى ئىنتايىن ئالدىراش ئەھۋال ئاستىدا ئۇ ۋاقىت چىقىرىپ مەكتەپكە بېرىپ سىياسىي دەرس ئۆتتى. ئوقۇغۇچىلارنى تەشكىللەپ، ئەدەبىي-سەنئەت پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ، ياپونغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى قۇتقۇزۇش تەشەببۇسىنى تەشۋىق قىلدى. ئۇ سەنئەت نومۇرلىرىغا رېژىسسورلۇق قىلالايتتى. ئوقۇغۇچىلارنى ۋە باج ئىدارىسىدىكى ياشلارنى تەشكىللەپ كومېدىيە تەييارلىدى،

ياپونغا قارشى ناخشىلارنى ئوقۇشنى ئۆگىتىپ، ياپونغا قارشى ئىئانە توپلاش پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇردى. 1940-يىلى بازاردا بىر قېتىملىق ئىئانە توپلاشتا 600 يۈەن پۇل چۈشكەنىدى. بۇ ئىشقا 40 يىل ئۆتكەن بولسىمۇ، ئەينى ۋاقىتتا مۇشۇ پائالىيەتلەرگە قاتناشقان ئوقۇغۇچىلارنىڭ خۇددى ھازىرقىدەكلا ئېسىدە تۇرىدۇ.

شىڭ شىسەي كوممۇنىستلارنىڭ ئاممىا ئارىسىدا يىلتىز تارتىشىدىن قورقۇپ، ئۇلارنى ئارقا - ئارقىدىن يۆتكەپ تۇراتتى. 1940 - يىلى يازدا، چيەنپىڭ ئاقسۇ باج ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن جۇيجاڭلىقىغا يۆتكەلدى. 1941 - يىلى 9 - ئايدا يەنە كىرىيە باج ئىدارىسىنىڭ جۇيجاڭى، قوشۇمچە خوتەن ئالتۇن كان ئىدارىسىنىڭ جۇيجاڭلىقىغا يۆتكەلدى. ئۇ ئەسلەپ مۇنداق دەيدۇ: «ئۇ چاغدا ئالتۇن كاندا ھەر بىر ئالتۇن چايقىغۇچى ئىشچىنىڭ ئۈچ مىسقال ئالتۇن تاپشۇرۇشى بەلگىلەنگەن، لېكىن ئەمەلىيەتتە ئەڭ كۆپ بولغاندا بىر - ئىككى سەر ئالتۇن چايقىيالايتتى. بۇنىڭ بىلەن شۇ جاينىڭ ھاكىم، جۇيجاڭلىرى قىسىپ قېلىش، شىلىۋېلىش، باھانى بېسىپ سېتىۋېلىش ئارقىلىق، ئۈچ يىللىق ۋەزىپە مۇددىتى توشقىچە ھامان 100 سەر چامىسىدا ئالتۇن غەملىۋالاتتى. لېكىن مەن ئۆزۈمگە چاڭ قوندۇرمىغان، ئەينى ۋاقىتتا بىر كوچاڭ بولۇپ، كۆكتەنجۇدىن ئۇنى مېنى نازارەت قىلىشقا قىستاپتۇ، ئۇ مېنىڭ قېشىمغا كېلىپ يىغلامسىراپ شۇنداق دەيدۇ: «سىزنىڭ كەلگىنىڭىزگە بىر يىلدىن ئاشتى. بىر پۇڭمۇ خىيانەت قىلمىدىڭىز، ئۇلار تېخى مېنى سىزنى نازارەت قىل دەۋاتىدۇ، مەن قانداقمۇ

بۇنداق ئىشنى قىلاي.»» بۇ شۇنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇكى، كوممۇنىست بولغان چىيەنىڭ، پاك - دىيانەتلىك ئەمەلدار بولۇپ، خەلقنىڭ چوڭقۇر ھېسداشلىقىغا ئېرىشكەن. شىڭ شى- سەي كوممۇنىستلارغا مىڭبىر ھىيلە - مىكىرلەر بىلەن قارا چاپلىغان بولسىمۇ، لېكىن ئىقتىسادىي جەھەتتە ئازراقمۇ ئاساسقا ئېرىشەلمىگەن.

1942 - يىلى يازدا، چىيەنىڭ شىڭ شىسەي تەرىپىدىن ئۈرۈمچىگە يۆتكەپ كېتىلىپ، ئۇزۇن ئۆتمەي تۈرمىگە تاشلاندى، مۇشۇنىڭ كاساپىتىدىن بىر ئائىلە ۋەيران بولۇپ، ئەر - ئايال ئايرىلىپ كەتتى. ئوغلى چىيەن شاۋپىڭ ئىسمىنى ليۇخە دەپ ئۆزگەرتىپ، ئۇياق - بۇياقتا يوشۇرۇنۇپ يۈرۈپ جېنىنى ئاران ساقلاپ قالدى. ئازادلىقتىن كېيىن، چىيەنىڭ شىنجاڭغا قايتىپ كېلىپ نېفىت ئېچىش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ، شىنجاڭنىڭ نېفىت ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن تۆھپە قوشتى.

چېڭ جيۇكې يەكەندە

چېڭ جيۇكې، شىنجاڭدا قوللانغان ئىسمى چېن جيۇكې، سەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ چېڭۋۇ ناھىيىسىدىن بولۇپ، 1909 - يىلى تۇغۇلغان. ئۇ دەسلەپكى يىللاردا سەندۇڭنىڭ جىنەن سىفەن شۆيۈەندە ئوقۇغان. ئوقۇشنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن جىنشەن ناھىيىلىك دېھقانلار مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ ئىنقىلابىي تەسىرىگە ئۇچراپ ئىدىيە جەھەتتىن تېز ئويغانغان. 1937 - يىلى «7 - ئىيۇل»

لوگۇچياۋ ۋەقەسىدىن كېيىن، ئۇ ياپون باسمىچىلىرىـ
نىڭ تاجاۋۇزى ئالدىدا گومىنداڭنىڭ ئىگىلىگەن ھوقۇقىنى
قولدىن بېرىپ دۆلەتكە ئاھانەت كەلتۈرگەنلىكى، مىللەتنىڭ
خەۋپ ئاستىدا قالغانلىقىنى، دۆلەتنىڭ بېشىغا كۈن چۈش-
كەنلىكىنى ھېس قىلىپ قەتئىي ھالدا قەلەمنى تاشلاپ ئە-
لەمنى قولغا ئېلىپ ياپونغا قارشى ئالدىنقى سەپكە ئاتلان-
دى. كېيىن يەر ئاستى پارتىيە تەشكىلاتىنىڭ تونۇشتۇرۇشى
ئارقىلىق، ئارىلىقنى يىراق كۆرمەي، تۆت ئۆلكىنى بېسىپ
بىر ئايدىن ئارتۇق ئارتۇق جاپالىق سەپەرنى باشتىن كەچۈرۈپ
1938 - يىلىنىڭ بېشىدا ئىنقىلابنىڭ مۇقەددەس جايى — يەن-
ئەنگە يېتىپ كېلىپ ئىنقىلابقا قاتناشتى. ئىلگىرى - كېيىن
بولۇپ شىمالىي شەنشى دۆلەت مەكتىپى، ياپونغا قارشى ھەر-
بىي سىياسىي داشۆ، مەركىزىي پارتىيە مەكتىپىدە ئوقۇدى.
1938 - يىلى 3 - ئايدا جۇڭگو گۇڭچەنداڭىغا كىردى، شۇ
يىلى 10 - ئايدا پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى تەرىپىدىن
شىنجاڭغا خىزمەتكە ئەۋەتىلدى. 1939 - يىلى 2 - ئايدا
ئۇ ئاقسۇ يەرلىك باج ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن جۇيجاڭى بولدى
1940- يىلى يازدا يەكەن يەرلىك باج ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن
جۇيجاڭى بولدى، 1941 - يىلى 5 - ئايدا تەكلىپ بىلەن يە-
كەن يېڭىشەھەر ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئىتى بولدى.
1941- يىلى 9- ئايدا يەنە ئاقسۇ مالىيە ئىدارىسىنىڭ مۇئا-
ۋىن جۇيجاڭلىقىغا يۆتكەلدى. 1943- يىلى 4- ئايدا شىڭشى-
سەي تەرىپىدىن تۈرمىگە ئېلىندى. ئۇنىڭ خوتۇنى جۇجيەن-
مۇ بىرلا ۋاقىتتا قولغا ئېلىنىپ تۈرمىگە كىردى. 1946 -
يىلى 6 - ئايدا كوللېكتىپ قويۇپ بېرىلىپ يەنئەنگە قايتتى.

1953 - يىلى ئۇ بېيجىڭ ئاۋىئاتسىيە ئىنىستىتۇتىغا خىزمەتكە
يۆتكىلىپ، ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ ئىككىنچى بۆلۈم، ئۈچىنچى
بۆلۈمنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى، ئىنىستىتۇت پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن
شۇجىسى، قوشۇمچە رەھبەر كومىتېتىنىڭ شۇجىسى، سىياسىي
بۆلۈمنىڭ مۇدىرى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىدى. «مەدەنىي-
يەت زور ئىنقىلابى»دا ۋەھشىيانە زىيانكەشلىككە ئۇچراپ
1974 - يىلى 10 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ناھەق ئۆلۈپ كەت-
كەنىدى، 1978 - يىلى ئاقلاندى.

1940 - يىلى يازدا، چېڭجيۈكې، چېن يىگېڭنىڭ ئورنىغا يە-
كەن يەرلىك باج ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن جۈيجاڭى بولدى. ئۇ ما-
لىيە - باج خىزمىتى جەريانىدا ئۆلكىلىك مالىيە نازار-
تىنىڭ نازىرى ماۋزېمىن تۈزگەن فاڭجېن، سىياسەتلەرنى
ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ، تۈرلۈك ۋەزىپىلەرنى تولۇقى
بىلەن ئورۇنلىدى. 1940 - يىلى 7 - ئايدا، ماۋزېمىن يەر-
نىڭ موسانىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈپ، يەر بېجى كىرىمىگە كاپا-
لەتلىك قىلىش ئۈچۈن، ھەر قايسى رايون، ناھىيىلىك باج
ئىدارىلىرىغا يەرلەرنى تەكشۈرۈپ يەر خېتىنى دۆلەتلەشتۈ-
رۈش خىزمىتى توغرىسىدا، ئومۇمىي تېلېگرامما تارقاتتى.
تېلېگراممىدا ھەر قايسى ناھىيىلىك باج ئىدارىلىرى ۋە
شۆبە ئىدارىلىرىنىڭ «تېزلىكتە ئۆز ناھىيىسىنىڭ ھاكىملى-
رى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئىش ئېلىپ بېرىش، قىيىنچىلىق
ۋە چاپا-مۇشەققەتتىن قورقماي، ۋەزىپىنى تىرىشىپ ئورۇن-
لىشى» بۇيرۇلغان. ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتىنىڭ بەلگىلى-
مىسىگە ئاساسەن، يەكەن ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى ۋە باج ئى-
دارىسىنىڭ باشلىقى مەسئۇل بولۇپ، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت،

باج ئىدارە، بانكا، گۇڭشەنجۈي قاتارلىق ئورۇنلاردىن 30 نەچچە كىشى ئاجرىتىپ يەر خېتى تەكشۈرۈش كومىتېتى قۇ-رۇلدى، چىڭجىۋكې يەر خېتى تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ ئە-زالىرى بىلەن بىرلىكتە كونا يەر خەتلىرىنى ئىنچىكىلىك بىلەن ئېنىقلاپ، نوپۇس، يەر مو سانى ۋە باج سانىنى تە-زىملاپ چىقتى ۋە ماۋزېمىننىڭ يولىيورۇقىدا كۆرسىتىلگەن ئۇسۇللار بويىچە يەر خېتىنى تەكشۈرۈشكە كىرىشتى. ئادەت-تىكى دېھقان بولسا تېرىلغۇ يېرىنىڭ مو سانىنى ئۆزى مە-لۇم قىلىشقا سەپەرۋەر قىلدى. ئەگەر كومىتېت قانائەتھا-سىل قىلسا ئۆزى مەلۇم قىلغان سان بويىچە تىزىملىدى، ئە-گەر پومېشچىكلارنىڭ يەر يوشۇرغانلىقىنى ئامما پاش قىلسا ياكى كومىتېت تەكشۈرۈپ سېزىپ قالسا دەرھال ئۆل-چەش ئېلىپ باردى، پومېشچىكلار ئىجارىگە بەرگەن يەرلەر-نى چىڭجىۋكې مەخسۇس كىراپىغا تىزىملاپ، يەر بېجىنى پومېشچىكنىڭ ئۆزىگە ئارتتى. ئەگەر پومېشچىك ئىجارىگە بەرگەن يېرىنى ئېتىراپ قىلىشقا پېتىنالمىسا، يەر ئىجارى-كەش دېھقاننىڭ ئىختىيارىغا ئۆتتى. 1940 - يىلى 8 - ئاي-دا، يەكەن ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە يوللىغان مەلۇماتىدا: «يەرنىڭ مو سانىنى ئۆلچەپ ئېنىق-لاپ، سىباق ھۆۋاپىق بېكىتىلدى، يەرنىڭ ئىگىدارچىلىق ھو-قۇقى ئايدىڭلاشتۇرۇلۇپ، ئىللەتلەر چەكلەندى» دېيىلگەن. بۇ شۇنى چۈشەندۈرىدۇكى، يەر خەتلىرىنى تەكشۈرۈش ئار-قىلىق يەر ماجىرالىرى ھەل قىلىنغان، يەرنىڭ مو سانى ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈپ، يوشۇرۇلغان يەرلەرنى ئېچىپ چىقىپ، دېھقانلارنىڭ زىممىسىدىكى يەر بېجى مۇۋاپىقلاشقان، ھۆكۈمەت

يىغىۋالىدىغان يەر بېجىمۇ بۇرۇنقىدىن زور دەرىجىدە كۆ-
پەيگەن. 1941 - يىلى كۈزگىچە، يەكەن ناھىيىسىدە جەمئىي
560 مىڭ مودىن ئارتۇق يەرنىڭ يەر خېتى تەكشۈرۈلگەن. بۇ-
رۇن يەر بېجى ئۈچۈن 29 مىڭ دەندىن ئارتۇق ئاشلىق يى-
غىۋېلىناتتى، يەرنىڭ مو سانىنى تەكشۈرۈپ ئەمەلىيلەشتۈ-
رۈلگەندىن كېيىن ياخشى، ئوتتۇرا، ناچار يەرلەر 18 مىڭ مو
ئارتۇق چىقىپ، باج ئاشلىقى 2800 دەندىن كۆپرەك ئاشقان.

1940 - يىلى يازدا، يەكەن ناھىيىسىنىڭ تېرىم، خاڭ-
دى راۋۇنىدا ئاۋۋال قۇرغاقچىلىق ئاپىتى يۈز بەردى، كې-
يىن ياغمۇر ئاپىتى يۈز بېرىپ يازلىق زىرائەتتىن پەقەت
ھوسۇل چىقمىدى. چېڭ جيۇكې ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ماقۇل-
لىقىنى ئالغاندىن كېيىن، ئۆزى شەخسەن مەزكۇر جايغا
بېرىپ تەكشۈرۈپ زىيارەت قىلدى، ئاپەت ئەھۋالىغا ئاسا-
سەن، بۇ جايدىكى 233 ئائىلىلىك دېھقاننىڭ بېجىنى كېمەي-
تىپ ۋە كۈتۈرۈۋېتىپ، دېھقانلارنىڭ سېلىقىنى يەڭگىللەتتى.

1940 - يىلى قىشتىن 1941 - يىلى ئەتىيازغىچە، يە-
كەن كونىشەھەر، يەكەن يېڭىشەھەر ئىككى ناھىيىنىڭ يەر
بېجىنى يىغىش خىزمىتى جەريانىدا، چېڭ جيۇكې باج ئىدا-
رىسىدىكى خىزمەتچىلەرنى يېتەكلەپ، يېڭى خىزمەت ئىستىلى-
نى جارى قىلدۇرۇپ، دائىم يېرىم كېچىلەرگىچە ئىشلىدى.
1941 - يىلى 3 - ئاينىڭ 9 - كۈنى يەكەن ناھىيىلىك باج
ئىدارىسىنىڭ ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتىغا يوللىغان مەلۇ-
ماتىدا مۇنداق يېزىلغان: «يەكەن كونىشەھەر، يەكەن يې-
ڭىشەھەر ئىككى ناھىيىنىڭ بېجى بىر بولسىمۇ ئىككى يېرىم
ئاي ۋاقىت ئىچىدە 60 مىڭ دەندىن ئارتۇق نورمىدىكى ئاش-

لىقىنى يىغىۋالدۇق.»، «خىزمەتداشلار يېڭى خىزمەت ئىستىلىنى جارىي قىلدۇردى. بۇلتۇر 9 - ئايدىن باشلاپ يېڭى ھېساب دەپتىرى ئىچىشقا كىرىشكەنىدۇق، ھەر كۈنى ئاخشىمى ئۈچ سائەت قوشۇپ ئىشلەپ، تاكى 11 - ئاينىڭ 14 - كۈنى باج ئېلىش باشلانغانغا قەدەر ئىككى يېرىم ئاي ۋاقىت كەتتى. باج ئېلىش باشلانغاندىن كېيىن، دائىم ئىسكىلاتتا ئىشلەيدىغانلاردىن سىرت، ئىدارىدىكى خىزمەتداشلارمۇ ئىشتىن چۈشكەندىن كېيىن ئىسكىلاتقا بېرىپ ئىشلىدى. ئاساسىي باج (يەنى ئاشلىق) يىغىدىغان چاغدا كۈنلىكى ئاخشىمى سائەت 11 ياكى 12 لەردە ئىشتىن چۈشتۇق. پۇلغا سۇندۇرۇلغان باجنى يىغىدىغان چاغدا، ھەر كۈنى كېيىنكى يېرىم كېچە سائەت بىر ياكى ئىككىلەردە ئاندىن دەم ئېلىشقا توغرا كەلدى، ھەتتا بەزىدە سائەت تۆت بولغاندا ئاران تۈگەيتتى. قىسقىسى شۇ كۈنىنىڭ ئىشىنى شۇ كۈنى تۈگىتىپ ماڭدۇق بولمىسا ئەتىسىدىكى خىزمەتلەرگە تەسىر يېتەتتى. گەرچە مۇشۇنداق جاپالىق بولسىمۇ، خىزمەتداشلار تاكى پۈتكۈل خىزمەتنىڭ قۇيرۇقىنى ئۈزگەنگە قەدەر بوشاشماي تىرىشىپ ئىشلىدى.» مەلۇماتتا يەنە: «مالىيە نازارىتى چۈشۈرۈپ بەرگەن باج راسخوتى 5350 يۈەن بولۇپ، بۇنىڭدىن چىقىم قىلىنغىنى 2600 يۈەن، ئېشىپ قالغىنى يېرىمىنى ئىگىلەيدۇ» غانلىقى قەيت قىلىنغان. چېڭ جيۇكى ۋە باج ئىدارىسىنىڭ جۇيجاڭى زوۋلىيەنچىڭ مۇكاپات ئۈستىدە توختالغىنىدا مۇنداق دېگەن: «كېيىنە ئىككىمىزنىڭ مۇكاپاتىنىڭ يېرىمىنى بەرسە ياكى پەقەت بەرمىسىمۇ مەيلى، لېكىن خىزمەتداشلارنىڭ مۇكاپاتىنى تولۇق چۈشۈرۈپ بېرىشىنى ئۆتۈنىمىز.» بۇ

مەلۇماتىنىڭ ئۈستىگە ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتى مۇنداق تەستىق سالغان: «خىزمەتتە ئىرىشچانلىق كۆرسەتكەن خادىملارغا يەر بېرىجى مۇكاپاتى ئىچىدە ئالاھىدە مۇكاپات بېرىلسۇن.»

چېلەك جيۇكې يەكەن كونىشەھەر، يەكەن يېڭىشەھەردە جەمئىيەت كەيپىياتىنىڭ ئىنتايىن ئوسال ئىكەنلىكىنى، قىمار ئويناش، نەشە چېكىش ھادىسىلىرىنىڭ تولىمۇ ئېغىر ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ماقۇللىقىنى ئېلىش ئارقىلىق قىمار ۋە نەشىنى تەقىب ئاستىغا ئالدى ھەمدە كۆيدۈردى، چىرىك كۈچلەرگە زەربە بېرىپ، ئاممىۋى كەيپىياتنى ئۆزگەرتتى.

چېلەك جيۇكې ئىقتىدارلىق، تالانتلىق ئادەم بولۇپ، ئويۇن قويۇش، ناخشا ئېيتىش، غىجەك چېلىشنى بىلەتتى، رەسىم سىزالايتتى، ھۆسن خەت يازالايتتى. ئۇ باج ئىدارىسىدا ناخشا ئەترىتى تەشكىللەپ، ھەر كۈنى ئىشتىن چۈشۈشكە يېرىم سائەت قالغاندا خىزمەتچىلەرگە «قىلىچ مارشى»، «5 ـ ئايدىكى قىزىل گۈللەر»، «پىدائىيلار مارشى» قاتارلىق ياپونغا قارشى ناخشىلارنى ئۆگىتەتتى. ئۇ يەنە مەكتەپكە ياردەملىشىپ ئەدەبىي-سەنئەت تەشۋىقات دۈيى تەشكىللەپ، ياپونغا قارشى نومۇرلارنى تەييارلاپ، مەكتەپ، ئىدارە ۋە ھەر خىل يىغىلىشلاردا، شۇنىڭدەك بازار كۈنلىرى ئاممىغا ئويۇن قويۇپ بېرەتتى. ئويۇندا ئاممىنىڭ تىياتىر مەزمۇنىنى چۈشىنىۋېلىشى ئۈچۈن، ھەر بىر نومۇرنى باشلاشتىن بۇرۇن ياكى قويۇۋاتقان چاغدا تەرجىمان ئارقىلىق چۈشەندۈرەتتى. چېلەك جيۇكې ئۆزى سەھنە ئەسىرى تۈزۈپ، ئۆزى

رولغا چىقاتتى؛ بىر قېتىملىق تىياتىردا چېڭ جىيوكى بىر
قېرى موماينىڭ رولىغا چىققان بولۇپ، ياپون باستۇنچىلى-
رىنىڭ جۇڭگو خەلقىنى ۋەھشىيانە قىرغان زوراۋانلىقىنى ئۇس-
تىدىن شىكايەت قىلغان چېغىدا بەكمۇ ئوخشىتىپ كىشىلەرنى
تەسىرلەندۈردى. كۆرۈۋاتقان ئاممىنىڭ ھەقىقى غەزىپى
ئۆرلەپ ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي، «ياپون جاھانگىرلىكىنى يوق-
قىلايلى!» دەپ شوئار توۋلىۋەتتى. ھەر قېتىملىق ئويۇن
ئاممىنى ياپونغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى قوغداش تەربىيىسىگە
ئىگە قىلدى. چىيەنىڭ، چېڭ جىيوكى قاتارلىقلارنىڭ ئەدەبىي-
سەنئەت تەشۋىقات پائالىيىتى ئۇيۇشتۇرۇشى ئارقىلىق، ئەي-
نى ۋاقىتتىكى يەكەن كونىشەھەر، يەكەن يېڭىشەھەر ناھىيە
ئەتراپلىرىدا ياپونغا قارشى ناخشىلار ھەممە بۆلۈك - پۇش-
قاقلاردا ياڭراپ تۇراتتى.

چېڭ جىيوكى يالغۇز ئاممىنى قوزغاش ۋە تەشۋىق قى-
لىشقىلا ماھىر بولۇپلا قالماستىن، بەلكى كەسپدا شائىرنىڭ ياخشى
ئۇستاز، ئوبدان دوستى ئىدى. ئۇ باج ئىدارىسىدا ئۆگىنىش
گۇرۇپپىسى قۇرۇپ، ياشلارغا «سىياسىي - ئىقتىساد»، ماۋ-
زېدۇڭنىڭ «ئۇزۇنغا سوزۇلىدىغان ئۇرۇش توغرىسىدا» قا-
تارلىق كىتابلىرىنى فۇداۋ قىلىپ بېرەتتى. ھەر ھەپتىدە بىر
قېتىم فۇداۋ قىلىپ ئۆزى سۆزلەپ چۈشەندۈرۈپ، مۇزاكىرىگە
ئۇيۇشتۇراتتى، قالغان ۋاقىتلاردا ھەر كىم ئۆزى كىتاب ئۆ-
گىنەتتى. ئۆگىنىش گۇرۇپپىسىنىڭ پائالىيىتى ئارقىلىق، بە-
زى ياشلار ئارىسىدا ماركسىزم - لېنىنىزمنى تارقىتىپ، ئۇ-
لارنى سىياسىي جەھەتتە مەرىپەت تەربىيىسىگە ئىگە قىلدى.

چېك جيۇكې كىشىلەرگە نىسبەتەن قىزغىن، چىقىشقاق بولۇپ، مەيلى ھۆكۈمەت خادىملىرى ياكى قارا خىزمەتچىلەر بولمىسۇن ھال-ئەھۋال سوراپ، قىلمىغان ياخشىلىقلىرى قالمايتتى. ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئىشلىگەنلەرنىڭ ھەممىسى: «چېك جۇيجاڭ ئادەمگە باراۋەر مۇئامىلە قىلاتتى، بىز ھەممىمىز ئۇنىڭغا يېقىنلىشىشنى ياخشى كۆرەتتۇق» دېيىشىدۇ. ئۇ ھەممىشە ئاز سانلىق مىللەت كەسىپداشلىرىدىن ئۇيغۇرچە ئۆگىنەتتى، شۇندا قىلا ئۇلارغا خەنزۇچە سۆزلەشنى ئۆگىتەتتى؛ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ - ئادىتىگە ھۆرمەت قىلىپ، ھېيت-ئايەملەردە ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىگە بېرىپ ھېيتنى مۇبارەكلەيتتى.

چېك جيۇكې يەكەن كونىشەھەر، يەكەن يېڭىشەھەر ناھىيىلىرىدە بىر يىلدىن كۆپرەك خىزمەت قىلىپ كىشىلەرگە چوڭقۇر تەسىر قالدۇردى. 1941- يىلى 9- ئايدا ئۇ ئاقسۇغا خىزمەتكە يۆتكەلدى، 1942- يىلى6- ئايدا، ئۇرۇمچىگە يۆتكىلىپ كېتىلىپ ئۇزۇن ئۆتمەي قولغا ئېلىنىپ تۈرمىگە كىردى. چېك جيۇكې تۈرمىدە دۈشمەنلەر بىلەن بولغان كۆرەشنى قەتئىي داۋاملاشتۇرۇپ، قەيسەرلەرچە تىز پۈكمىدى. بىر قىسىم گۇندىپايلار ئۇنى تۇتۇپ ئاپىرىپ، پەلتۇسىنى سالدۇرۇپ يەرگە يېسىپ، قامچا ۋە كالتەك بىلەن بىر مۇنچىنى ئۇردى. دۈشمەنلەر ئۇنى ئېتىقادىدىن ۋاز كېچىشكە قىستىغاندا، ئۇ قەتئىي ھالدا: «كاللادىسەڭ مانا ئال، لېكىن مېنى كوممۇنىستىك ئېتىقادىمدىن ۋاز كەچ دەيدىكەنسەن بۇ مۇمكىن ئەمەس!» دەپ جاۋاب بەردى. گومىنداڭ ئۇنىڭغا خىزمەت تەقسىم قىلىپ بېرەيلى دېسىمۇ ئۇ قەتئىي رەت قىلدى، كوللېكتىپ ھالدا تۈرمىدىن بوشىتىپ يەنئەنگە قايتۇرۇشنى تەلەپ قىلدى.

ئۇنىڭ ئاقسۇدا ئالغان خوتۇنى جوۋجيېن، ئۇنىڭ بىلەن بىللە تۇرمىگە كىرگەن بولۇپ، قىلچە تەۋرەنمەي، ھايات - ماماتتا بىرگە بولۇپ، تىز پۈكمەي چىڭ تۇردى. 1946 - يىلى 7 - ئايدا كوللېكتىپ قويۇپ بېرىلگەن كوممۇنىستلار يەنئەنگە قايتىپ كەلدى، جوۋجيېن شۇ ھامان پارتىيە تەشكىلاتى تەرىپىدىن رەسمىي پارتىيە ئەزالىقىغا تەستىقلاندى. ئازادلىقتىن كېيىن چېڭ جيېزكې ئۇزۇن مۇددەت بېيجىڭ ئاۋىئاتسىيە ئىنىستىتۇتىدا رەھبەرلىك خىزمىتىنى ئىشلىدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا چېڭ جيۆكې «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» تەرىپىدىن «شىنجاڭ خائىنلار گۇرۇھى» نىڭ ئەزاسى دەپ تۆھمەت چاپلىنىپ، تارتمىغان ئازابىرى قالماي، تەنسالامەتلىكى ئېغىر دەرىجىدە نابۇت قىلىنىپ، قاتتىق كېسەللىكگە گىرىپتار بولۇپ، ناھەق ئۆلۈپ كەتتى. خوتۇنى جوۋجيېنمۇ ھەر خىل قىيىناش ئازابلىرىغا ئۇچراپ، چېڭ جيۆكې ۋاپا بولۇشنىڭ ئالدىدا ناھەق ئۆلۈپ كەتتى. «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» بىت - چىت قىلىنغاندىن كېيىن، 1978 - يىلى 9 - ئايدا پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى «شىنجاڭ خائىنلار گۇرۇھى» دېگەن ناھەق ئەنزە ئۈچۈن رەسمىي پىڭپەن قىلدى، چېڭ جيۆكې ئەر - خوتۇنىمۇ ئاقلاندى.

(تۇرسۇن قادىر تەرجىمىسى — تەرجىمان قەشقەر ئۇيغۇر تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ پارتىيە باش ياچېيكا مۇئاۋىن شۇجىسى، ئابدۇرشىت ھاجى سېلىشتۇرۇپ بېكىتتى).

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ئابدۇغىنى ھۈسەيىن

قەشقەر شەھەرلىك سىياسىي كېڭەش تارىخى
ماتېرىياللار تەتقىقات ھەيئىتى باستۇردى
(ئىچكى قىسىمدا تارقىتىلىدۇ)

«قەشقەر گېزىتى» مەتبەئەسىدە بېسىلدى
1990 - يىل، ئاۋغۇست